

ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΑ ΤΜΗΜΑΤΑ

Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών

Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών

Ανώτατη Διακλαδική Σχολή Πολέμου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Θουκυδίδης και Αριστοφάνης. Η συμβολή της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στη Διεθνή Πολιτική Θεωρία: Μία αναστοχαστική προσέγγιση»

Σύνταξη : Ζαχαρίας Παναγούλόπουλος

Επιβλέπων Καθηγητής: Σπύρος Μακρής

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Ζαχαρίας Παναγουλόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΩΣ ΠΗΓΗ ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΥ	1
ΣΚΟΠΟΣ	6
ΔΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	7
ΠΑΡΑΒΑΣΗ	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο:	10
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	10
ΓΕΝΙΚΑ	10
Ελληνικός Κόσμος και Ορθολογικός Πόλεμος	10
Βιογραφικά Στοιχεία Θουκυδίδη	11
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	12
Γεωπολιτικό/Προπολεμικό Πλαίσιο	13
Μεθοδολογία Θουκυδίδη-Επιστημονική προσέγγιση του πολεμικού φαινομένου	15
Τὰ μὲν οὖν παλαιὰ τοιαῦτα ἤϊρον, χαλεπὰ ὄντα παντὶ ἐξῆς τεκμηρίῳ πιστεῦσαι	15
Τοὺς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν	16
Γενικές Κρίσεις-Εκτιμήσεις-Διδάγματα	19
Υποκείμενα-Δρώντες του Πελοποννησιακού Πολέμου	22

Δημηγορίες-Διάλογοι. Η Διείσδυση του Θουκυδίδη στις Εσωτερικές Διεργασίες της Πόλης	24
Πολιτική Τέχνη-Υψηλή Στρατηγική-Επιχειρησιακός Σχεδιασμός	29
Η Τέχνη του Εφικτού-Ηγετικές Προσωπικότητες	29
Υψηλή Στρατηγική Αθήνας και Σπάρτης - Επιχειρησιακός Σχεδιασμός	33
Στρατηγική Σπάρτης	34
Στρατηγική Αθήνας.....	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο:	39
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ	39
ΓΕΝΙΚΑ	39
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ	39
Βιογραφικά στοιχεία.....	40
ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΚΩΜΩΔΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ	41
Αχαρνής.....	43
Ιππής	46
Νεφέλαι.....	48
Σφήκες	52
Ειρήνη.....	53
Όρνιθες.....	55
Λυσιστράτη.....	59

Θεσμοφοριάζουσαι	60
Βάτραχοι	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο	64
Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΗΣ	64
ΓΕΝΙΚΑ	64
Πελοποννησιακός Πόλεμος ως Case Study-Η «Συστημική» Προβολή του στο Σήμερα..	66
Η Εξέλιξη της Πολιτικής Θεωρίας από την Κλασική Ελλάδα στη Σύγχρονη Επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων	69
Σύγχρονη Γραμματεία της Επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων.....	72
Οι τέσσερις εικόνες των Θουκυδίδη και Αριστοφάνη και η Συμβολή τους στη Διεθνή Πολιτική Θεωρία	74
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	79
Στρατηγικές Κρατών.....	79
Συνέργεια Εξωτερικής και Εσωτερικής Πολιτικής.....	81
Οι Αντιφάσεις του Πελοποννησιακού Πολέμου	82
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	84
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ	85

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΩΣ ΠΗΓΗ ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΥ

Έρμης: Σπένδοντες εὐχόμεσθα τὴν νῦν ἡμέραν Ἕλλησιν ἄρξαι πᾶσι πολλῶν κἀγαθῶν»¹ (*Αριστοφάνης*, *Ειρήνη*, 435).

Μελίσσηπος: ἦδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει² (*Θουκυδίδης* Β΄ 12.3).

Αντιπαραβάλλοντας τα «θεϊκά» λόγια του *Έρμη* κατά τον *Αριστοφάνη*, με τα λόγια του *Μελήσιππου* κατά τον *Θουκυδίδη*, διαπιστώνουμε αφενός την, κατά πάσα πιθανότητα τυχαία, συγγραφική «σύγκλιση»³ του πρώτου με το δεύτερο και αφετέρου την αέναη εναλλαγή μεταξύ πολέμου και ειρήνης, στην πορεία των ανθρώπινων πραγμάτων από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Μια εναλλαγή την όποια (έχοντας άλλη βέβαια στόχευση) προσέγγισε, με την κοσμολογική του άποψη, ο *Εμπεδοκλής*. Στο σύμπαν κυριαρχούν δυο θεοτικές, κατά τον ίδιο, δυνάμεις: η *Φιλότης* (φιλία) και το *Νείκος* (εχθρότητα) (*Κακριδής* 2013, 95). Μπορεί λοιπόν σήμερα, βασιζόμενοι στα επιτεύγματα της επιστήμης να προσεγγίζουμε με μεγαλύτερη αποδεικτική επάρκεια τη δημιουργία του σύμπαντος, σε σχέση με τον *Εμπεδοκλή*, από την άλλη όμως διατρέχοντας την ιστορία της ανθρωπότητας, δεν μπορούμε παρά να προσδώσουμε τα εύσημα στη φιλοσοφική σκέψη του *Εμπεδοκλή* με αλληγορική προσέγγιση, αντικαθιστώντας απλά τη *φιλότητα* με την ειρήνη και το *νείκος* με τον πόλεμο.

¹ Με αυτές τις σπονδές ευχόμεσθε η σημερινή μέρα να γίνει η αρχή πολλών αγαθών για όλους τους Έλληνες.

² Τούτη η ημέρα θα είναι για τους Έλληνες αρχή μεγάλων κακών.

³ Χαρακτηριστικό της ευρηματικότητας που χαρακτήριζε τον *Αριστοφάνη* αποτελούσε η χρήση στίχων από διάσημες τραγωδίες της εποχής με περιπαικτική διάθεση. Σε αντίθεση με τη διακωμώδηση των τραγικών ποιητών, ο *Αριστοφάνης* σε ένδειξη σεβασμού έκανε χρήση στίχων-προτάσεων, ποιητών διθυράμβων και επών (*Όμηρος*, *Αισχύλος*, *Σοφοκλής*) όταν ήθελε να δώσει την πρόβλεψη κατά την κρίση του βαρύτητα. Στην προκειμένη περίπτωση, καθότι κατά πάσα πιθανότητα ο *Αριστοφάνης* δεν είχε πρόσβαση στο έργο του *Θουκυδίδη*, η χρήση μιας πανομοιότυπης φράσης, καταδεικνύει τη πνευματική-συγγραφική τους «σύμπλευση», απόρροια του γενικότερου περιβάλλοντος πνευματικής ελευθερίας που επικρατούσε εκείνη την εποχή.

Αδιαμφισβήτητα, η συνεισφορά της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στην εξέλιξη της ορθολογικής σκέψης υπήρξε καθοριστική, αποτελώντας ένα μέρος του ευρύτερου υλικού πολιτισμού⁴, τέχνης, επιγραφών και παπύρων που παρήχθη στον ελλαδικό χώρο για περίπου μια χιλιετία. Έχοντας ως αφετηρία τα έπη του *Ομήρου* (*Ιλιάδα* και *Οδύσσεια*) και τα έργα του *ΗΣίοδου* (*Θεογονία*, *Έργα και Ημέραι*), η αρχαία ελληνική γραμματεία έχει να επιδείξει τις *Ιστορίες* του *Ηροδότου*, την *Ξυγγραφήν* του *Θουκυδίδη*, τις τραγωδίες των *Αισχύλου*, *Σοφοκλή*, *Ευρυπίδη*, τις κωμωδίες του *Αριστοφάνη* και μια πληθώρα συγγραμμάτων από σοφιστές, προσωκρατικούς, κυνικούς, στωικούς, επικούρειους και σκεπτικούς φιλοσόφους.

Το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος τις ελληνικής γραμματείας σώζεται σήμερα οφείλεται σε μεταγενέστερους συγγραφείς-γραμματείς/φιλολόγους⁵, ειδικευμένους στην *επιγραφική*, στην *παπυρολογία*, στην *παλαιογραφία* και στην *κριτική των κειμένων* (Κακριδής 2013, 21). Χάρης αυτών διατηρήθηκε αυτός ο πλούτος και δόθηκε η ευκαιρία σε νεότερους μελετητές να την επανασυνθέσουν (μέσω αποσπασμάτων και συνόψεων) και να την εντάξουν στην ευρύτερη παγκόσμια κληρονομιά. Μια κληρονομιά η οποία διανύοντας μια διαδρομή δύομισι περίπου αιώνων, αποτελώντας τη στέρεα βάση για την πλειονότητα των μετέπειτα φιλοσοφικών αναζητήσεων-ρευμάτων, κατέληξε να διαμορφώνει πολλές από τις ιδέες του σύγχρονου δυτικού κόσμου, αναφορικά στο πως πρέπει να ζει κάποιος τη ζωή του (Whitmarsch 2015, 182).

Είναι λοιπόν αυταπόδεικτο και κοινά αποδεκτό ότι η αρχαία ελληνική φιλοσοφία αποτέλεσε μια διαχρονική πηγή φιλοσοφικού⁶ αναστοχασμού στην πορεία της ανθρωπότητας. Αυτή όμως η διαχρονικότητα δεν ισχύει και για τη συνεισφορά της ως πηγή διεθνολογικού αναστοχασμού, καθότι η συμβολή της αρχαίας ελληνικής γραμματείας

⁴ Πέραν του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, είχαν προηγηθεί σημαντικοί πολιτισμοί άλλων λαών για τους οποίους όμως δεν έχει διασωθεί αντιστοίχου όγκου γραμματεία.

⁵ Κομβικό ρόλο σε εν λόγω διάσωση έπαιξε ο ανταγωνισμός μεταξύ των Σχολών της Αλεξάνδρειας και της Περγάμου κατά την ελληνιστική περίοδο (Παππάς 2016, 85). Ειδικότερα για το πως σώθηκαν τα έργα των *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη* θα αναφερθούμε στα αντίστοιχα κεφάλαια.

⁶ Η αναζήτησή των προσωκρατικών φιλοσόφων, των «δυνάμεων» που συνέχουν τον υλικό κόσμο και δεν μπορούν να αιτιολογηθούν αποκλειστικά μέσω της παρατήρησης και του στοχασμού, πέραν της φιλοσοφικής διάστασης, εμφανίζει και μια επιστημονική διάσταση, καθότι ενοποιεί τις εμπειρίες του φυσικού κόσμου σε μία συνεκτική, ορθολογική και προβλέψιμη δομή (Whitmarsch 2015, 81-82).

στη Διεθνή πολιτική θεωρία επανεκτιμήθηκε (ως της αξίζει) με σχετική καθυστέρηση και κυρίως τον 20ο αιώνα, όταν και εδραιώθηκε ο «επιστημονικός» χαρακτήρας των Διεθνών Σχέσεων, ως μετεξέλιξη της Πολιτικής Επιστήμης⁷. Μετά λοιπόν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι που έχουμε μια έκρηξη διεθνολογικών ρευμάτων η οποία οδήγησε στη συνεχώς διευρούμενη γραμματεία των Διεθνών Σχέσεων.

Κύριος εκπρόσωπος της διεθνολογικής διάστασης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας είναι αναμφισβήτητα ο *Θουκυδίδης*. Το σύνολο σχεδόν των κλασικών συγγραφέων της Πολιτικής Επιστήμης και επιστημόνων των Διεθνών Σχέσεων, αναφέρεται σε αυτόν [επιγραμματικά οι: Edward H. Carr, Hans Morgenthau, Martin Wight, Raymond Aron, Hedley Bull, Stanley Hoffman, Kenneth Waltz, Robert Keohane, John Mearsheimer⁸, Robert Gilpin (Κουσκουβέλης 2010, 17)], με την Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου να διδάσκεται στις μέρες μας στην πλειονότητα των Σχολών Πολέμου ανά την υφήλιο.

Αν λοιπόν, ανατρέχοντας στην αρχαία ελληνική γραμματεία, προσεγγίσουμε την περίπτωση του *Θουκυδίδη*, λαμβάνοντας υπόψη την εντυπωσιακή εικόνα ανθρώπινης δράσης στο έργο του⁹, από την προβληματική του πολέμου, τότε αυτομάτως οδηγούμαστε στην εξέταση της προβληματικής της ειρήνης μέσω της περίπτωσης του *Αριστοφάνη*. Δύο καταστάσεις (πόλεμος και ειρήνη) εκ διαμέτρου αντίθετες, με την μια να διαδέχεται την άλλη, συνεχώς και αδιαλείπτως στην ανθρώπινη ιστορία, αποκτώντας την ευρύτερη έννοια τους, από τότε που άνθρωπος οργανώθηκε σε «πολιτικές» οντότητες.

Από τη διαπίστωση του *Αριστοτέλη*, ότι «ὁ ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον»¹⁰, ο οποίος και οδηγείται εκ φύσεως στη δημιουργία της πόλης, ενός μοντέλου δηλαδή που οδηγεί σε ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, ρυθμίζοντας την κοινωνική ζωή, μπορούμε

⁷ Ο όρος «επιστήμη» προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι», το οποίο ετυμολογικά σημαίνει γνωρίζω σε βάθος. Ως εκ τούτου με τον όρο επιστήμη δηλώνουμε οι γνώσεις μας είναι συστηματοποιημένες και κυρίως επαληθευμένες. Γνώση, η οποία προέρχεται από εμπειρία, μέθοδο, έρευνα, παρατήρηση, πείραμα, επαλήθευση (Κουσκουβέλης 2010, 24)

⁸ Ο Mearsheimer στηρίζει το έργο του *The tragedy of great power politics* σε πολύ μεγάλο βαθμό στον *Θουκυδίδη* (Mearsheimer 2011).

⁹ Ο *Θουκυδίδης* επιδεικνύει μια κυνική αληθοφάνεια σε αντίθεση με τον κόσμο γεμάτο θαύματα που περιγράφει ο προκάτοχος του, έτερος μεγάλος ιστορικός *Ηρόδοτος* (Whitmarsh 2015, 98). Για αυτό και για πολλούς μετεγενέστερους επιστήμονες των Διεθνών Σχέσεων θεωρείται ως ο πρώτος εκφραστής της Σχολής του Κλασικού Ρεαλισμού.

¹⁰ Ο άνθρωπος είναι «ον» που ζει από τη φύση του σε πόλη (*Αριστοτέλης*, Πολιτικά).

αντιστοίχως να εξάγουμε έναν ορισμό της έννοιας «πολιτική». Της δραστηριότητας δηλαδή μέσω της οποίας οι άνθρωποι καθορίζουν, τηρούν και όποτε απαιτείται τροποποιούν τους κανόνες, βάσει των οποίων ζουν και αλληλεπιδρούν. Η πολιτική επομένως είναι άρρηκτα δεμένη με καταστάσεις συγκρούσεων, αλλά και συνεργασίας, είναι δηλαδή μια έλλογη διαδικασία δράσης και αντίδρασης, στις πολλαπλές προκλήσεις που ανακύπτουν από την εξισορρόπηση των πολλαπλών συμφερόντων και ενίοτε εκ διαμέτρου αντίθετων «θέλω» της ανθρώπινης φύσης. Η αέναη λοιπόν διαμάχη για διασφάλιση συμφερόντων, όπως αυτή προκύπτει οποτεδήποτε συνυπάρξουν και αρχίζουν να αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι σε οποιαδήποτε μορφή οργάνωσης, από την οικογένεια, τη φυλή, την κώμη, την πόλη, το κράτος και εν τελεί το διεθνές σύστημα, αποτελεί το αντικείμενο ενασχόλησης και το λόγο ύπαρξης της πολιτικής, στο ευρύτερο πεδίο της οποίας εντάσσονται και οι προβληματικές της ειρήνης και του πολέμου.

Η εξέταση των έργων των *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη*, υπό το πρίσμα των ποιοτικών χαρακτηριστικών της ιστορικής περιόδου κατά την οποία συντάχθηκαν αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Μια εποχή, διάδοχη των ηρωικών εποχών των ομηρικών επών και των Μαραθωνομάχων και Σαλαμινομάχων, όπου δεσπόζουσα μορφή πολιτικής οργάνωσης ήταν η πόλη/κράτος. Με κέντρο το σύγχρονο ελλαδικό χώρο και προεκτάσεις στο ευρύτερο γεωγραφικό πεδίο που περιελάμβανε Μεγάλη Ελλάδα, Καρχηδόνα, Ιωνία, Βυζάντιο, Κύπρο και Περσία, η Αθήνα εκμεταλλεζόμενη το κενό εξουσίας μετά τα Μηδικά, μπόρεσε να εγκαθιδρύσει την ηγεμονία της, γνωστή ως Συμμαχία της Δήλου¹¹

Πέραν των γεωπολιτικών αποτελεσμάτων, η Αθηναϊκή ηγεμονία συσσωρεύοντας πλούτο, εξασφάλισε τις ιδανικές συνθήκες για την περαιτέρω ανάπτυξη των τεχνών και του πνεύματος. Ο τότε κόσμος της Μεσογείου ενδεχομένως βίωνε το αθηναϊκό/ελληνικό όνειρο¹². Στην Αθήνα του 5ου π.Χ αιώνα προσέτρεχαν οι πνευματικοί άνθρωποι της

¹¹ Απόδειξη της κυνικότητας και ειρωνίας των διεθνών σχέσεων, όπως θα δούμε και παρακάτω σε διάφορα σημεία στην παρούσα μελέτη, αποτελεί εκ πρώτης αναγνώσεως, το γεγονός ότι κομβικό ρόλο, για την ανάληψη της ηγεμονίας των Ελλήνων από του Αθηναίου, διαδραμάτισε ένας Σπαρτιάτης. Η αυταρχική συμπεριφορά του Σπαρτιάτη στρατηγού *Παυσανία*, ουσιαστικά ώθησε στην «αγκαλιά» της Αθήνας, την οποία τότε η Σπάρτη θεωρούσε φίλη και ικανή για την αρχηγία, τις συμμαχικές ελληνικές πόλεις. Με την ανάληψη της αρχηγίας η Αθήνα (με τη συγκατάθεση των συμμάχων), όρισε τη χρηματική συνεισφορά εκάστοτε πόλης στον κοινό αγώνα κατά των βαρβάρων, με το ταμείο να βρίσκεται στη Δήλο, στο ιερό της οποίας πραγματοποιούνταν και οι συνελεύσεις της συμμαχίας (*Θουκυδίδης* Α' 95-96).

¹² (*Θουκυδίδης* Β' 41.1) Σε αντιστοιχία με το αμερικανικό όνειρο της σύγχρονης εποχής όσον αφορά τη στόχευση, δηλαδή τη συγκέντρωση του καλύτερου δυνατού έμψυχου δυναμικού.

εποχής, για να αναπτύξουν τις ιδέες και θεωρίες τους. Είναι η εποχή όπου έχουμε τη συνύπαρξη, αλληλεπίδραση και ενίοτε σύγκλιση δύο φιλοσοφικών ρευμάτων: Οι φυσικοί φιλόσοφοι ως εκπρόσωποι της αρχαϊκής παράδοσης, με τις κοσμολογικές τους αναζητήσεις από τη μία και ο σοφιστές από την άλλη, οι οποίοι μεταφέρουν το επίκεντρο από τους μυθολογικούς θεούς¹³, στον άνθρωπο, εξαίροντας τις νοητικές του δυνατότητες και προσεγγίζοντας ηθικά, πολιτικά και άλλα ανθρώπινα προβλήματα (Κακριδής 2013, 93). Επρόκειτο λοιπόν για μια εκρηκτική αναζήτηση πάνω σε ένα ευρύ πεδίο γνώσης, που εκτείνονταν από την ανάλυση της ανθρώπινης φύσης ως και τη δημιουργία του κόσμου.

Στον τότε ελληνικό κόσμο οι άνθρωποι διαγωνίζονταν σε σωματικές (ολυμπιακοί αγώνες) και πνευματικές¹⁴ επιδόσεις. Ο ελληνικός κόσμος ήταν το άθροισμα πολλών αλληλοσχετιζόμενων αλλά διακριτών τοπικών πολιτισμών, με διαφορετικά μοντέλα διακυβέρνησης, αλλά με αίσθηση κοινής καταγωγής, θρησκείας¹⁵ και πολιτισμού (Whitmarsch 2015, 31)¹⁶. Με άλλα λόγια οι ελληνικές πόλεις/κράτη όριζαν μια (σύμφωνα με τον ορισμό του Hedley Bull) διεθνή κοινωνία σε ένα ευρύτερο διεθνές σύστημα¹⁷

Ένα διεθνές σύστημα, που όπως θα διαφανεί και στην πορεία της παρούσας εργασίας, αποτελεί, με κάποιες παραδοχές, ιδανικό μοντέλο μελέτης και προσομοίωσης του σημερινού διεθνούς συστήματος. Και είναι εδώ που έρχεται να συμβάλει τα μέγιστα η αρχαία ελληνική γραμματεία προσεγγίζοντας συνδυαστικά και με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα τρία επίπεδα διεθνολογικής ανάλυσης του Kenneth Waltz στο έργο του *Man, the state and war* (Waltz 2001):

¹³ Για να είμαστε δίκαιοι ως προς την αρχαία ελληνική μυθολογία και θρησκεία, καταθέτουμε την άποψη ότι και αυτή, με αλληγορικό βέβαια τρόπο, προσέγγιζε τα ανθρώπινα ζητήματα-ανησυχίες.

¹⁴ Ανταγωνισμός μεταξύ φιλοσόφων και ρητόρων, διαγωνισμοί για την ανάδειξη της καλύτερης τραγωδίας και κωμωδίας κλπ).

¹⁵ Η τότε ελληνική θρησκεία ήταν κυρίως μια έκφραση της κοινότητας μέσω της συλλογικής πρακτικής της θυσίας και της κατανάλωσης του θυσιασμένου ζώου (Whitmarsch 2015, 54). Πέραν της απουσίας Ιερών κείμενων (δόγμα) σημαντική δομική διαφοροποίηση με τις μεταγενέστερες κύριες μονοθεϊστικές θρησκείες υπήρξε η βαρύτητα που έδινε η αρχαία ελληνική θρησκεία στη ζωή επί γης [μετά θάνατο πηγαίνει ο άνθρωπος στον κάτω κόσμο (υποβίβαση) και όχι στον ουρανό (αναβίβαση)].

¹⁶ Όπως καταδεικνύεται και από το λόγια των *Ερμή* και *Μελίσσηπου* στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας.

¹⁷ Σύμφωνα με τον Bull, στο έργο του «*Η Άναρχη Κοινωνία*» η Περσία και η Καρχηδόνα άνηκαν στο ίδιο διεθνές σύστημα με τις ελληνικές πόλεις-κράτη, αλλά δεν άνηκαν στην ελληνική διεθνή κοινωνία, (Bull 2001, 52).

α. Πρώτο επίπεδο (Άνθρωπος): Πρωτεύοντως από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και δευτερευόντως από *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη*.

β. Δεύτερο επίπεδο (Πόλη/Κράτος): Πρωτεύοντως από το *Θουκυδίδη* και δευτερευόντως από *Αριστοφάνη* και φιλοσοφία.

γ. Τρίτο επίπεδο (Διεθνές Σύστημα): Κατά κύριο λόγο από το *Θουκυδίδη*.

Συνεπώς, μελετώντας συνδυαστικά τα έργα των *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη*, αποκομίζουμε την αίσθηση, ότι οι δύο σπουδαίοι αρχαίοι συγγραφείς συνεργάστηκαν για να συνθέσουν μια πλήρη εικόνα της πολύπλευρης λειτουργίας της πολιτικής. Ειδικότερα, η αριστοτεχνική παράθεση του ιστορικού πλαισίου και των πολεμικών γεγονότων, με παράλληλη διείσδυση στη διαδικασία λήψης απόφασης από τον *Θουκυδίδη*, σε συνδυασμό με την απλόχερη παρουσίαση των εσωτερικών διεργασιών της Αθήνας, η οποία και αντιπροσωπεύει το κυρίαρχο σήμερα, δημοκρατικού τύπου έθνος-κράτος, μας οδηγεί στην εξαγωγή εκείνων των συμπερασμάτων, τα οποία και θα μας βοηθήσουν, να κατανοήσουμε τα «γιατί» των διεθνών φαινομένων.

Τέλος, αναφερόμενοι στην πολύπλευρη λειτουργία της πολιτικής, εννοούμε ότι, η ανάγκη λειτουργίας της πολιτικής υπήρξε προϊόν ζύμωσης στο εσωτερικό των πρώτων μορφών οργάνωσης (εσωτερική πολιτική) καθώς και διαχείρισης των αντιπαραθέσεων και εξισορρόπησης των αναπτυσσόμενων δυνάμεων (εξωτερική πολιτική) σε ένα ευρύτερο πεδίο οργάνωσης περισσότερων δρώντων. Αρχικά από επιμέρους συστήματα παραγόντων (διεθνής κοινωνία), μέχρι και τη δημιουργία του σύγχρονου διεθνούς συστήματος. Συναθροίζοντας λοιπόν τα ανωτέρω, φτάνουμε στο σκοπό της παρούσας μελέτης.

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός, λοιπόν, της μελέτης αυτής είναι η καταγραφή της συμβολής της αρχαίας ελληνικής γραμματείας στη διεθνή πολιτική θεωρία, μέσω της ανάλυσης των προβληματικών του πολέμου και της ειρήνης, βασιζόμενοι αντιστοίχως, στις περιπτώσεις των *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη*.

ΔΟΜΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Προς επίτευξη του προαναφερθέντος σκοπού, θα εμβαθύνουμε όπως προαναφέραμε ήδη, σε ένα μέρος της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, ήτοι στα έργα τον *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη*, επιλέγοντας όμως, μια ολιστική προσέγγιση της πολιτικής θεωρίας και προς τα δύο επίπεδα (έσω και έξω-πολιτική), για λόγους που θα εξηγήσουμε παρακάτω.

Συγκεκριμένα, σκοπεύουμε στα επόμενα δυο κεφάλαια να εστιάσουμε στα σημεία εκείνα των έργων, τα οποία αναδεικνύουν τις προβληματικές του πολέμου και της ειρήνης και παράγουν τις αντίστοιχες προβολές στο σήμερα. Θα ήταν όμως άδικο για τους δύο σπουδαίους δημιουργούς να περιορίζαμε την ανάλυση αποκλειστικά στις ανωτέρω προβληματικές. Ως εκ τούτου συνειδητά επιλέχθηκε η ανάλυση να γίνει με επίκεντρο το *όλον*, δηλαδή την πολιτική, μέρος της οποίας είναι και ο πόλεμος και η ειρήνη. Και αυτό γιατί πιστεύουμε ότι η συνδυαστική μελέτη των έργων, παρέχει στο σύγχρονο μελετητή όλα εκείνα τα εφόδια και μεθοδολογικά εργαλεία που θα τον βοηθήσουν να κατανοήσει τα σύγχρονα διεθνή φαινόμενα.

Στο πλαίσιο λοιπόν, της συνδυαστικής προσέγγισης των έργων, κρίθηκε σκόπιμο και λόγω της φύσεως του έργου του *Αριστοφάνη*¹⁸, να παρατεθεί κατά την ανάλυση των κωμωδιών, το εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο, όπως αυτό, λεπτομερώς αναλύεται στο έργο του *Θουκυδίδη*. Επιπροσθέτως και λαμβάνοντας υπόψη ότι, ο τρόπος σκέψης και η ψυχοσύνθεση κάθε ατόμου, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το περιβάλλον που αυτό αλληλεπιδρά, επί του προκειμένου, το κοινό και για τους δύο συγγραφείς, περιβάλλον της δημοκρατικής αθηναϊκής αυτοκρατορίας (βιώματα, κινητικότητα, ερεθίσματα) θεωρήθηκε εξίσου αναγκαία η παράθεση σύντομων βιογραφικών στοιχείων.

Στο 3ο κεφάλαιο, αξιοποιώντας τα σημεία και τους προβληματισμούς που αναπτύξαμε, θα προβούμε στην ενσωμάτωση των προβληματικών του πολέμου και της ειρήνης, εκεί όπου ανήκουν. Στην ευρύτερη, δηλαδή, σφαίρα της πολιτικής θεωρίας. Για λόγους οικονομίας κειμένου αλλά και εννοιολογικής αντιστοιχίας, όπως θα εξηγήσουμε σε

¹⁸ Αυτοτελείς κωμωδίες με μηνύματα συνυφασμένα με την πολιτική επικαιρότητα, βάσει της εξέλιξης του Πελοποννησιακού Πολέμου και των συνεπειών του στην κοινωνικοπολιτική κατάσταση της δημοκρατικής Αθήνας.

υπόψη κεφάλαιο, θα δώσουμε έμφαση στη νεωτερική και σύγχρονη εκδοχή της πολιτικής θεωρίας.

Συνοψίζοντας και με απόλυτο σεβασμό στην αυθεντία των αρχαίων συγγραφέων καθώς και των σπουδαίων μεταγενέστερων μελετητών και έχοντας πλήρη επίγνωση των πεπερασμένων γνώσεων του συγγραφέα, η παρούσα μελέτη θα προσπαθήσει να αναδείξει τα σημεία εκείνα από το έργο των αρχαίων συγγραφέων, τα όποια εμφανίζουν μια άμεση ή/και έμμεση προβολή στο σήμερα. Με σκοπό όχι να διδάξει, αλλά να προκαλέσει τον προβληματισμό του αναγνώστη. Να καταστεί δηλαδή αυτό που δηλώνει και ο τίτλος της: *Μία αναστοχαστική προσέγγιση.*

ΠΑΡΑΒΑΣΗ

Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη ανωτέρω αναστοχασμού, αναδεικνύοντας τη συμβολή της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (αποποιούμενοι, ει δυνατόν την όποια προκατάληψη μας διακατέχει ως ομιλούντες την «ελληνικήν»), θα υιοθετήσουμε την τεχνική της παράβασης¹⁹ των κωμωδιογράφων, με σκοπό να καταθέσουμε την προσωπική άποψη/τοποθέτηση του συγγραφέα. Ήτοι, τον απόλυτο και σαφή διαχωρισμό, από τις διαφορές θεωρίες περί της φυλετικής υπεροχής των Ελλήνων, οι οποίες δυστυχώς καλλιεργούνται από ορισμένους για συγκεκριμένους σκοπούς και υιοθετούνται με ευκολία από μεγάλη μερίδα πολιτών.

Εν λόγω θεωρίες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στο ευρύ μη επιστημονικό κοινό, καθότι λειτουργούν λυτρωτικά, ως ψυχολογική διαφυγή, από τις παθογένειες και τη δυσλειτουργία του σύγχρονου νεοελληνικού κράτους. Παρακάμπτουν εντέχνως το γεγονός πως το μεγαλύτερο μέρος του DNA (άνω του 99%) είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους (ανεξαρτήτως έθνους, φυλής, γλώσσας κλπ) και ότι κινητήριοι μοχλός ανάπτυξης εκάστοτε πολιτισμού υπήρξε η διαδικασία προσαρμογής του ανθρώπου στις ιδιαίτερες συνθήκες, στις συνεχείς αλλαγές και προκλήσεις του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος με το οποίο αλληλεπιδρά (Γιαννόπουλος 2013, 470-26). Ενδεχομένως βέβαια και σε τυχαία γεγονότα.

¹⁹ Εν λόγω τεχνική κυριαρχεί στην αρχαία κωμωδία, αλλά εξαλείφεται μερικώς στη μέση και απουσιάζει τελείως στη νέα κωμωδία.

Επί του προκειμένου λοιπόν, στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, κατά πάσα πιθανότητα συνέκλιναν, όλοι εκείνοι οι παράγοντες οι οποίοι και οδήγησαν στον θαυμαστό, μέχρι τις ημέρες μας, πολιτισμό²⁰

²⁰ Αυτό που με έκπληξη διαπιστώνεται από τις περιγραφές του *Αριστοφάνη* είναι η πολιτισμική συνέχεια (τόσο από εκφράσεις του προφορικού λόγου όσο και από ήθη και έθιμα) στον ελλαδικό χώρο εδώ και δύομισι χιλιάδες χρόνια. Συνεπώς η αιτία της σημερινής εικόνας και δυσλειτουργίας του ελληνικού κράτους, πρέπει να αναζητηθεί αλλού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο:

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΑ

Ελληνικός Κόσμος Και Ορθολογικός Πόλεμος

Όταν ήταν πληγωμένος, «ο ατσαλένιος Άρης» φώναζε σαν εννιά ή δέκα χιλιάδες άντρες. Για τον Άρη, τον θεό του πολέμου κατά την ελληνική μυθολογία, διηγείται ο Όμηρος, πως ο Δίας τον μισούσε, γιατί επιθυμούσε μόνο φιλονικίες, πόλεμο και σφαγές (Kerenyi 2006, 148). Το παραπάνω αποτελεί μια ακόμα ενδεχομένως καταγραφή, μέσω του πλουραλιστικού πολυθεϊσμού της αρχαίας Ελλάδας, ενός ανθρώπινου ορμέφυτου. Αυτού της ωμότητας, της αχαλίνωτης βίας, το οποίο και επιλέχθηκε ως το κύριο και αντιπροσωπευτικό χαρακτηριστικό του πολέμου και αποδόθηκε από τον Όμηρο στον αντίστοιχο θεό.

Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε στον Όμηρο την καθόλα εύστοχη παρατήρηση-εντοπισμό, της πιθανότατα κύριας πηγής (κινητήριας δύναμης) του πολέμου, αποδίδοντας τα αντίστοιχα ανθρώπινα χαρακτηριστικά στο θεό του πολέμου²¹. Αντιστοίχως, πέραν της αρχαίας ελληνικής «κοινωνίας», καταγράφεται και στη μυθολογία της πλειονότητας των λαών της αρχαιότητας, ανεξάρτητου πολιτισμικού επιπέδου και πολιτικής οργάνωσης, η αποτύπωση στους αντίστοιχους θεούς ή ήρωες τους, της «ανάγκης» ή/και ροπής για εκδήλωση «ωμής βίας» από άνθρωπο προς άνθρωπο (homo homini lupus).

Η εκδήλωση όμως βίας, πέραν της καταγραφής της ως έμφυτο αρχέγονο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης από τον Όμηρο, θα συνδεθεί, από την επακόλουθη ελληνική γραμματεία, με τη διαμάχη για διασφάλιση συμφερόντων²² εντός της πόλης-

²¹ Μια παρατήρηση που αναπτύχθηκε εξαιρετικά από τον Παναγιώτη Κονδύλη στο έργο του *Θεωρία του Πολέμου* αναφερόμενος στη διακριτή διαφοροποίηση μεταξύ «Αμιγής» και «πραγματικού» πολέμου.

²² Η αέναη διαμάχη συμφερόντων, όπως αυτή προκύπτει οποτεδήποτε συνυπάρχουν και αρχίζουν να αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι σε οποιαδήποτε μορφή οργάνωσης, από την οικογένεια, τη φυλή, την κόμη, την πόλη, το κράτος και εν τελεί το διεθνές σύστημα.

κράτους και εκτός αυτής, με την οργανωμένη μορφή βίας, δηλαδή τον πόλεμο. Μία διαμάχη η οποία προκύπτει οποτεδήποτε συνυπάρξουν και αρχίσουν να αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι, σε οποιαδήποτε μορφή οργάνωσης, από την οικογένεια, τη φυλή, την κώμη, την πόλη, το κράτος και εν τελεί το διεθνές σύστημα. Πέραν όμως του πολέμου, όπως προαναφέραμε και στην εισαγωγή, με καταστάσεις συγκρούσεων αλλά κυρίως με τη διαχείριση αυτών, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και η πολιτική. Ως εκ τούτου, μέσω της μετεξέλιξης της βίας στην οργανωμένη της μορφή, συνδέθηκε ο πόλεμος με την πολιτική, ως προϊόν ορθολογικής σκέψης και σχεδιασμού.²³

Η ολοκληρωτική λοιπόν μετάβαση του ελληνικού κόσμου, από την ηρωοποιημένη εκδοχή του πολέμου, με τις επικές αφηγήσεις του *Ομήρου* και τις υπερφυσικές δυνάμεις που ορίζουν την ανθρώπινη μοίρα στον *Ηρόδοτο*, στον ορθολογικό πόλεμο, θα επισφραγιστεί από το μνημειώδες έργο του *Θουκυδίδη*. Την καταγραφή των γεγονότων του *Πελοποννησιακού Πολέμου*, της σύγκρουσης δηλαδή των *Μεγάλων Δυνάμεων* εκείνης της εποχής. Μια εκτενή παράθεση γεγονότων (πολεμικών και μη) στοιχειοθετώντας μια ενδελεχή ανάλυση, του φαινομένου του πολέμου, που παραμένει έως σήμερα επίκαιρη.

Βιογραφικά Στοιχεία Θουκυδίδη

Οι πληροφορίες σχετικά με τη ζωή του *Θουκυδίδη* είναι σχετικά περιορισμένες. Οι όποιες εκτιμήσεις βασίζονται σε δικές του αναφορές και στα αναγραφόμενα στους *αρχαίους βίους* που έχουν παραδοθεί για αυτόν από τον αρχαίο βιογράφο του *Μαρκελλίνο* (*Βίος Θουκυδίδου*, 5ος/6ος αιώνας μ.Χ.). Γεννήθηκε γύρω στα 460 π.Χ., ήταν γιος κάποιου *Όλορου* και καταγόταν από το δήμο Αλίμου (Σκουτερόπουλος 2011, 8).

Μέχρι και το 424 π.Χ. όπου τον βρίσκουμε στρατηγό επικεφαλής αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος στην Αμφίπολη, εικάζεται ότι είχε ήδη στρατιωτικές εμπειρίες και κάποια συμμετοχή στην πολιτική ζωή της Αθήνας. Η απώλεια της Αμφίπολης²⁴ από

²³ Ο πόλεμος αποτελεί τη συνέχεια της πολιτικής με άλλα μέσα. Μια φράση που διατυπώθηκε από τον σπουδαίο Πρώσο στρατιωτικό και συγγραφέα, Καρλ Φίλιπ Γκότλμπ φον Κλάουζεβιτς (Clausewitz) στο δοκίμιο του *Περί Πολέμου* (Vom Kriege).

²⁴ Κατάφερε να διασώσει μόνο το λιμάνι της, την Ηιόνα.

τον *Βρασίδα* οδήγησε στην αυτοεξορία του πιθανότατα στην Σκαπτή Ύλη²⁵ όπου και κατείχε δικαιώματα εκμετάλλευσης σε μεταλλεία χρυσού (Σκουτερόπουλος 2011, 8).

Η αριστοκρατική του καταγωγή έχει σημασία στην κατανόηση του έργου του. Ήταν συγγενής του *Μιλτιάδη* και του *Κίμωνα* αλλά παρόλα αυτό τάχθηκε υπέρ του *Περικλή*, κόντρα στην παράδοση της οικογένειας του (Σκουτερόπουλος 2011, 9).

Οι πραγματικές του πολιτικές του πεποιθήσεις δύναται να εξαχθούν από αναφορές που κάνει ο ίδιος στο έργο του. Συγκεκριμένα χαρακτηρίζει την παράδοση της εξουσίας στους *πεντακισχιλίους*, ως το καλύτερο πολίτευμα επί των ημερών του ενώ παράλληλα αναφέρεται υποτιμητικά στη συμπεριφορά του μεγάλου πλήθους σε διάφορα σημεία του έργου του (Σκουτερόπουλος 2011, 11). Σε γενικές γραμμές όμως εκτιμούσε το δημοκρατικό πολίτευμα καθότι του απέδιδε τη δύναμη και το ειδικό πολιτικό βάρος της Αθήνας μέσα στον ελληνικό κόσμο (Σκουτερόπουλος 2011, 11).

Ο χρόνος, ο τόπος και τα ακριβή αίτια του θανάτου του δεν είναι γνωστά με τις κυριότερες ενδείξεις να συγκλίνουν στο 400 π.Χ. ή λίγο μετά (Σκουτερόπουλος 2011, 10).

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Στον απόηχο λοιπόν των μηδικών και του κενού ισχύος που εμφανίστηκε, δημιουργήθηκαν στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο οι δύο ισχυρές συμμαχίες, υπό τους Αθηναίους και Λακεδαιμόνιους αντίστοιχα. Η σύγκρουση των ανωτέρω υπήρξε το αντικείμενο του μνημειώδους έργου του *Θουκυδίδη*, με την ανάλυση του να βρίθει από καινοτομίες και διδάγματα. Η προσέγγιση του έργου του από θεωρητική σκοπιά, βοηθάει ακόμα και τον σύγχρονο μελετητή, να εκτιμήσει την αξία της ιστορίας του *Πελοποννησιακού Πολέμου* και τη διαχρονική συνεισφορά της, στην κατανόηση της στρατηγικής συμπεριφοράς των κρατών στο διεθνές σύστημα. Κυρίως όμως βοηθάει στο να κατανοήσουμε τη λογική του πολέμου και της ειρήνης. Αυτήν λοιπόν τη διαχρονικότητα και τη «λογική» τεκμηρίωση του φαινομένου «πόλεμος» θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε στην ανάλυση που ακολουθεί εστιάζοντας σε

²⁵ *ἐκ μὲν γε τῶν ἐκ Σκαπτῆς Ὑλῆς τῶν χρυσέων μετάλλων τὸ ἐπίπαν ὀγδώκοντα τάλαντα προσήιε (Ηρόδοτος Ζ' 46.3).*

συγκεκριμένα σημεία του έργου υπό το πρίσμα της προβληματικής του πολέμου. Σημεία που όπως προείπαμε θα μας χρησιμεύσουν στην πορεία της παρούσας μελέτης.

Γεωπολιτικό/Προπολεμικό Πλαίσιο

Ο *Θουκυδίδης* ξεκίνησε τη συγγραφή του έργου του με το ξέσπασμα του πολέμου, προβλέποντας ότι επρόκειτο για έναν πόλεμο «μέγαν [...] αξιολογώτατον των προγεγενημένων» (*Θουκυδίδης*, Α' 1.1), καθότι ουσιαστικά προκάλεσε τη μεγαλύτερη έως τότε αναστάτωση στους Έλληνες και σε ένα μέρος των βαρβάρων²⁶. Η οξύνοια της εν λόγω πρόβλεψης βασίστηκε στη διαπίστωση ότι και οι δύο πλευρές έμπαιναν στον πόλεμο με ακμαίες τις δυνάμεις τους, γεγονός που θα συμπαρέσυρε²⁷, άμεσα ή έμμεσα και τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις²⁸ και στην πεποίθηση ότι ανάλογα πολεμικά γεγονότα θα επαναληφθούν και στο μέλλον, λόγω της ανθρώπινης φύσης (*Θουκυδίδης* Α' 22.3).

Στην προσπάθεια ανάδειξης της επιστημονικής του προσέγγισης ο *Θουκυδίδης*, με όρους θεωριών ολοκλήρωσης, σκιαγραφεί τη διαμόρφωση του γεωπολιτικού πλαισίου πριν τον πόλεμο. Στην ιστορική αυτή αναδρομή αναφέρεται στη δημιουργία του ελληνικού κόσμου μέσω του μετασχηματισμού των κοινοτήτων σε πόλεις/κράτη και στη σταδιακή αύξηση της ισχύος των δύο αντίπαλων μεγάλων δυνάμεων. Μια αναδρομή απόλυτα εκλογικευμένη²⁹, αναφορικά με την εξέλιξη των Ελλήνων, στηριζόμενη αποκλειστικά στην ανθρώπινη ανάγκη για συνεχή βελτίωση και κατοχύρωση του μέγιστου δυνατού επιπέδου διαβίωσης. Αυτή λοιπόν η εξέλιξη είναι που διαχώρισε εντέλει τους Έλληνες από τους βαρβάρους (*Θουκυδίδης* Α' 6.2). Σε αυτήν την ανθρώπινη ανάγκη θα συνδέσει και τα προηγούμενα πολεμικά γεγονότα, κάνοντας σαφή διάκριση της δικής του μεθοδολογίας, την οποία και θα αναλύσουμε στο ακόλουθο υποκεφάλαιο, σε σχέση με τον μυθικό (ενίοτε και υπερβολικό) τρόπο εξιστόρησης των προκατόχων του ποιητών-ιστορικών.

²⁶ Ο ισχυρισμός του *Θουκυδίδη* για αναστάτωση στο μεγαλύτερο μέρος της ανθρωπότητας χαρακτηρίζεται από τον Gomme ως υπερβολικός καθότι δεν αναμείχθηκαν στα πολεμικά γεγονότα άλλες εθνότητες (Ιλλύριοι, Κέλτες, Ιταλοί κλπ) (Σκουτερόπουλος 2011, 30).

²⁷ Διαφαίνονται στοιχεία της μεταγενέστερης θεώρησης του δομικού ρεαλισμού.

²⁸ Εν λόγω πόλεμος αποτέλεσε την αρχή του τέλους για το αρχαίο ελληνικό μοντέλο της πόλης/κράτος, γεγονός το οποίο διαπιστώνει και ο *Αριστοφάνης* (όπως θα δούμε παρακάτω).

²⁹ Προς επίρρωση των αναφερόμενων στην *Παράβαση* της παρούσας εργασίας..

Πριν λοιπόν προχωρήσουμε στην επιστημονική, για τα δεδομένα της εποχής, ανάλυση του πολεμικού φαινομένου από τον *Θουκυδίδη*, εστιάζοντας στη συγκεκριμένη ιστορική αναδρομή και στη διαμόρφωση των διεθνολογικών χαρακτηριστικών της εποχής πριν τον *Πελοποννησιακό Πόλεμο*, αξίζει να επισημάνουμε τα κάτωθι:

α. Την εξασφάλιση σταθερότητας από το ναυτικό του *Μίνωα*, η οποίο έθεσε τις βάσεις για τη σταδιακή ανάπτυξη των κοινοτήτων³⁰ (*Θουκυδίδης Α΄ 8.3*).

β. Τον λανθασμένο σχεδιασμό³¹ της εκστρατείας των Ελλήνων κατά της Τροίας, ο οποίος συνετέλεσε στην πολυετή πολιορκία και καθυστερημένη κατάκτηση της (*Θουκυδίδης Α΄ 10.4-11.2*).

γ. Την εξαγωγή πολιτεύματος από τη μεγάλη δύναμη προς τους δορυφόρους της (*Θουκυδίδης Α΄ 18.1*). Η προβολή του στο σήμερα είναι προφανής.

δ. Τη μεγιστοποίηση της ισχύος ενός κράτους μέσω της θαλάσσιας κυριαρχίας (*Θουκυδίδης Α΄ 15.1*). Μια κυριαρχία πάνω στην οποία εδραιώθηκαν σχεδόν όλες οι μετέπειτα αυτοκρατορίες.

ε. Την αναφορά στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο (Τριακονταετής συνθήκη), το οποίο όμως δεν απέτρεψε τον πόλεμο (*Θουκυδίδης Α΄ 24.4-24.5*). Όπως και η Κοινωνία των Εθνών δεν απέτρεψε τον Β΄ ΠΠ, αλλά και της αποτυχίας του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών³² να αποτρέψει τους επακόλουθους πολέμους.

στ. Την ενδελεχή τεκμηρίωση της ηγεμονικής εδραίωσης της Αθήνας με την ανοχή της Σπάρτης. Όπως θα δούμε και παρακάτω κατά την ανάλυση της στρατηγικής της

³⁰ Η εξασφάλιση σταθερότητας και η ανάπτυξη ικανοτήτων σε περιοχές και κράτη από όπου πηγάζουν οι σύγχρονες απειλές (τρομοκρατία, μεταναστευτικό, πειρατεία) αποτελεί πλέον προτεραιότητα. Το αποδεικνύει η πληθώρα των αποστολών *peace building* τόσο του NATO όσο και της ΕΕ.

³¹ Σύμφωνα με την έννοια της τριβής του Clausewitz ο πόλεμος, όσο καλά και να έχει προετοιμαστεί και σχεδιαστεί, δεν μπορεί να ελεγχθεί πλήρως με το τελικό του αποτέλεσμα να μην μπορεί να προκαθοριστεί. Η διατύπωση αυτή έχει διττή προσέγγιση όσον αφορά την χρησιμότητα της στρατηγικής, με ορισμένους να υποστηρίζουν ότι η στρατηγική υποβαθμίζεται σημαντικά, ενώ άλλοι υποστηρίζουν ότι, βάσει της αρχής της τριβής, προωθούνται οι αρετές του πολέμου, με το τελικό αποτέλεσμα να είναι ανοικτό, ασχέτως της όποιας δυναμικότητας των αντιπάλων, στο σημείο εκκίνησης (Λίτσας 2010, 246).

³² Η δημιουργία του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, θα προσπαθήσει για πρώτη φορά να κωδικοποιήσει το φυσικό δίκαιο, να δημιουργήσει δηλαδή το αντίστοιχο θετικό δίκαιο της παγκόσμιας κοινωνίας, με τη σημαντική όμως διαφορά, της μη ύπαρξη κάποιας κοινά αποδεκτής αρχής, η οποία και θα το επέβαλε

Σπάρτης, ενδέχεται η εν λόγω επιλογή να ήταν συνειδητή. Μια στρατηγική που έχει επαναληφθεί αρκετές φορές στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Μεθοδολογία Θουκυδίδη-Επιστημονική Προσέγγιση Του Πολεμικού Φαινομένου

Όπως προικονομήθηκε παραπάνω, το έργο του *Θουκυδίδη*, σηματοδότησε τη σταδιακή μετάβαση της, κατά Bull διεθνούς κοινωνίας, που όριζαν οι ελληνικές πόλεις-κράτη από μια εποχή σε μια άλλη. Συγκεκριμένα η εποχή των φανταστικών επινοήσεων και της παρεμβατικότητας των θεών στα ανθρώπινα πράγματα, όπως αποτυπώνεται στα έργα των επικών ποιητών-ιστορικών, έδωσε τη θέση της στην εποχή της ορθολογικότητας. Κέντρο βάρους και προσοχής είναι πλέον, ο ίδιος ο άνθρωπος. Από τη μία πύχη της αρχαιοελληνικής γραμματείας έχουμε τους φυσικούς φιλόσοφους, οι οποίοι βασιζόμενοι εξ ολοκλήρου στη διερευνητική διάνοια του ανθρώπου, προσπαθούν να εντοπίσουν, μια ενιαία, συνεκτική και λογική εξήγηση του σύμπαντος (Whitmarsh 2015, 81). Και από την άλλη έχουμε την επιστημονική-ορθολογική προσέγγιση³³ του πολεμικού φαινομένου από τον *Θουκυδίδη*.

*Τὰ μὲν οὖν παλαιὰ τοιαῦτα ἡῶρον, χαλεπὰ ὄντα παντὶ ἐξῆς τεκμηρίῳ πιστεῦσαι*³⁴

Τη διαφοροποίηση του με το παρελθόν, φροντίζει ο ίδιος να την καταστήσει σαφή³⁵, προτού ακόμα προβεί στην παράθεση των πολεμικών γεγονότων. Αδιαφορώντας για την απήχηση του έργου του, λόγω απουσίας του μυθικού στοιχείου που ενδεχομένως θα το καθιστούσε πιο απολαυστικό³⁶, αντιλαμβάνεται το χρέος του, ως ιστορικός, να καταγράψει τα πραγματικά γεγονότα καθώς και τη λογική επεξήγηση τους. Δηλώνει πεπεισμένος, ότι ερευνώντας την κάθε λεπτομέρεια με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια,

³³ Μια ακόμη καινοτομία του ιστορικού καθότι αποτέλεσε την πρώτη επιστημονική προσέγγιση στη γενεαλογία του μετέπειτα εξελισσόμενου κλάδου των Διεθνών Σχέσεων.

³⁴ Τέτοια λοιπόν βρήκα πως ήταν η κατάσταση των πραγμάτων τα παλαιά χρόνια, αν και είναι δύσκολο να βασίζεται κανείς αδιακρίτως σε κάθε συμπέρασμα που συνάγει καθώς ερευνά (Σκουτερόπουλος 2011, 55) και (*Θουκυδίδης Α' 20.2*)

³⁵ Αντιστοίχως και ο *Αριστοφάνης* φροντίζει να αναδεικνύει συνεχώς τη διαφοροποίηση του τόσο με τους λοιπούς συγγραφείς του είδους του (κωμωδιογράφους) όσο και με τους τραγωδούς. Άλλη μια περίπτωση σύμπτωσης των δύο σπουδαίων συγγραφέων τους οποίους πραγματεύεται η παρούσα εργασία.

³⁶ ...τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται (*Θουκυδίδης Α' 22.4*).

τόσο για αυτά τα οποία ήταν ο ίδιος παρών όσο και για εκείνα που έμαθε από άλλους, θα καταστήσει το έργο του, απόκτημα παντοτινό³⁷ (Σκουτερόπουλος 2011, 59).

Πράγματι, μελετώντας κάποιος το έργο του *Θουκυδίδη* διαπιστώνει αβίαστα ότι, παρόλο που άνηκε στην αριστοκρατική παράταξη και διετέλεσε στρατηγός των Αθηναίων, παραμένει αυστηρά αμερόληπτος, χωρίς να παίρνει κανενός την πλευρά. Επιλέγει να ερμηνεύσει το φαινόμενο του πολέμου με αντικειμενικότητα, αποφεύγοντας τις υπερβολές. Έχοντας σταθερή μεθοδολογία, εφαρμόζει την επαγωγική μέθοδο, ήτοι εξετάζοντας διεξοδικά το μερικό να μπορέσει να καταλήξει στο γενικό. Η επιστημονικότητα της μεθόδου του, πέραν της ερευνητικής επαλήθευσης των πηγών του, ενισχύεται και από την επιλογή της παράθεσης των γεγονότων αυστηρά, βάσει χρονικής εξέλιξης. Θα λέγαμε με βεβαιότητα, ότι είναι ο πρώτος που καταφέρνει να διαφύγει από τα στεγανά του απλού ιστορικού. Δεν επαναπαύεται στην απλή καταγραφή, με πομπώδεις περιγραφές όπως οι προκάτοχοι του, αλλά προσπαθεί να εντοπίσει μια συνεκτική ενιαία εξήγηση της προβληματικής του πολέμου³⁸. Την προσέγγιση του αυτή στην προβληματική του πολέμου, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε παρακάτω.

Τὸς Ἀθηναίους ἡγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν³⁹

Η σύγκρουση των δύο ισχυρότερων δυνάμεων της εποχής, ήταν κατά τον *Θουκυδίδη* αναμενόμενη, διαβλέποντας μάλιστα, όπως προείπαμε, ότι τέτοιες συγκρούσεις επρόκειτο να επαναληφθούν και μελλοντικά. Η διορατικότητα του συγγραφέα έγκειται ακριβώς στο σημείο αυτό, στη συνειδητοποίηση δηλαδή, ότι δύο πανίσχυρες αντίπαλες δυνάμεις οδηγούνται σχεδόν νομοτελειακά⁴⁰ στη μεταξύ τους αναμέτρηση, με απώτερο

³⁷ ...κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον (*Θουκυδίδης Α' 22.1*). Η συνεχής ενασχόληση πλήθους μεταγενέστερων μελετητών, πιστοποιεί την ευθυκρισία του *Θουκυδίδη* σχετικά με τη διαχρονικότητα του έργου του.

³⁸ Σε αντιστοιχία με την προσπάθεια των φιλοσόφων εκείνης της περιόδου.

³⁹ Οι Αθηναίοι, καθώς η δύναμη τους είχε αυξηθεί και ενέπνεαν φόβο στους Λακεδαιμόνιους, έφεραν τους τελευταίους στην ανάγκη να πάρουν τα όπλα (Σκουτερόπουλος 2011, 61) και (*Θουκυδίδης Α' 23.6*).

⁴⁰ Σε σχετική έρευνα του Harvard με τίτλο «*Harvard Thucydides's Trap Project*», εντοπίστηκαν σε βάθος πεντακοσίων χρόνων, δεκαέξι περιπτώσεις όπου μια ανερχόμενη δύναμη απείλησε να εκτοπίσει την υπάρχουσα κυρίαρχη δύναμη, με τις δώδεκα από αυτές να καταλήγουν σε πόλεμο (<https://www.belfercenter.org/thucydides-trap/case-file>, πρόσβαση Νοε 21).

σκοπό την ολοκληρωτική καθυπόταξη του αντιπάλου. Αυτή η ορθολογιστική προσέγγιση στη μελέτη του πολέμου θέτει στο προσκήνιο και το ζήτημα της ισχύος. Ειδικότερα θα λέγαμε ότι ο *Θουκυδίδης* στηρίζει τη θεωρία του στον ανταγωνισμό της ισχύος⁴¹. Ένας αέναος ανταγωνισμός, ο οποίος πηγάζει από την ανθρώπινη φύση και επιτάσσει την αυτόματη αντίδραση των έτερων δρώντων ενός συστήματος σε οποιοδήποτε δράση, τείνει να διαταράξει την εισέτι επικρατούσα ισορροπία ισχύος. Σε αυτή τη βασική θεωρία είναι που ξεπηδά το υπόβαθρο της σύγχρονης θεώρησης του ρεαλισμού, πάνω στην οποία στηρίζει ο *Θουκυδίδης* την ερμηνεία του πολέμου.

Ο *Θουκυδίδης* επιτυγχάνει να αναδείξει τη διάκριση μεταξύ *causus* και *casus belli* (αιτία και αφορμή πόλεμου). Πέραν της αφορμής κήρυξης του πολέμου, δηλαδή το *casus belli* της Σπάρτης για τη μη ανάκληση του Μεγαρικού ψηφίσματος, ως πραγματική αιτία καταγράφεται ο φόβος⁴² των Λακεδαιμονίων προς τους Αθηναίους. Ο *Πελοποννησιακός Πόλεμος*, εν ολίγοις, διακυρήχθηκε για λόγους ανακατανομής της ισχύος. Τεκμηριώνεται δηλαδή, από τον αρχαίο ιστορικό ότι ο πόλεμος ξεκίνησε για την υλοποίηση των πολιτικών σκοπών των δύο αντιπάλων (Σπάρτη-Αθήνα). Τη διαπίστωση από τον *Θουκυδίδη*, της πραγματικής αιτίας του *Πελοποννησιακού Πολέμου*, θα επιβεβαιώσει αρκετά χρόνια μετά και ο *Clausewitz*, στη διάκριση μεταξύ *πραγματικού* και *αμυγή* πολέμου. Στον *πραγματικό* πόλεμο, όπως ο ίδιος αναφέρει, οι άνθρωποι δεν πολεμούν μονάχα από μίσος, αλλά και από φόβο. Η προσέγγιση του τελευταίου, άλλωστε, στη μελέτη του πολέμου τον οδήγησε να υποστηρίξει πως ο πόλεμος είναι η συνέχεια της

⁴¹ Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμη η παράθεση του ορισμού της ισχύος στη σύγχρονη επιστήμη των διεθνών σχέσεων, ένα ορισμό που πολύ εύστοχα προσέγγισε ο *Θουκυδίδης* πριν δύομισι χιλιάδες χρόνια. Η ισχύς χρησιμοποιείται στη διεθνή πολιτική και στη διπλωματία με πέντε βασικά νοήματα και τα πέντε σε σχέση με τα κράτη:

- α. Η ισχύς ως στόχος των κρατών και των ιθυνόντων στο διεθνές στερέωμα.
- β. Η ισχύς ως το μέτρο για να υπολογιστεί η επιρροή ή ο έλεγχος πάνω σε άλλους διεθνείς δρώντες, σε γεγονότα και θεματικές.
- γ. Η ισχύς ως νίκη σε μία σύγκρουση και εξασφάλιση της ασφάλειας.
- δ. Η ισχύς ως έλεγχος πάνω σε πηγές και δυνατότητες.
- ε. Η ισχύς ως ένα στάτους που ορισμένα κράτη διαθέτουν και άλλα όχι.

Η ισχύς ενός κράτους υπολογίζεται κυρίως με έμφαση στη στρατιωτική και οικονομική της ισχύ. Τα κράτη με αξιοσημείωτη ισχύ στο διεθνές σύστημα είναι γνωστά ως μεσαίες δυνάμεις, περιφερειακές δυνάμεις, μεγάλες δυνάμεις και υπερδυνάμεις. (Ηρακλείδης 2015, 80).

⁴² Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι ο φόβος στον οποίο αναφέρεται ο *Θουκυδίδης* στην παραπάνω φράση, δεν εκλαμβάνεται ως αίσθημα, ως μια έννοια δηλαδή κοντά στο «φυσικό» φόβο, που έλκει τις ρίζες του από την ανθρώπινη φύση, αλλά ως συνθήκη επηρεασμού, που οδηγεί ένα οποιοδήποτε παράγοντα του διεθνούς συστήματος, σε μια ορθολογική στάση αναφορικά με την αναγκαιότητα χρήσης βίας, προκειμένου να επιτευχθούν οι τεθέντες πολιτικοί στόχοι.

πολιτικής με άλλα μέσα. Αυτό διαπιστώνει και ο *Θουκυδίδης*. Ο πόλεμος είναι μέρος του όλου, δηλαδή της πολιτικής.

Πέραν της βασικής του όμως θεωρίας και αναλόγως των σκοπών που θέλει να πετύχει κατά τη χρονολογική παράθεση των γεγονότων, ο *Θουκυδίδης* κινείται και σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης. Προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα πολύπλευρα γεγονότα και φαινόμενα που έλαβαν χώρα κατά τον *Πελοποννησιακό Πόλεμο*, θα επιτύχει να προσεγγίσει πολλές διαφορετικές θεωρίες της σύγχρονης επιστήμης των διεθνών σχέσεων. Οι δευτερεύουσες λοιπόν θεωρίες που εντοπίζονται στο έργο του και εντάσσονται στο ευρύτερο πεδίο της πολιτικής, εργαλείο της οποίας είναι ο πόλεμος, είναι οι κάτωθι:

- α. Σύναψη-Διατήρηση Συμμαχιών
- β. Λήψης απόφασης
- γ. Αποτροπή
- δ. Θεωρία του ντόμινο
- ε. Καταναγκασμός
- στ. Κατευνασμός
- ζ. Δίλλημα ασφάλειας
- η. Ισορροπία δυνάμεων

Στις ανωτέρω θεωρίες προστίθενται και οι ειδικότερες θεωρίες πολέμου, περί ιμπεριαλισμού και υπολογισμού κόστους/οφέλους. Όλες μαζί όμως ξεπηδούν μέσα από τη διαλεκτική μέθοδο⁴³ που επιλέγει ο *Θουκυδίδης* για την ανάπτυξη του έργου του. Και εδώ είναι που αναδεικνύεται η μαγεία και η τέχνη του συγγραφέα. Η διαλεκτική μέθοδος αναπτύσσεται μέσα από δημηγορίες και διαλόγους⁴⁴. Άλλοτε μεταξύ ανώνυμων πρωταγωνιστών (πρέσβεις) και άλλοτε μεταξύ επώνυμων (πολιτικοί ηγέτες, στρατηγοί). Με τη συγκεκριμένη μέθοδο ο ιστορικός δεν έχει ως σκοπό να πείσει τον αναγνώστη, μέσω ξεκάθαρων μηνυμάτων και αξιωμάτων περί πολιτικής και πολέμου. Σκοπό έχει να

⁴³ Μια συνηθισμένη συγγραφική τεχνική της ελληνικής γραμματείας από τα ομηρικά έπη, τα φιλοσοφικά κείμενα, έως και τις τραγωδίες και κωμωδίες.

⁴⁴ Το σύνολο των δημηγοριών και διαλόγων έχει ανταγωνιστικό χαρακτήρα. Οι μόνες που δεν αντικρούονται είναι ο επιτάφιος του *Περικλή* και μια δημηγορία του *Ερμοκράτη*.

διεγείρει και να προβληματίσει για τα βαθύτερα αίτια του πολέμου και τους μεσοπρόθεσμους αλλά και μακροπρόθεσμους τελικούς σκοπούς της πολιτικής. Αναδεικνύει με ταπεινότητα, ότι η ευρύτητα πνεύματος και γεωπολιτικής σκέψης δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο του ίδιου ως μελετητή-ιστορικού, αλλά αντιθέτως ήταν κοινό χαρακτηριστικό της πλειοψηφίας του πολιτικού κόσμου της εποχής.

Πριν λοιπόν προχωρήσουμε στην ανάλυση της διαλεκτικής μεθόδου και στον τρόπο διείσδυσης του *Θουκυδίδη* στις εσωτερικές διεργασίες των πόλεων, αξίζει να δούμε συγκεντρωτικά ορισμένες γενικές κρίσεις και διδάγματα που απορρέουν από το έργο, αλλά και να προσδιορίσουμε τα υποκειμένων και τους δρώντες του συστήματος που οδήγησε στον *Πελοποννησιακό Πόλεμο*.

Γενικές Κρίσεις-Εκτιμήσεις-Διδάγματα

Αδιαμφισβήτητα, το έργο του *Θουκυδίδη* βρίθκει κρίσεων και εκτιμήσεων, οι οποίες και επαληθεύονται συνεχώς, από τότε που διατυπώθηκαν, μέχρι και σήμερα. Ο αρχαίος ιστορικός επιλέγει να τις καταγράψει, κυρίως μέσω των πρωταγωνιστών του έργου. Ορισμένες τις διατυπώνει και ο ίδιος κατά την ανάλυση των γεγονότων του πολέμου. Οι κρίσεις και εκτιμήσεις του ιστορικού καλύπτουν σχεδόν όλο το φάσμα του πολεμικού φαινομένου, δηλαδή τόσο τον *αμιγή* όσο και τον *πραγματικό* πόλεμο. Ειδικότερα θα λέγαμε ότι ο *Θουκυδίδης* έχει αντιληφθεί την αυτόνομη και αυτοτροφοδοτούμενη δυναμική του πολέμου. Και αυτό γιατί, ενώ ο πόλεμος αποτελεί ορθολογικό αποτέλεσμα ανθρώπινων επιδιώξεων και εντέλει επιλογών, κατά την εξέλιξη του φαίνεται να επηρεάζει, αλλά και να επηρεάζεται, από την ανθρώπινη φύση και ψυχολογία. Βάσει αυτής λοιπόν της διάκρισης, μεταξύ *αμιγούς* και *πραγματικού* πολέμου, επιλέξαμε να κατηγοριοποιήσουμε τις γενικές κρίσεις του ιστορικού.

α. *Αμιγής Πόλεμος*: Η ορθολογική επιλογή για χρήση βίας δεν εκτρέπει ολοκληρωτικά τον πόλεμο από τη δυναμική που ο ίδιος αναπτύσσει, εμφανίζοντας μια ιδιότυπη αυτονομία εξέλιξης. Δηλαδή στον πυρήνα του ο πόλεμος εκφράζει το μίσος και την εχθρότητα του ανθρώπου προς τον άνθρωπο. Επί του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού ο *Θουκυδίδης* σπεύδει να σημειώσει διατυπώνοντας τα παρακάτω:

(1) ἄδηλα γὰρ τὰ τῶν πολέμων, καὶ ἐξ ὀλίγου τὰ πολλὰ καὶ δι' ὀργῆς αἱ ἐπιχειρήσεις γίνονται⁴⁵ (Θουκυδίδης Β' 11.4).

(2) τοῦ δὲ πολέμου τὸν παράλογον, ὅσος ἐστί, πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωτε· μηκυνόμενος γὰρ φιλεῖ ἐς τύχας τὰ πολλὰ περιίστασθαι⁴⁶ (Θουκυδίδης Α' 78.2).

Από τις ανωτέρω κρίσεις-εκτιμήσεις, ο συγγραφέας θα εξάγει το συμπέρασμα-δίδαγμα τὸν τε πόλεμον νομίσωσι μὴ καθ' ὅσον ἂν τις αὐτοῦ μέρος βούληται μεταχειρίζειν, τούτω ξυνεῖναι, ἀλλ' ὡς ἂν αἱ τύχαι αὐτῶν ἠγήσωνται⁴⁷ (Θουκυδίδης Δ' 18.4).

Με τη χρήση λοιπὸν των ὀρων «δι' ὀργῆς» στην πρώτη διατύπωση και «ἐς τύχας», «αἱ τύχαι» σε δεύτερη και τρίτη, ουσιαστικά επαναφέρει στο προσκήνιο την αυτοτροφοδοτούμενη κινητήρια δύναμη του πολέμου. Το αστάθμητο του πολέμου με τις απρόβλεπτες τροπές της τύχης και στην ουσία την αποδέσμευση του ἀπὸ τον ἔλεγχο της πολιτικής. Καταδεικνύεται δηλαδή, η σημαντική ἀπόκλιση μεταξύ σχεδιασμοῦ και εφαρμογῆς.

β. Πραγματικός Πόλεμος: Επαναφέρουμε τη διαπίστωση του Clausewitz, ὅτι ο πόλεμος εἶναι η συνέχισης της πολιτικής με ἄλλα μέσα. Συνεπῶς, το ἐνδεχόμενο του πολέμου, οφείλει να ἔχει σχεδιαστεί σε πολιτικό ἐπίπεδο, ἀπὸ την εποχὴ της εἰρήνης. Επιβάλλεται, με ἄλλα λόγια, ἐκάστοτε δρώντας (πόλη-κράτος) ἐνὸς διεθνούς συστήματος (ἐλληνικός κόσμος) να ἔχει προετοιμαστεί καταλλήλως, με σκοπὸ να εἰσέλθει σε ἓνα ἐπικείμενο πόλεμο με τις βέλτιστες δυνατές συνθήκες (στρατός, συμμαχίες, στρατηγικό προσανατολισμό) και ὡς ἐκ τούτου να μπορέσει να ἐπιδείξει τη μέγιστη προσαρμοστικότητα στο αστάθμητο του πολέμου. Ἐπ' αὐτοῦ του συλλογισμοῦ ἐντοπίζουμε στο ἔργο του ιστορικοῦ τα ἐξῆς:

⁴⁵ Για τους πολέμους τα πράγματα εἶναι ἀδηλα, και τις περισσότερες φορές οἱ ἐπιθέσεις ἐκδηλώνονται αἰφνιδιαστικά και σε κατάσταση ἐξάπνης (Σκουτερόπουλος 2011, 227).

⁴⁶ Πόσο αστάθμητο πρᾶγμα εἶναι ο πόλεμος, σκεφθεῖτε το προτοῦ μπλεχτεῖτε σε αὐτόν. Γιατί ὅταν παρατείνεται, συνήθως καταντᾶ να εἶναι ζήτημα τύχης (Σκουτερόπουλος 2011, 127).

⁴⁷ ...και ἀντιλαμβάνονται ὅτι η ἐμπλοκή τους στον πόλεμο δεν περιορίζεται στα ὅρια που αὐτοὶ θέτουν ἀλλὰ ὅτι την πορεία του (πολέμου) την χαράζουν οἱ τύχες τους (Σκουτερόπουλος 2011, 521).

(1) *...ἔστιν ὁ πόλεμος οὐχ ὄπλων τὸ πλεον ἀλλὰ δαπάνης...*⁴⁸ (Θουκυδίδης Β' 11.4). Μια διαπίστωση που ανατρέχοντας στους πρόσφατους συστημικούς παγκόσμιους πολέμους, καθίσταται προφανής.

(2) *...μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος.*⁴⁹ (Θουκυδίδης Α' 143.5). Η επικρατούσα στρατηγική άποψη στην Αθήνα χάρη στην πολιτική του *Θεμιστοκλή* στα Μηδικά και του *Περικλή* που την υιοθέτησε και την ενίσχυσε χτίζοντας τα *Μακρά τείχη*. Μια στόχευση η οποία βασιζόμενη στη ναυτοσύνη των Ελλήνων, συνέβαλε τα μάλα στην επιβίωση του έθνους μέχρι σήμερα. Και γενικότερα μια στρατηγική επιλογή πολλών μετέπειτα μεγάλων δυνάμεων.

(3) *...εἴπερ βεβαιότατον τὸ ταῦτὰ ζυμφέροντα καὶ πόλεσι καὶ ιδιώταις εἶναι...*⁵⁰ (Θουκυδίδης Α' 124.1). Οι χαρακτηρισμοί που ενίοτε τοποθετούν οι πολιτικοί ηγέτες σε δυνητικούς συμμάχους (πχ ανθέλληνες/φιλέλληνες) και με ιδιαίτεροι ευκολία αναπαράγονται στο εσωτερικό των κρατών, καταρρίπτονται παταγωδώς. Όλες οι συμμαχίες είναι εύθραυστες και πρέπει να επαναξιολογούνται διαρκώς, βάσει του εκάστοτε εθνικού συμφέροντος σε μία δεδομένη χρονική περίοδο.

(4) *ὡς οἴτινες τοῖς μὲν ἴσοις μὴ εἴκουσι, τοῖς δὲ κρείσσοσι καλῶς προσφέρονται, πρὸς δὲ τοὺς ἥσσους μέτριοί εἰσι, πλεῖστ' ἂν ὀρθοῖντο*⁵¹ (Θουκυδίδης Ε' 111.4). Μια εξόχως ορθολογική τοποθέτηση, αποτασσόμενη οποιοδήποτε ηρωικό, μεταφυσικό (θεϊκό) αφήγημα έχει κατά καιρούς επιλέξει η πολιτική για να πλαισιώσει την προσφυγή σε πόλεμο.

(5) *«σωφρόνων δὲ ἀνδρῶν...ἐν τῷ εὐτυχεῖν ἂν μάλιστα καταλύοιντο»*⁵² (Θουκυδίδης Δ' 18.4). Εδώ αναδεικνύεται ένα από τα δυσκολότερα σημεία, όσον αφορά τη

⁴⁸ Ο πόλεμος δεν είναι υπόθεση όπλων όσο οικονομικών μέσων (Σκουτερόπουλος 2011, 133).

⁴⁹ ...μεγάλο πράγμα, αλήθεια, η κυριαρχία στη θάλασσα! (Σκουτερόπουλος 2011, 209).

⁵⁰ ...εφόσον αληθεύει ότι ασφαλέστατη εγγύηση για τις πόλεις και για τα άτομα είναι η ύπαρξη κοινών συμφερόντων (Σκουτερόπουλος 2011, 181).

⁵¹ Γιατί όσοι δεν υποχωρούν στους ίσους, συμπεριφέρονται όμως συνετά στους ισχυρότερους και με μετριοπάθεια στους λιγότερο ισχυρούς, αυτοί συνήθως βγαίνουν κερδισμένοι (Σκουτερόπουλος 2011, 789).

⁵² Φρόνιμοι είναι όσοι...σπεύδουν να συνδιαλλαγούν όσο διαρκεί η καλή τους τύχη (Σκουτερόπουλος 2011, 521).

σχεδίαση και διαχείριση του πολέμου. Η επιλογή του σωστού χρονικού σημείου τερματισμού του πολέμου. Ένα σημείο τριβής το οποίο συναντάμε και στον *Αριστοφάνη*.

(6) *τοῦ δὲ πολέμου οἱ καιροὶ οὐ μενετοί*⁵³ (*Θουκυδίδης* Α΄ 142.1). Η αξία της προσαρμοστικότητας στις εξελίξεις (προσχεδιασμένες ή μη) και της ετοιμότητας αναγνώρισης και εκμετάλλευσης τυχόν ευνοϊκών καταστάσεων.

(7) *...νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα εὐβουλία εἶναι, τάχος τε καὶ ὀργήν*...⁵⁴ (*Θουκυδίδης* Γ΄ 42.1). Η αμφίδρομη σχέση μεταξύ πολέμου (με την αυτόνομη διάσταση που αυτός εμφανίζει) και ανθρώπινης φύσης. Οι άνθρωποι προκαλούν/διαμορφώνουν τον πόλεμο, ενώ ταυτόχρονα κατά την εξέλιξη του πολέμου διαμορφώνονται οι ανθρώπινες αντιδράσεις. Ειδικότερα εδώ διαφαίνεται η επίδραση της ανθρώπινης υπόστασης στη διαδικασία λήψης απόφασης εν καιρῷ πολέμου.

Υποκείμενα-Δρώντες του Πελοποννησιακού Πολέμου

Μελετώντας το έργο του *Θουκυδίδη* και ειδικότερα τις αναφορές που κάνει ο ίδιος σε αρκετά σημεία κατά την εξιστόρηση των γεγονότων, διαπιστώνουμε ότι επιλέγει την έναρξη ενοτήτων με φράσεις του τύπου: *Η Αθήνα...*, *Η Σπάρτη...*, *Ο Αλκιβιάδης...*, *Ο Αρχίδαμος* κλπ. Γίνεται λοιπόν εμφανές, ότι για τον ιστορικό βασικοί δρώντες του συστήματος είναι οι πόλεις-κράτη και τα πρόσωπα-ηγέτες. Συγκεντρώνοντας τα όσα έχουμε ήδη αναφέρει, δηλαδή την επαναληπτικότητα των φαινομένων λόγω της ανθρώπινης φύσης, το άναρχο και ανταγωνιστικό περιβάλλον που φόβισε την Σπάρτη και τώρα τον προσδιορισμών των πόλεων ως των κυριότερων παραγόντων, αιτιολογείται επαρκώς η ανάδειξη του *Θουκυδίδη*, από μεταγενέστερους μελετητές και θεωρητικούς της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, ως του πρώτου εκπροσώπου του κλασικού ρεαλισμού.

Παρόλο όμως, που εκ πρώτης επαφής, το έργο του *Θουκυδίδη* εμφανίζει όλα εκείνα τα στοιχεία που χρησιμοποιούν οι σύγχρονοι ρεαλιστές για να τεκμηριώσουν, τη βασιζόμενη στην ανθρώπινη φύση, ρεαλιστική θεώρηση τους, στην πραγματικότητα ο *Θουκυδίδης* προσεγγίζει τις διαπιστώσεις έτερων σύγχρονων θεωρήσεων.

⁵³ Στον πόλεμο όμως οι ευκαιρίες δεν περιμένουν (Σκουτερόπουλος 2011, 207).

⁵⁴ ...νομίζω ότι δύο είναι οι χειρότεροι εχθροί της ορθής κρίσης, η βιασύνη και η οργή (Σκουτερόπουλος 2011, 405).

Τα υποκείμενα της διεθνούς κοινωνίας που αντιπροσώπευε ο ελληνικός κόσμος, την εποχή του *Πελοποννησιακού Πολέμου*, επί του προκειμένου δηλαδή, οι συμμετέχουσες πόλεις, δεν έχουν ακριβώς τη μορφή των *μαύρων κουτιών* (*like units*) του *Kenneth Waltz* (*Waltz 1979, 93*). Αντί αυτού εμφανίζουν το δικό τους *πρόσωπο* όπως στη διεθνή κοινωνία του *Hedley Bull*. Οι δρώντες του *Θουκυδίδη* δεν είναι απλά προσωποποιημένα και ορθολογικά στοιχεία που λειτουργούν μόνο και πάντα με βάση το συμφέρον. Δεν αποδέχεται αξιωματικά την ενότητα δράσης που υποστηρίζει ο κλασικός ρεαλισμός. Στις πόλεις-κράτη επικρατεί λογική και όχι δογματική και απόλυτη προσωποποίηση. Ο *Θουκυδίδης* διεισδύει στο εσωτερικό των υποκειμένων και επιδιώκει να ερμηνεύσει τις τελικές αποφάσεις, αναζητώντας το πώς και το γιατί, προσδιορίζοντας παράλληλα τους παράγοντες που οδήγησαν στη λήψη των αποφάσεων.

Επιπροσθέτως, πέραν των βασικών δρώντων, ο *Θουκυδίδης* κάνει αναφορά και σε μή κρατικούς δρώντες, όπως το μαντείο των Δελφών⁵⁵, το οποίο εμφανίζεται ως παράγοντας κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης από τις πόλεις-κράτη. Δεν του αποδίδεται όμως, αντίστοιχος συστημικός ρόλος, όπως των σύγχρονων μη κρατικών δρώντων του διεθνούς συστήματος. Με αλλά λόγια η ύπαρξη του δεν διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις.

Τέλος, τα πρόσωπα-ηγέτες, τα οποία αποτελούν και τους πρωταγωνιστές στην πλειοψηφία των αντιθετικών και μη δημηγοριών, εκλαμβάνονται από τον *Θουκυδίδη*, ως σημαντικοί παράγοντες στη διαδικασία λήψης απόφασης. Μέσω αυτών, αναδεικνύεται η εξαιρετική συνεργασία όλων των επιπέδων λειτουργίας μιας τυπικής αρχαιοελληνικής πόλης-κράτους, σε ένα διεθνές διπολικό σύστημα. Από τα λόγια των επώνυμων πρωταγωνιστών στις δημηγορίες του έργου (*Περικλής, Νικίας, Αλκιβιάδης, Αρχίδαμος Βρασίδας, Ερμοκράτης*, κ.α.) διαφαίνεται η επάρκεια σε πολιτική τέχνη, στρατηγική σκέψη, επιχειρησιακό σχεδιασμό και τακτική εκτέλεση. Στις αντιθετικές μεταξύ τους δημηγορίες, κατατίθενται αντίθετες απόψεις-προτάσεις, για τις οποίες καλείται να αποφασίσει η πόλη. Η τελική επικράτηση και υιοθέτηση, της πιο συμφέρουσας κατά την κρίση του ακροατηρίου, πρότασης, καθορίζει στην ουσία και την πορεία των εξελίξεων.

⁵⁵ ἤθελον δὲ καὶ τῶ ἐν Δελφοῖς μαντεῖῳ ἐπιτρέψαι (*Θουκυδίδης* Α'28.2), πέμπαντες δὲ ἐς Δελφοῦς (*Θουκυδίδης* Α'118.3) κ.α

Μέσω αυτής της διαδικασίας επιτυγχάνεται εν τελεί το άνοιγμα των μαύρων κουτιών του *Kenneth Waltz*.

Δημηγορίες-Διάλογοι. Η Διεϊσδυση του Θουκυδίδη στις Εσωτερικές Διεργασίες της Πόλης.

Όπως προείπαμε μέσα από τις δημηγορίες ο *Θουκυδίδης* και ειδικότερα σε αυτές όπου κατονομάζει τους εκφωνητές, αναδεικνύει την ευρύτερη στρατηγική σκέψη της πλειονότητας των πόλεων και την κοινή αίσθηση του *συνανήκειν* στην ευρύτερη κοινωνία του αρχαιοελληνικού κόσμου. Ένα κόσμο όπου όλοι ψάχνουν ερείσματα σε μια κοινά αποδεκτή, έστω και μερικώς αφηρημένη, έννοια της ηθικής και του δικαίου. Οι πρωταγωνιστές αναφέρονται σε ζητήματα ηθικής (ενδεχομένως και για πολιτική εκμετάλλευση), ο ίδιος όμως παραμένει πιστός στην άποψη ότι η εξέλιξη των ανθρώπινων πραγμάτων παραμένει ειρωνική με ένα στυγνό τρόπο. Οι αποφάσεις παίρνονται κατά κύριο λόγο κατόπιν ορθολογικής εξέτασης των δεδομένων και των πιθανών επιλογών, βάσει και μόνο του συμφέροντος της πόλης, χωρίς στην πράξη να λαμβάνονται υπόψη ζητήματα ηθικής και δικαίου.

Πέραν της ανάλυσης των εσωτερικών διεργασιών σε εκάστοτε πόλη-κράτος, μέσω των δημηγοριών, ο συγγραφέας επιτυγχάνει να αναδείξει όλα εκείνα τα στοιχεία της ανθρώπινης ψυχολογίας κατά τη διάρκεια εξέλιξης του πολεμικού φαινομένου (ελπίδα, φόβος, οργή, θάρρος, δειλία κλπ) τα οποία όμως έχουν μάλλον αρνητικό, παρά επικουρικό ρόλο στη διαδικασία λήψης απόφασης και ως εκ τούτου στην εξέλιξη των γεγονότων. Με άλλα λόγια για ακόμη μία φορά το έργο του *Θουκυδίδη* αποτελεί ένα θρίαμβο του ορθολογισμού.

Στην ακόλουθη λοιπόν παράθεση, επιλεγμένων κομματιών από τις δημηγορίες και τους διαλόγους στο έργο του *Θουκυδίδη*, θα προσπαθήσουμε να συνθέσουμε τις προαναφερόμενες, διεθνολογικού περιεχομένου θεωρίες και θεωρίες περί πολέμου με τις γενικότερες κρίσεις και διδάγματα του σπουδαίου αρχαίου συγγραφέα. Από υπόψη σύνθεση όμως, σκοπίμως θα εξαιρεθούν (προσωρινά) αναλύσεις περί στρατηγικής και ηγετικών προσωπικοτήτων για τις οποίες και θα αφιερώσουμε ξεχωριστά υποκεφάλαια.

α. Κερκυραίοι και Κορινθιοί στην Αθήνα: Μετά την αρχική νίκη των Κερκυραίων επί των Κορινθίων για τα γεγονότα στην Επίδαμνο και αναμένοντας νέα ισχυρότερη σύγκρουση, αμφοτέρωθεν έστειλαν πρέσβεις στην Αθήνα

(1) Από τη δημηγορία των Κερκυραίων συγκρατούμε την αλλαγή της εξωτερικής της πολιτικής λόγω των νέων δεδομένων από την ουδετερότητα και τον μερικό απομονωτισμό στη σύμπλευση και μεταφορά των βαρών στους Αθηναίους. Αντιλαμβανόμενοι άριστα την επικείμενη είσοδο σε μια περίοδο πόλωσης μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων του συστήματος⁵⁶ στο οποίο ανήκουν, αλλάζουν τους όρους συμμετοχής σε αυτό. Γνωρίζουν πολύ καλά αφενός ότι, σε περιόδους έντασης αυξάνεται η δυσπιστία έναντι των ουδέτερων⁵⁷ (οπότε και φροντίζουν να διαλέξουν εγκαίρως πλευρά) και αφετέρου ότι, οι τελικές αποφάσεις λαμβάνονται βάσει συμφέροντος (οπότε και τεκμηριώνουν την αξία της προσφοράς τους)⁵⁸.

(2) Από τη δημηγορία των Κορινθίων διαφαίνεται μια τάση κατευνασμού των Αθηναίων με σκοπό τη μη ανάμειξη τους, επισημαίνοντας την αστάθεια των συμμαχιών⁵⁹ και το συμφέρον της Αθήνας από αυτή την επιλογή⁶⁰.

β. Κορινθιοί και Αθηναίοι προς Λακεδαιμόνιους: Στη συνέλευση της Πελοποννησιακής συμμαχίας κατά την περίοδο των γεγονότων της Ποτειδαίας.

(1) Από τα λεγόμενα των Κορινθίων σημειώνουμε την ανοχή της Σπάρτης στην ισχυροποίηση της Αθήνας (επέκταση ηγεμονίας, εσωτερική ενδυνάμωση) και την ανάδειξη των κινδύνων του κατευνασμού και της υποχωρητικότητας⁶¹. Μιας τακτικής που εν μέρει αποδίδεται και στην ιδιοσυγκρασία του λαού Σπάρτης.

⁵⁶ ... γνώμης άμαρτάνει και ούκ αίσθάνεται τούς Λακεδαιμονίους φόβω τῶ ὑμετέρω πολεμῆσειόντας... (Θουκυδίδης Α' 33.3).

⁵⁷ ...καὶ μέγιστον ὅτι οἷ τε αὐτοὶ πολέμοιο ἡμῖν ἦσαν, ὅπερ σαφειστάτη πίστις... (Θουκυδίδης Α' 35.5).

⁵⁸ τρία μὲν ὄντα λόγου ἄξια τοῖς Ἑλλήσι ναυτικά, τὸ παρ' ὑμῖν καὶ τὸ ἡμέτερον καὶ τὸ Κορινθίων· (Θουκυδίδης Α' 36.3).

⁵⁹ ... φίλον τε γὰρ ἡγοῦνται τὸν ὑπουργοῦντα, ἦν καὶ πρότερον ἐχθρὸς ἦ, πολέμιόν τε τὸν ἀντιστάντα, ἦν καὶ τύχη φίλος ὢν... (Θουκυδίδης Α' 41.3).

⁶⁰ ...τὰ ἄριστα βουλευσθε ὑμῖν αὐτοῖς. (Θουκυδίδης Α' 43.4).

⁶¹ Ταύτης μέντοι τοιαύτης ἀντικαθεστηκυίας πόλεως, ὃ Λακεδαιμόνιοι, διαμέλλετε καὶ οἴεσθε τὴν ἡσυχίαν οὐ τούτοις τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ πλείστον ἀρκεῖν οἷ ἂν τῇ μὲν παρασκευῇ δίκαια πράσσωσι... (Θουκυδίδης Α' 71.1).

(2) Από τα λεγόμενα των Αθηναίων, για τα οποία ο *Θουκυδίδης* κάνει την εκτίμηση ότι είχαν ως πρόθεση να επηρεάσουν προς την ειρήνη, διατηρώντας δηλαδή μια κατάσταση ευνοϊκή προς την Αθήνα, συγκρατούμε τις παρακάτω ορθολογικές διαπιστώσεις:

(α) Τα κίνητρα του ηγεμόνα, ήτοι ο φόβος, η τιμή και το συμφέρον⁶²

(β) Το τίμημα της ηγεμονίας⁶³

(γ) Τον φυσικό κανόνα όπου ο αδύναμος υποτάσσεται στον ισχυρότερο⁶⁴. Το δίκαιο του ισχυρού.

γ. Διάλογος μεταξύ Αθηναίων και Μηλίων: Μέσω του διαλόγου του Μηλίων ο *Θουκυδίδης* παρουσιάζει με εξαιρετικό τρόπο το διαχρονικό ρόλο της τριαδικής σχέσης μεταξύ ισχύος, ηθικής και δικαίου. Αντιπαραβάλλοντας την ορθολογική και μη ορθολογική συμπεριφορά των εμπλεκόμενων, ως προς τα κριτήρια λήψης απόφασης για διεξαγωγή πολέμου, σε μια ξεκάθαρη κατάσταση ανισορροπίας ισχύος, επιτυγχάνει να αναδείξει και πάλι την αξία του ορθολογισμού.

Οι Αθηναίοι, χωρίς περιστροφές αποσαφηνίζουν ότι λειτουργούν με βάση το συμφέρον τους και προτείνουν στους Μηλίους να επιλέξουν την υποταγή από τον πόλεμο, καθώς είναι η μόνη επιλογή που εξυπηρετεί τα συμφέροντα και των δύο. Από την ανάπτυξη των επιχειρημάτων των Αθηναίων γίνεται εμφανής ο ορθολογικός τρόπος λήψης απόφασης για εμπλοκή σε μια πολεμική διαδικασία. Δεν αποσκοπεί απλώς στο να επιτύχει ένα πλήγμα στον αντίπαλο, αλλά να επιτύχει το βέλτιστο αποτέλεσμα με το λιγότερο κόστος και να μεταβάλλει υπέρ της το συσχετισμό δυνάμεων.

Προτεραιοποιώντας τις επιλογές των Αθηναίων θα τοποθετούσαμε ως αρχική επιδίωξη την υποταγή των Μηλίων χωρίς πόλεμο, με τα κάτωθι προφανή πλεονεκτήματα:

α. Μέγιστο όφελος χωρίς τη φθορά του πολέμου (Cost-benefit analysis)

⁶² ...μὲν ὑπὸ δέους, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας...(*Θουκυδίδης* Α' 75.3).

⁶³ εἰ τότε ὑπομείναντες διὰ παντὸς ἀπήχθεσθε ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ, ὥσπερ ἡμεῖς...(*Θουκυδίδης* Α' 76.1). Από τη συγκεκριμένη διατύπωση διαφαίνεται ότι οι Αθηναίοι αντιλαμβάνονταν την ανοχή της Σπάρτης ως μέρος της ευρύτερης στρατηγικής της.

⁶⁴ ...ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι...(*Θουκυδίδης* Α' 76.2).

β. Ενδυνάμωση της συμμαχίας με μια μη κατεστραμμένη Μήλο, και ταυτόχρονη αποδυνάμωση της αντίπαλης συμμαχίας.

Ως δεύτερη επιλογή, την καταστροφή της Μήλου, που παρόλο που δεν ήταν επιθυμητή, καθίστατο αναγκαστική για τους παρακάτω λόγους:

α. Αύξηση κύρους και γοήτρου στο εσωτερικό της συμμαχίας, στέλνοντας παράλληλα μηνύματα δύναμης για την αποτροπή έτερων αποστασιών και εξασφάλιση της απαιτούμενης εσωτερικής νομιμοποίησης (ανταπόκριση στην υπόσχεση ασφαλείας).

β. Αποδυνάμωση της αντίπαλης συμμαχίας δεδομένης της καταστροφής ενός μέλους αυτής και της αδυναμίας της Σπάρτης να την αποτρέψει.

Από τα παραπάνω συνάγεται, ότι η επιλογή της σύναψης ειρήνης με του Μηλίου δεν υφίστατο, καθότι θα εξέπεμπε μηνύματα αδυναμίας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό και ενδεχομένως θα προκαλούσε την αποστασία και άλλων. Παράλληλα η επιβίωση της Μήλου θα ενδυνάμωνε την αντίπαλη συμμαχία, προκαλώντας αρνητική μεταβολή στην ισορροπία ισχύος.

Εξετάζοντας τώρα τη μη ορθολογική στάση των Μηλιών, όπου στη διαδικασία λήψης απόφασης παρεισφρέουν τα ανθρώπινα συναισθήματα, όπως η ελπίδα, οι ευσεβείς πόθοι και οι ηθικοί δεσμοί, διαπιστώνουμε εύκολα και εκ του αποτελέσματος, τις καταστροφικές συνέπειες αυτής τη στάσης.

Οι Μήλιοι δεν έχουν φροντίσει για την εσωτερική τους ενδυνάμωση, αλλά στηρίζουν την επιβίωση τους αποκλειστικά στην τύχη και στην αμφίβολη υποστήριξη των συμμάχων τους. Στηριζόμενοι στην ελπίδα, επιλέγουν την καταστροφή τους από την υποταγή.

Κλείνοντας την αναφορά μας στον υπόψη διάλογο θα λέγαμε ότι οι Αθηναίοι διδάσκουν τις αρχές διατήρησης συμμαχιών, ενώ για άλλη μια φορά απορρίπτονται οποιοδήποτε ενδοιασμοί ηθικής, δικαίου και ανθρώπινων συναισθημάτων, κατά τη διαδικασία λήψης απόφασης⁶⁵. Θα λέγαμε ότι η κυνικότητα των πραγμάτων αποτυπώνεται στην φράση των Αθηναίων: *...οἷς παρὸν ἀνθρωπείως ἔτι σώζεσθαι, ἐπειδὴν πιεζομένους*

⁶⁵ ...δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται, δυνατὰ δὲ οἱ προύχοντες πρᾶσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς ξυγχοροῦσιν. (*Θουκυδίδης* Ε' 89.1).

αὐτοὺς ἐπιλίπωσιν αἱ φανεραὶ ἐλπίδες, ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται μαντικὴν τε καὶ χρησμοὺς καὶ ὅσα τοιαῦτα μετ' ἐλπίδων λυμαίνεται (Θουκυδίδης Ε' 103.2).

δ. Κλέων⁶⁶ και Διόδωτος-Δημηγορίες για την τύχη των Μυτιληναίων: Εν λόγω δημηγορίες θα μπορούσαν να ενταχθούν στην επόμενη ενότητα όπου θα αναφερθούμε στην πολιτική τέχνη. Και αυτό γιατί αποτελούν άριστο παράδειγμα, δύο αντιθετικών τρόπων διαχείρισης από την πολιτική, ενός επιτυχούς στρατιωτικού αποτελέσματος. Επιλέχθηκε αντί αυτού, να αναλυθεί στην παρούσα ενότητα, καθώς αποτελεί εννοιολογική συνέχεια της ανωτέρω αναφοράς στα ανθρώπινα συναισθήματα. Για τους ορθολογιστές ηγεμόνες Αθηναίους, τίθεται προς διαβούλευση η πολιτική εκμετάλλευση του φόβου και της ελπίδας.

Ο Κλέων υποστηρίζει πως η Αθήνα πρέπει να επιβάλλει στους Μυτιληναίους την αυστηρότερη των ποινών, το θάνατο. Γενικότερα θεωρεί πως η Αθήνα πρέπει να εφαρμόζει μια άκρως επιθετική τακτική ως ηγεμονική δύναμη, και να χρησιμοποιεί το Φόβο ως εργαλείο. Τα βασικά επιχειρήματα του Κλέωνα, είναι ότι σε αντίθετη περίπτωση θα επιδείξουν αδυναμία η οποία είναι και επικίνδυνη και δεν πρόκειται να προκαλέσει την ευγνωμοσύνη των συμμάχων. Η εξουσία της Αθήνας είναι τυραννική αλλά την επιβάλλει σε ανθρώπους που την επιβουλεύονται και δεν τη θέλουν. Η εξουσία διατηρείται με τη δύναμη και όχι με δεσμούς φιλίας και πίστης και πρέπει να χαρακτηρίζεται από σταθερότητα. Μια ηγεμονική δύναμη αν θέλει να διατηρήσει την ηγεμονία της πρέπει να μετέρχεται ακόμα και ανάρμοστων μεθόδων, να τιμωρεί και να προκαλεί τον φόβο των άλλων, ακόμα και αν αυτό είναι άδικο. Η αυστηρή τιμωρία ενός αποστάτη λειτουργεί ως παράδειγμα για του άλλους και αποτρέπει.

Ο Διόδωτος από την άλλη υποστηρίζει πως πρέπει να δείξουν επιείκεια στην περίπτωση των Μυτιληναίων και γενικότερα, η Αθήνα θα πρέπει να εφαρμόζει μια περισσότερο επιτήδεια πολιτική δείχνοντας επιείκεια, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την ελπίδα. Ο Διόδωτος δε διαφωνεί ως προς το ότι οι Μυτιληναίοι έβλαψαν τα συμφέροντα της Αθήνας, ούτε στο ότι πρέπει να τιμωρηθούν. Εξετάζει όμως και θέτει το ζήτημα από μια διαφορετική οπτική. Όχι αν πρέπει να τιμωρηθούν, αλλά κατά πόσο η τιμωρία, και μάλιστα η αυστηρή τιμωρία θα εξυπηρετήσει τα συμφέροντα των Αθηναίων. Υποστηρίζει

⁶⁶ ...ἄν καὶ ἐς τὰ ἄλλα βιαιότατος τῶν πολιτῶν τῷ τε δήμῳ (Θουκυδίδης Γ' 36.6). Η αποστροφή προς τον Κλέωνα αποτελεί ένα ακόμα σημείο συγκλίσης με τον Αριστοφάνη.

ότι ακόμα και αν η Αθήνα χρησιμοποιεί το *Φόβο* ως εργαλείο, αν επιβάλλει την αυστηρότερη των ποινών στους Μυτιληναίους, αυτό δε σημαίνει ότι θα επιβάλλει την τάξη και θα διατηρήσει την ηγεμονία της. Γιατί ο πόθος και η ελπίδα, στοιχεία της φύσης, πάθη του ανθρώπου τον οδηγούν να κάνει πράγματα παράλογα, άσχετα αν η τιμωρία για αυτά είναι ακόμα και ο θάνατος. Προβλέπει ότι όσοι στο μέλλον στασιάσουν ή επαναστατήσουν, κάτι που θα συμβεί ούτως ή άλλως, ακριβώς από το φόβο των αντιποίνων δεν θα παραδίδονται εύκολα, αλλά θα αντιστέκονται μέχρις εσχάτων, προκαλώντας φθορά της ισχύος της Αθήνας. Παράλληλα με την καταστροφή της πόλης θα χαθούν οι εισφορές καθώς και η υποστήριξη της μερίδας των δημοκρατικών σε κάθε πόλη. Προκρίνει μια επιτήδεια πολιτική απέναντι του εχθρού, παρά την άστοχη χρήση βίας. Για τον *Διόδοτο* η ελπίδα είναι ισχυρότερο και αποτελεσματικότερο μέσο του φόβου.

Πολιτική Τέχνη-Υψηλή Στρατηγική⁶⁷-Επιχειρησιακός Σχεδιασμός

Η στρατηγική ως έννοια, καθώς και το πολεμικό φαινόμενο εντάσσονται στην ευρύτερη σφαίρα διαχείρισης καταστάσεων, η οποία και αποτελεί αρμοδιότητα της πολιτικής. Ως εκ τούτου όλα τα προαναφερθέντα θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν στην παρούσα ενότητα. Αντί αυτού επιλέχθηκε ο διαχωρισμός τους σε σχετική συνάφεια με το διαχωρισμό του *Θουκυδίδη*, ο οποίος επέλεξε να κατονομάσει τους εκφωνητές των παρακάτω δημηγοριών, αποδεχόμενος τον ηγετικό τους ρόλο. Ενός ρόλου που είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τους όρους πολιτική και στρατηγική και στην περίπτωση του αρχαιοελληνικού κόσμου και με τον επιχειρησιακό σχεδιασμό (στρατηγοί ηγέτες), ανεξαρτήτως πολιτεύματος (δημοκρατικό ή ολιγαρχικό).

Η Τέχνη του Εφικτού-Ηγετικές Προσωπικότητες

Η δομή και ο τρόπος λειτουργίας της πόλης-κράτους στον αρχαιοελληνικό κόσμο, εξασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη των πολιτικών και κοινωνικών δεξιοτήτων των

⁶⁷ Η χρήση όλων των διαθέσιμων μέσων που ένα κράτος μπορεί να χρησιμοποιήσει προκειμένου να επιτύχει τους μακροπρόθεσμους πολιτικούς του στόχους ενόψει πραγματικής ή πιθανής σύγκρουσης (Πλατιάς 2020, 84).

μελών της, πόσο μάλλον των ηγετών της. Ο *Θουκυδίδης* καινοτομεί και εδώ, καθώς εξιστορώντας τα γεγονότα του *Πελοποννησιακού Πολέμου*, καταφέρνει μέσω των επώνυμων δημηγοριών να αναδείξει την πολιτική τέχνη του εκάστοτε ηγέτη και να διαφύγει από τα στενά όρια του ιστορικού.

Οι δημηγορίες των Αθηναίων *Περικλή*, *Νικία* και *Αλκιβιάδη*, των Λακεδαιμονίων *Αρχίδαμου* και *Βρασίδα*, του Συρακούσιου *Ερμοκράτη*, καθώς και άλλων, τεκμηριώνουν με τον καλύτερο τρόπο τη διάχυτη πολιτική δεξιότητα που χαρακτήριζε τον τότε ελληνικό κόσμο. Κοινό τους γνώρισμα, η άριστη εξισορρόπηση μεταξύ της λογικής ανάπτυξης των επιχειρημάτων και της επίκλησης του συναισθήματος. Η ιδανική ηθική νομιμοποίηση του τελικού σκοπού, που δεν είναι άλλος από το συμφέρον της πόλης-κράτους. Μια πολιτική δεξιότητα που προϋποθέτει πλήρη επίγνωση του συνόλου των ψυχολογικών, οικονομικών, στρατιωτικών, τεχνολογικών και λοιπών παραγόντων από του οποίους εξαρτάται η επιβίωση ή/και η επέκταση της πόλης. Επιπροσθέτως, αυτό που πραγματικά εντυπωσιάζει είναι ότι από τα λεγόμενα του εκάστοτε ηγέτη, είναι δύσκολο να αντιληφθεί κάποιος αν αυτά είναι προϊόν ανιδιοτελούς προσωπικής αφοσίωσης στο γενικό καλό ή αν υποκρύπτουν προσωπικές σκοπιμότητες και επιδιώξεις.

Τη σύγχρονη ένταξή του αρχαιοελληνικού πολιτισμού στην πρώτη κατηγορία, στην κατά Άντκινς (Adkins)⁶⁸ κατηγοριοποίηση σε πολιτισμούς ντροπής και πολιτισμούς ενοχής, την είχαν αντιληφθεί, δύομισι αιώνες νωρίτερα, οι ηγέτες του *Πελοποννησιακού Πολέμου*. Το αίσθημα ντροπής στους πολιτισμούς αυτούς συνόδευε την περίπτωση της ανθρώπινης αποτυχίας ή/και απουσίας στην προσπάθεια διατήρησης των προγονικών κεκτημένων. Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα επίκλησης του συναισθήματος συναντάται στις δημηγορίες του *Αρχίδαμου* και του *Περικλή* προς Λακεδαιμόνιους και Αθηναίους αντίστοιχα:

α. *Καὶ ἀνανδρία μηδενὶ πολλοὺς μῖα πόλει μὴ ταχὺ ἐπελθεῖν δοκείτω εἶναι* (Θουκυδίδης Α' 83.1) και *Ταύτας οὖν ἄς οἱ πατέρες τε ἡμῖν παρέδοσαν μελέτας καὶ αὐτοὶ διὰ παντὸς ὠφελούμενοι ἔχομεν μὴ παρῶμεν* (Θουκυδίδης Α' 85.1) από τη δηγορία του *Αρχίδαμου*.

⁶⁸ Arthur William Hope Adkins, καθηγητής φιλοσοφίας και συγγραφέας (βιογραφικό διαθέσιμο σε <https://dbs.rutgers.edu/all-scholars/8497-adkins-arthur-william-hope>).

β. ...τήν τε ὀλόφυρσιν μὴ οἰκιδῶν καὶ γῆς ποιεῖσθαι, ἀλλὰ τῶν σωμάτων· οὐ γὰρ τάδε τοὺς ἄνδρας, ἀλλ' οἱ ἄνδρες ταῦτα κτῶνται (Θουκυδίδης Α' 143.5) καὶ ὧν οὐ χρὴ λείπεσθαι, ἀλλὰ τοὺς τε ἐχθροὺς παντὶ τρόπῳ ἀμύνεσθαι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις πειρᾶσθαι αὐτὰ μὴ ἐλάσσω παραδοῦναι (Θουκυδίδης Α' 144.4).

Ο Θουκυδίδης βέβαια φροντίζει να αναδείξει τους πολιτικούς ηγέτες που είχε σε εκτίμηση⁶⁹, με τον Περικλή του Ξανθίππου να βρίσκεται σε περίοπτη θέση. Η απόδοση του *Επιτάφιου* λόγου του Περικλή από τον ιστορικό αποτελεί παγκόσμια ιστορική κληρονομιά. Πρόκειται για μια μνημειώδη παράθεση πολιτικής δεξιοτεχνίας και ηγετικών χαρακτηριστικών στη διαχείριση καταστάσεων. Η πνευματική πατρότητα του *Επιταφίου* δεν έχει εισέτι αποδειχθεί αλλά όπως και να έχει αν μη τι άλλο καταδεικνύει τις πνευματικές αρετές τόσο του πολιτικού ηγέτη όσο και του ιστορικού. Η διαχείριση του ακροατηρίου είναι αριστοτεχνικά σχεδιασμένη. Το αποδεικνύουν φράσεις όπως: *Ξυνηλών τε λέγω τήν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος*⁷⁰ *παίδευσιν εἶναι* (Θουκυδίδης Β' 41), *ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος* (Θουκυδίδης Β' 43.3), *εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐνοχον* (Θουκυδίδης Β' 43.4).

Η πολιτική δεξιοτεχνία του Περικλή καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι κατάφερε να πείσει του Αθηναίους για τη στρατηγική του, πηγαίνοντας κόντρα στην ιδιοσυγκρασία τους⁷¹. Σε ένα πολιτισμό ντροπής όπως προαναφέραμε, μπόρεσε να πείσει τον αθηναϊκό λαό να εγκαταλείψει την ύπαιθρο, να εγκατασταθεί εντός της πόλης και να μην βγει να δώσει τη μάχη για να προστατέψει τις εστίες του. Γεγονός που στη σημερινή μετά-ηρωϊκή εποχή μπορεί να φαντάζει ως αποδεκτό, στους απογόνους όμως των *Μαραθωνομάχων* και *Σαλαμινομάχων* και πολίτες της πανίσχυρης αυτοκρατορίας,

⁶⁹ *Ἀρχίδαμος ὁ βασιλεὺς αὐτῶν, ἀνὴρ καὶ ζυνετὸς δοκῶν εἶναι καὶ σώφρων* (Θουκυδίδης Α' 79.2).

Ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχὺν δηλώσας καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἐτέρου ἄξιος θαυμάσαι....δι' ἐλαχίστης βουλῆς κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής·(Θουκυδίδης Α' 138.3).

Περικλῆς ὁ Ξανθίππου, ἀνὴρ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πρῶτος Ἀθηναίων (Θουκυδίδης Α' 139.4).

Ἀλκιβιάδης ὁ Κλεινίου...ὧν γὰρ ἐν ἀξιώματι ὑπὸ τῶν ἀστῶν (Θουκυδίδης Ζ' 15.3).

Νικίας...ἀφικέσθαι διὰ τὴν πᾶσαν ἐς ἀρετὴν νενομισμένην ἐπιτήδευσιν (Θουκυδίδης Η' 86.5).

⁷⁰ Σχετικό με το επίγραμμα στον *Ευριπίδη*, το αποδίδεται και αυτό στον Θουκυδίδη: *Ἑλλάδος Ἑλλάς Ἀθῆναι* (Σκουτερόπουλος, 2011, 262).

⁷¹ Το οποίο ενδεχομένως ήταν το αδύναμο σημείο της στρατηγικής.

φάνταζε αδιανόητο. Κατάφερε λοιπόν κάτι, στο οποίο ο *Αρχίδαμος* απέτυχε. Έπεισε τους καινοτόμους και ριψοκίνδυνους *Ίωνες* να εγκαταλείψουν τους *οίκους* τους. Ενώ ο *Αρχίδαμος* προτείνοντας στους συντηρητικούς *Δωριείς* σύνεση και υπομονή, έχασε από τον έφορο *Σθενελαΐδα*.

Βέβαια, ηγετικά χαρακτηριστικά, στρατηγική αντίληψη και πολιτική δεξιοτεχνία, εντοπίζουμε και σε πλήθος άλλων δημηγοριών όπως αναφέραμε και παραπάνω, οι οποίες όμως λόγω οικονομίας κειμένου δεν δύναται να αναλυθούν. Αυτό όμως που αξίζει να σημειωθεί είναι η ανάδειξη της πολυπλοκότητας της πολιτικής τέχνης. Ο ιστορικός καταφέρνει με τα χαρακτηριστικά των ομιλητών που αναμετρώνται (*Αρχίδαμος-Σθενελαΐδας*, *Κλεών-Διόδωτος*, *Νικίας-Αλκιβιάδης* κλπ), να αναδείξει ακριβώς αυτό. Η τελική επικράτηση δεν εξαρτάται από το υπόβαθρο, τη θέση ισχύος και την ηθική ακεραιότητα του ομιλητή. Νικητής είναι αυτός που έχει διαγνώσει καλύτερα τα «θέλω» του ακροατηρίου⁷².

Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα θα αναφέρουμε την περίπτωση του *Αλκιβιάδη*. Παρόλο που λόγω ιδιοσυγκρασίας χαρακτήρα και ιδιωτικού βίου προκαλούσε αντιπάθειες, εντούτοις μπόρεσε να αναγνώσει σωστά τις προθέσεις του αθηναϊκού λαού και να προκρίνει τη Σικελική εκστρατεία. Παρόμοιες επιτυχίες είχε καταγράψει και στο παρελθόν, καθότι κατάφερε να συνάψει και σημαντικές εξωτερικές συμμαχίες. Συγκεκριμένα υπήρξε ο αρχιτέκτονας της συμμαχίας το 418 π.Χ, με τους Αργείους τους Ηλείους και τους Μαντινείς (Σκουτερόπουλος 2011, 814).

Τέλος, πέραν των εξατομικευμένων εκφωνήσεων προς το εσωτερικό, την οποία αναλάμβαναν οι πολιτικοί ηγέτες κάθε πόλης, διακρίνουμε ανεπτυγμένες δεξιότητες και στις ομιλίες προς ξένα ακροατήρια από τον εκάστοτε εκπρόσωπο. Η συνεχόμενη κινητικότητα⁷³ πρέσβων καταδεικνύει τον αναβαθμισμένο ρόλο της διπλωματίας. Ο εκπρόσωπος κάθε πόλης εμφανίζει ρητορική επιδεξιότητα και κατάλληλη προετοιμασία, προσαρμοσμένη τόσο στην ιδιοσυγκρασία του εκάστοτε ακροατηρίου, όσο και στον επιδιωκόμενο πολιτικό σκοπό.

⁷² Ο *Αριστοφάνης* επεκτείνει περαιτέρω εν λόγω συλλογισμό όπως θα δούμε παρακάτω.

⁷³ Η συνεχής κινητικότητα χαρακτηρίζει τον ελληνικό κόσμο και συνέβαλε στην εξέλιξη του. Σημαντικό ρόλο έπαιξε το θαλάσσιο δίκτυο το οποίο έδινε τη δυνατότητα αλληλεπίδρασης διαφορετικών πολιτισμών, συλλογής εμπειριών και ανταλλαγής ιδεών.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε πως ο *Θουκυδίδης* μέσω τις διαλεκτικής μεθόδου και συγκεκριμένα με την παράθεση των επώνυμων και ανώνυμων δημηγοριών και διαλόγων κατάφερε να φωτίσει τις πολιτικές διεργασίες. Παράλληλα όμως κατάφερε να αναδείξει διαφορετικά μοντέλα επιτυχημένης ηγεσίας και πολιτικής επιρροής, ανεξαρτήτως πολιτεύματος και ακροατηρίου. Σε μια εποχή όπου ο εκάστοτε ηγέτης δεν είχε την πολυτέλεια των θεϊκών-μεταφυσικών ικανοτήτων ή/και της θεϊκής εκπροσώπησης-αποστολής, έχοντας παράλληλα να αντιμετωπίσει ένα πολιτικά εκπαιδευμένο ακροατήριο. Ως εκ τούτου απαιτούνταν ιδιαίτερες ηγετικές και πολιτικές δεξιότητες και βαθιά γνώση των χαρακτηριστικών του ακροατηρίου για να μπορέσει να επιτευχθεί η απαραίτητη εσωτερική και η επιθυμητή εξωτερική νομιμοποίηση.

Υψηλή Στρατηγική Αθήνας και Σπάρτης - Επιχειρησιακός Σχεδιασμός

Κορίνθιοι προς Αθηναίους: *...γνώμης άμαρτάνει και ούκ αίσθάνεται τούς Λακεδαιμονίους φόβω τῶ ύμετέρω πολεμησίοντας...* (*Θουκυδίδης Α' 33.3*).

Όλοι οι επιμέρους δρώντες του συστήματος που οδήγησε εν τελεί στον *Πελοποννησιακό Πόλεμο*, γνώριζαν ότι αργά ή γρήγορα θα οδηγούνταν στη σύγκρουση Αθήνα και Σπάρτη. Η σταδιακή απόσυρση του ισχυρού πόλου των Περσών από τον ελλαδικό χώρο και του κενού εξουσίας που αυτό δημιούργησε, έθεσε τις βάσεις για την ισχυροποίηση της αθηναϊκής δύναμης και την αναμενόμενη αντίδραση από την Σπάρτη.

Όλοι λοιπόν προετοιμάζονταν για τον επικείμενο πόλεμο, πόσο μάλλον οι δύο ισχυρότεροι πόλοι. Η προετοιμασία των συνθηκών εισόδου σε μια σύγκρουση, οφείλει να έχει σχεδιαστεί με προπορεία, ενταγμένη στην υψηλή στρατηγική εκάστοτε δρώντα και αναλόγως των επιδιωκόμενων πολιτικών σκοπών. Ο *Θουκυδίδης* φροντίζει να καταγράψει το ήδη διαμορφωμένο *status quo* πριν τη σύγκρουση, για αυτόν ακριβώς το λόγο. Εκφεύγοντας και πάλι των στενών ορίων ενός ιστορικού παρουσιάζει μια ολοκληρωμένη θεωρία υψηλής στρατηγικής την οποία ξεδιπλώνει κατά την παράθεση το γεγονότων. Μια στρατηγική δυναμική και συνεχώς προασρμοσμένη στις εξελίξεις.

Όλοι οι δρώντες εφαρμόζουν και αναπροσαρμόζουν τη δικιά τους στρατηγική, αντιλαμβανόμενοι τη θέση τους στο σύστημα. Στρατηγικές που συναντάμε ακόμα και σήμερα από μικρές και μεσαίες δυνάμεις όπως θα δούμε και στο 3ο κεφάλαιο. Καθότι

όμως η πλειονότητα της σύγχρονης γραμματείας των Διεθνών Σχέσεων επικεντρώνεται στη στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων, έτσι και εμείς επιλέξαμε στο παρόν κεφάλαιο να παραθέσουμε συνοπτικά τις στρατηγικές της Σπάρτης και της Αθήνας.

Στρατηγική Σπάρτης

Κατά πάσα πιθανότητα, η ομιλία των Κορινθίων στη συνέλευση της Πελοποννησιακής συμμαχίας κατά την περίοδο των γεγονότων της Ποτειδαίας, είχε ως στόχο να ιντριγκάρει τους Λακεδαιμόνιους και να τους βγάλει από την αδράνεια στην οποία είχαν περιέλθει. Μια αδράνεια η οποία επέτρεπε τη συνεχόμενη αύξηση της αθηναϊκής ισχύος. Τα όσα όμως τους επισύναψαν οι Κορίνθιοι, για να πετύχουν τους δικούς τους πολιτικούς σκοπούς, δεν απείχαν πολύ από την πραγματικότητα. Οι εσωτερικές δομές της Σπάρτης και η γενικότερη στρατηγική της κουλτούρα, είναι που την έκαναν να φαίνεται στα υπόλοιπα μέλη της Πελοποννησιακής συμμαχίας ως αδρανής.

Η σπαρτιατική πολιτεία, ενώ ήταν κατά βάση ολιγαρχική πολιτεία, εντούτοις εμπεριείχε στοιχεία μοναρχικά αλλά και δημοκρατικά. Η θεσμική της δομή αποτελούνταν από δύο κληρονομικούς βασιλείς, την Γερουσία (αποτελούμενη από είκοσι οκτώ ισόβια μέλη άνω των εξήντα ετών, συν τους δύο βασιλείς) την Απέλλα (συνέλευση των πολιτών) και τους πέντε έφορους⁷⁴. Η καθημερινότητα των Σπαρτιατών από την ηλικία των επτά ετών, ήταν αφιερωμένη στη στρατιωτική εκπαίδευση και ήταν μακριά από ανέσεις. Η εντατική εκπαίδευση και πειθαρχία που τους έκανε τους καλύτερους στρατιώτες της εποχής, αποτελούσε μια συνειδητή επιλογή. Ήταν μια πολιτική επιβίωσης ενός κατακτητή που εκδίωξε και υποδούλωσε το γηγενή πληθυσμό⁷⁵ στην περιοχή της Λακωνίας, και τους υποχρέωνε να καλλιεργούν τη γη προς δικό του όφελος (Πλατιάς 2020, 147).

Οι *Δωριείς* λοιπόν κατακτητές επέλεξαν το συγκεκριμένο τρόπο δόμησης της σπαρτιατικής πολιτείας, η οποία με τη σειρά της διαμόρφωνε σε βάθος χρόνου τα

⁷⁴ Οι έφοροι εκλέγονταν για ένα χρόνο χωρίς δυνατότητα επανεκλογής. Ένας θεσμός με ευρύτατες αρμοδιότητες και θεσμική ισχύ (Πλατιάς 2020, 146). Τον αυξημένο θεσμικό ρόλο των εφόρων καταγράφει και ο Θουκυδίδης με την αναφορά του στη δημηγορία του Σθενελαΐδα, ο οποίος και κατάφερε να υπερισχύσει του Αρχίδαμου και να πείσει τους Λακεδαιμόνιους να επιλέξουν την προσφυγή σε πόλεμο εναντίον της Αθήνας (Θουκυδίδης Α' 87).

⁷⁵ *πλεῖστοι δὲ τῶν Εἰλώτων ἐγένοντο οἱ τῶν παλαιῶν Μεσσηνίων τότε δουλωθέντων ἀπόγονοι* (Θουκυδίδης Α' 101.2).

χαρακτηριστικά των πολιτών της. Χαρακτηριστικά όπως η βραδύτητα και αναβλητικότητα για τα οποία τους κατηγόρησαν οι Κορίνθιοι, για τους Σπαρτιάτες εκλαμβάνονταν ως σύνεση. Τη σύνεση και τον πειθαρχημένο τρόπο ζωής εξήρε ο *Αρχίδαμος*, στην προσπάθεια του να πείσει, τους Λακεδαιμόνιους να αναβάλουν προσωρινά τον πόλεμο (*Θουκυδίδης Α' 84*).

Όμως αυτά τα χαρακτηριστικά με κυρίαρχη τη στρατιωτική ικανότητα, ενώ αποτελούσαν τη βασική πηγή ισχύος της Σπάρτης και τις εξασφάλιζαν ηγεμονική θέση στην Πελοποννησιακή συμμαχία, έθεταν παράλληλα περιορισμούς στην περαιτέρω ενίσχυση της. Είναι αυτά που την περιόριζαν στην Πελοπόννησο, αποστερώντας τη από τις πηγές πλούτου στις οποίες είχε πρόσβαση η Αθηναϊκή αυτοκρατορία. Και οι Σπαρτιάτες το γνώριζαν αυτό, όπως καταδεικνύουν τα λόγια του *Αρχίδαμου*. Η παράδοση της ηγεμονίας των Ελλήνων στους Αθηναίους μετά τα Μηδικά, πιθανότατα υπήρξε συνειδητή επιλογή. Αντιλαμβανόμενοι τους περιορισμούς που έθετε η στρατηγική τους κουλτούρα και η εγγενής ανθρώπινη ροπή προς τη διαφθορά, έξω από ένα πειθαρχημένο περιβάλλον (όπως κατέδειξε η περίπτωση του *Πανσανία*), χάραξαν την υψηλή τους στρατηγική⁷⁶.

Αποποιούμενοι την ηγεμονία εξασφάλιζαν την εσωτερική συνοχή του πολιτεύματος αποτρέποντας τους στρατηγούς τους από τη διαφθορά. Γνωρίζοντας την ιδιοσυγκρασία των Αθηναίων προέβλεψαν τη σταδιακά μετατρέπομενη σε τυραννία, ηγεμονία της Αθήνας έναντι των συμμάχων της. Χρησιμοποιώντας τη θαλάσσια δύναμη της Αθήνας εξουδετερώναν τον τρίτο ισχυρό πόλο του συστήματος (Περσία) και παράλληλα αφοσιώνονταν στην αντιμετώπιση τοπικών προβλημάτων (είλωτες).

Κέρδιζαν λοιπόν χρόνο, έτοιμοι να επέμβουν, όπως και έγινε, όταν πλέον διαταρασσόταν σημαντικά εις βάρος τους, η ισορροπία ισχύος με την Αθήνα. Επιπροσθέτως γνωρίζοντας ότι η ηγεμονία συνεπάγεται κόστος, όπως και οι Αθηναίοι άλλωστε (αλλά δεν μπορούσαν να αντισταθούν), στήριζαν σε αυτό το κόστος, το αφήγημα

⁷⁶ Στην υποσημείωση 12, αναφέραμε ότι, εκ πρώτης αναγνώσεως, η ανάληψη της ηγεμονίας των Ελλήνων από του Αθηναίους, λόγω της αυταρχικότητας του *Πανσανία* καταδεικνύει την κυνικότητα και την ειρωνία των διεθνών σχέσεων. Η Σπάρτη όμως γνωρίζοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πολιτείας της, εκτίμησαν ότι η συμπεριφορά του *Πανσανία* δεν ήταν προσωπικό του ελάττωμα, αλλά οποιοσδήποτε Σπαρτιάτης Στρατηγός εγκατέλειπε το πειθαρχημένο και αυστηρό σπαρτιάτικο περιβάλλον, είχε αυξημένες πιθανότητες να υποκύψει στις ανέσεις και τον τρυφηλό τρόπο ζωής της ηγεσίας (*Θουκυδίδης Α' 95.7*).

της εξωτερικής νομιμοποίησης. Η Σπάρτη έμπαινε στον πόλεμο για να ελευθερώσει τις ελληνικές πόλεις από την καταχρηστική εξουσία της Αθήνας. Κατάφερε δηλαδή, να παρουσιάσει το δικό της συμφέρον ως γενικό συμφέρον. Βασιζόμενη στις δομές της δικής της πολιτείας εξασφάλιζε χωρίς ιδιαίτερο κόπο την απαιτούμενη εσωτερική νομιμοποίηση, ενώ με το αφήγημα του *ελευθερωτή* εξασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό και την εξωτερική νομιμοποίηση⁷⁷.

Έχοντας λοιπόν ολοκληρώσει την ηθική περιχαράκωση του κεντρικού πολιτικού σκοπού, που δεν ήταν άλλος από την ανατροπή του *status quo*, η Σπάρτη προχώρησε στο επιχειρησικό κομμάτι της στρατηγικής. Γνωρίζοντας πολύ καλά τα δικά της κέντρα βάρους αλλά και του αντιπάλου, καθώς και τις εκατέρωθεν κρίσιμες τρωτότητες, επέλεξε τη στρατηγική της εκμηδένισης, του αποφασιστικού πλήγματος, βασιζόμενη στη χερσαία στρατιωτική υπεροχή (Πλατιάς 2020, 154). Όπως όμως επεσήμανε ο *Αρχίδαμος*, δεν έπρεπε να βιαστούν. Αντιλαμβανόμενος άριστα την ανισορροπία ισχύος με την Αθήνα, πρόκρινε την αναβολή κηρύξεως του πολέμου⁷⁸. Με σκοπό την βέλτιστη προετοιμασία και εξάλειψη των κρίσιμων τρωτοτήτων της Σπάρτης (πηγές πλούτου, ναυτικό) και την εξωτερική ενδυνάμωση μέσω των συμμαχιών (ακόμα και με τους Πέρσες, την ηγεμονία των οποίων περιόριζαν οι Αθηναίοι). Κρίνοντας από την εξέλιξη των γεγονότων κατά τα πρώτα δέκα χρόνια του πολέμου, ο *Αρχίδαμος* είχε απόλυτο δίκιο. Η πρόταση του για άσκηση πολιτικής πίεσης με επανειλημμένες αποστολές πρέσβων και με παράλληλες δυναμικές παρεμβάσεις όπου αδικούνταν μέλος της Πελοποννησιακής συμμαχίας ή άλλος δυνητικός σύμμαχος, έως ότου εξασφαλιστούν οι βέλτιστες συνθήκες για τη συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα, ήταν απολύτως ορθή (*Θουκυδίδης Α' 82*). Μία εξέλιξη όμως που δικαίωσε παράλληλα και τη εκπεφρασμένη από τον *Περικλή*, αθηναϊκή υψηλή στρατηγική.

Στρατηγική Αθήνας

Ενώ λοιπόν η πολιτειακή οργάνωση της Σπάρτης εξασφάλιζε την κυριαρχία επί των Ειλωτών και την ηγεμονική θέση στην Πελοπόννησο, παράλληλα οδηγούσε σε

⁷⁷ «*Λακεδαιμόνιοι βούλονται τὴν εἰρήνην εἶναι, εἴη δ' ἂν εἰ τοὺς Ἕλληνας αὐτονόμους ἀφεῖτε,*» (*Θουκυδίδης Α' 139.3*)

⁷⁸ Μια αναβολή όμως η οποία έθετε υπό αμφισβήτηση την εσωτερική νομιμοποίηση καθότι ήταν ενάντια στην ιδιοσυγκρασία της σπαρτιάτικης πολιτείας. Η τραγωδία και ο φαύλος κύκλος της πολιτικής

υπερβολικό συντηρητισμό, επιφυλακτικότητα και εσωστρέφεια. Εκ διαμέτρου αντίθετα αποτελέσματα επέφερε, στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Αθήνας, η δική της πολιτειακή οργάνωση. Η περίφημη *Αθηναϊκή Δημοκρατία* αποτελούσε το πολιτιστικό κέντρο του αρχαίου ελληνικού κόσμου, όπου ανθούσαν η φιλοσοφία και το θέατρο. Σε αντίθεση με το σπαρτιάτικο συντηρητισμό και την εσωστρέφεια κυριαρχούσαν η καινοτομία και η εξωστρέφεια. Μια εξωστρέφεια βασισμένη στη ναυτική ισχύ και κυριαρχία η οποία εξασφάλιζε τον απαραίτητο πλούτο για τη λάμψη της δημοκρατίας και λειτουργούσε ως μαγνήτης των κορυφαίων της εποχής. Η πρόσβαση του Αθηναίου πολίτη σε κάθε λογής αγαθά, τα οποία έφταναν στην πόλη μέσω ενός εκτενούς εμπορικού δικτύου, σε συνδυασμό με την αίσθηση, της άνευ ορίων δυνατότητας επέκτασης της αυτοκρατορίας μέσω της ναυτικής ισχύος, διαμόρφωναν αυτά τα καινοτόμα και παράτολμα χαρακτηριστικά⁷⁹.

Η άμεση δημοκρατία της Αθήνας εξασφάλιζε την εσωτερική νομιμοποίηση με διαφορετικό τρόπο. Ο αυστηρός στρατιωτικός και πειθαρχημένος τρόπος ζωής απουσίαζε, αλλά η δυνατότητα ενεργούς συμμετοχής στη διαδικασία λήψης απόφασης, δημιουργούσε την αίσθηση συμμετοχής σε ένα κοινό σκοπό, που δεν ήταν άλλος από την ευημερία της πόλης. Το *αθηναϊκό όνειρο* είχε διαμορφώσει κατά τέτοιο τρόπο την ιδιοσυγκρασία των πολιτών, της λαμπρότερης πόλης των Ελλήνων εκείνη την περίοδο, που καθιστούσε δεδομένη την απόρριψη του *casus belli*⁸⁰ των Σπαρτιατών.

Στην πρώτη, από τις τρεις δημηγορίες του *Περικλή* στο έργο του *Θουκυδίδη*, παρουσιάζεται στον αναγνώστη η αθηναϊκή υψηλή στρατηγική. Μια στρατηγική εξουθένωσης ενάντια στην στρατηγική εκμηδένισης του αντιπάλου. Έχοντας πλήρη επίγνωση της ισορροπίας μεταξύ των φίλων και εχθρικών κέντρων βάρους, ο *Περικλής* προέτρεψε τους γαλουχημένους με ηρωικά πρότυπα, πολίτες να ακολουθήσουν, την επιτυχημένη στρατηγική του *Θεμιστοκλή* στα Μηδικά. Να εξουδετερώσουν δηλαδή το πλεονέκτημα του αντιπάλου αποφεύγοντας μια αποφασιστική μάχη στη στεριά και να αξιοποιήσουν το δικό τους θαλάσσιο πλεονέκτημα⁸¹. Κόντρα στα όποια ανθρώπινα

⁷⁹ Που οδήγησαν όμως στη λανθασμένη επιλογή της Σικελικής εκστρατείας.

⁸⁰ «Ποτειδαίας τε γὰρ ἀπανίστασθαι κελεύουσι καὶ Αἴγιναν αὐτόνομον ἀφίεναι καὶ τὸ Μεγαρέων ψήφισμα καθαιρεῖν» (*Θουκυδίδης* Α' 140.3).

⁸¹ «μέγα γὰρ τὸ τῆς θαλάσσης κράτος» (*Θουκυδίδης* Α' 143.5). Μια φράση που κοσμεί ακόμα και σήμερα το έμβλημα του Πολεμικού μας Ναυτικού.

συναισθήματα (επί του προκειμένου την οργή τους, από τη δεδομένη καταστροφή των εγκαταλειμμένων εστιών τους από τον εχθρό) τα οποία ενίοτε επηρεάζουν την ευθυκρισία των αποφάσεων-επιλογών. Μια απολύτως εκλογικευμένη επιλογή, η οποία βασίστηκε στον απαραίτητο προσχεδιασμό (Μακρά Τείχη) και στη συμμετοχή ενός εκάστου Αθηναίου πολίτη. Η στρατηγική της νίκης μια πολιτείας, εκμεταλλευόμενη στο έπακρο τις αδυναμίες της πολιτειακής οργάνωσης του αντιπάλου. Αυτή η νίκη διαφαίνονταν, στα πρώτα δέκα χρόνια του πολέμου (δικαιώνοντας παράλληλα και τον *Αρχίδαμο*) και ενδεχομένως, αν είχε ακολουθηθεί μέχρι τέλους, θα οδηγούσε, παρά τις όποιες αντιξοότητες (λοιμός), στην τελική επικράτηση. Η ιδιοσυγκρασία όμως του αθηναϊκού λαού ήταν αυτή, που αποτέλεσε ταυτόχρονα και ευχή και κατάρα. Στον μακροχρόνιο όπως αποδείχτηκε πόλεμο, οι εξελίξεις είναι απρόβλεπτες. Η δημοκρατία δημιούργησε τις συνθήκες για την εγκαθίδρυση της αυτοκρατορίας και την ευημερία και λαμπρότητα της πόλης. Παράλληλα όμως και σε συνδυασμό με τη μεταβαλλόμενη ψυχολογία του πλήθους όταν έρχεται αντιμέτωπο με τις απρόβλεπτες συνέπειες του πολεμικού φαινομένου [Μετατροπή του σχεδιασμένου (πραγματικού) πολέμου σε *Αμιγή*], παρέχει πρόσφορο έδαφος σε δημαγωγούς να επιδιώξουν προσωπικούς στόχους. Η Αθήνα λοιπόν, οδηγήθηκε στην εγκατάλειψη της μέχρι τότε επιτυχημένης στρατηγικής και στην επιλογή της υπερεξάπλωσης⁸². Οι Αθηναίοι αγνοώντας την αρχική χάραξη από τον *Περικλή* και τις ενστάσεις του *Νικία*, παρασυρόμενοι από τις πολιτικές φιλοδοξίες κάποιων αρνήθηκαν την ειρήνη και επέλεξαν με ενθουσιασμό την καταστροφική, όπως αποδείχτηκε για αυτούς, Σικελική εκστρατεία.

Ειρήνη και *Κλεών* λοιπόν. Μια έννοια και ένα πρόσωπο τα οποία μας οδηγούν αβίαστα στον *Αριστοφάνη*.

⁸² «Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα ἔχω ἐς ἐλπίδα τοῦ περιέσεσθαι, ἣν ἐθέλητε ἀρχὴν τε μὴ ἐπικτᾶσθαι ἅμα πολεμοῦντες καὶ κινδύνους ἀθαιρέτους μὴ προστίθεσθαι.» (Θουκυδίδης Α΄ 144.1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο:

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Η προσέγγιση της προβληματικής της ειρήνης και μάλιστα, υπό διεθνολογικό πρίσμα, μέσω της αρχαίας κωμωδίας⁸³, ασφαλώς και ξενίζει εκ πρώτης όψεως. Πως γίνεται από ένα κατά βάση καλλιτεχνικό θέαμα, διαγωνιστικού χαρακτήρα, το οποίο, πέραν των όποιων μηνυμάτων ήθελε ο συγγραφέας να περάσει, στόχευε κυρίως στο να διασκεδάσει το κοινό αποκομίζοντας το καλύτερο βραβείο, να προκύπτουν χρήσιμοι προβληματισμοί και συμπεράσματα; Πως γεννήθηκε η αρχαία κωμωδία; ποια ήταν η πολιτική λειτουργία της; Κρίσιμα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των κωμωδιών του *Αριστοφάνη*.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΤΗΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Οι γνώσεις που έχουμε για τη γένεση και τα πρώτα στάδια εξέλιξης της αρχαίας κωμωδίας είναι ελάχιστες και δεν μπορούμε να εξηγήσουμε και να περιγράψουμε με ακρίβεια τη δημιουργία της. Ότι ξέρουμε για τη προέλευση της στηρίζεται σε κάποια λογοτεχνικά στοιχεία, σε ορισμένα θρησκευολογικά και ανθρωπολογικά δεδομένα και στη μαρτυρία του *Αριστοτέλη*. Ο φιλόσοφος παραδέχεται και ο ίδιος άγνοια για τις απαρχές της κωμωδίας, ανάγει τη γένεση του είδους στους κώμους προς τιμήν του *Διονύσου*. Τα αυτοσχέδια δρώμενα των φαλλοφόρων στις *Διονυσιακές* γιορτές σε συνδυασμό με τη δηκτική ιαμβική ποίηση, αποτέλεσαν τον πυρήνα γύρω από τον οποίο δημιουργήθηκε η αρχαία κωμωδία⁸⁴.

⁸³ Κωμωδία :κῶμος (θρησκευτική εορταστική εκδήλωση)+ ᾤδη

⁸⁴ γενομένη δ' οὖν ἀπ' ἀρχῆς αὐτοσχεδιαστικῆς —καὶ αὐτὴ καὶ ἡ κωμωδία, καὶ ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ἐξαρχόντων τὸν διθύραμβον, ἢ δὲ ἀπὸ τῶν τὰ φαλλικά ἄ ἔτι καὶ νῦν ἐν πολλαῖς τῶν πόλεων διαμένει νομιζόμενα— κατὰ μικρὸν ἠϋξήθη προαγόντων ὅσον ἐγίγνετο φανερὸν αὐτῆς· (*Αριστοτέλης Ποητική*, 1149a).

Χρονολογικά, η κωμωδία εισάγεται στα *εν άστει Διονύσια* το 486 π.Χ, περίπου 50 χρόνια μετά την πρώτη παράσταση τραγωδίας. Η αναγνώριση της αξίας της διαφαίνεται από τη θέσπιση της χορηγίας της από την πολιτεία⁸⁵, όπως ίσχυε και για την τραγωδία.

Οι πρώτοι Αττικοί κωμωδιογράφοι, όπως οι *Χιονίδης* και *Μάγνης*, αντλούσαν τα θέματα των έργων τους από μύθους στους οποίους παρωδούσαν και διακωμωδούσαν ανθρώπινα ελαττώματα⁸⁶. Η μετάβαση από την παρωδία των μύθων στην πραγματικότητα της πόλης έγινε από την δεύτερη γενιά κωμωδιογράφων, τον *Κρατίνο* και τον *Κράτητα*. Η κωμωδία άρχισε να αντλεί το υλικό της, όχι μόνο από τους μύθους, αλλά και από την καθημερινότητα, την κοινωνία, την πνευματική ζωή και κυρίως την πολιτική κατάσταση της πόλης, μη διστάζοντας να κατακρίνει ηγετικά πρόσωπα της πόλης, με αποτέλεσμα να γίνει προσπάθεια από την πολιτεία ελέγχου της (λογοκρισία;)⁸⁷. Την τρίτη γενιά κωμικών ποιητών απαρτίζουν ο *Εύπολις*⁸⁸, ο *Φρόνιχος* και ο *Αριστοφάνης*, τα έργα των οποίων εμπνέονται καθαρά από την πολιτική κατάσταση και ως εκ τούτου αποτελούν αντικείμενο μελέτης (και ειδικότερα αυτά του *Αριστοφάνη*) για το σκοπό της παρούσας εργασίας.

Βιογραφικά Στοιχεία.

⁸⁵ Οι χορηγοί θα αναλάμβαναν τα έξοδα για τις παραστάσεις των πέντε κωμωδιών που θα διδάσκονταν την ενδεκάτη του μηνός *Ελαφηβολιώνος* στο θέατρο. Στα *Αθήναια* η επίσημη εισαγωγή της κωμωδίας καθυστέρησε ακόμη παραπάνω, περίπου 45 χρόνια, γύρω στο 440 π.Χ.(Παππάς 2019, 19)

⁸⁶ Κατά πάσα πιθανότητα οι δημιουργίες των *Χιονίδη* και *Μάγνητος* βασίζονταν στον αυτοσχεδιασμό και το λαϊκό πανηγύρι.(Παππάς 2019, 21-22).

⁸⁷ Στις δύο πρώτες περιπτώσεις έγινε προσπάθεια περιορισμού δια νόμου:

α. Ο *Κρατίνος* έστρεψε με σαφήνεια τη θεματολογία της κωμωδίας στην πολιτική πραγματικότητα. Κύριος στόχος της σάτιράς του ήταν ο *Περικλής*. Με αφορμή τις προσωπικές επιθέσεις εναντίον του (αλλά και εναντίον της *Ασπασίας*), περιορίστηκε με νόμο το 440/439 π.Χ η θεατρική ελευθερία και η προσωπική σάτιρα το *Όνομαστί κωμωδεῖν* .Ο νόμος αυτός ίσχυσε περίπου για 2 χρόνια (Παππάς 2019, 22).

β. Η δεύτερη απόπειρα να περιοριστεί η ελευθερία και η προσωπική σάτιρα έγινε το 415 π.Χ, με το ψήφισμα του *Συρακοσίου* που απαγόρευε τις προσωπικές επιθέσεις (Παππάς 2019, 22).

Η τρίτη περίπτωση έχει να κάνει με τη δικαστική διαμάχη που προέκυψε μετά την παρουσίαση των *Βαβυλώνιων*, έχοντας ως αφορμή τη δυσφήμιση της Αθήνας και παρακίνηση των συμμάχων σε ανυπακοή. Στην ουσία ήταν μια προσπάθεια εκφοβισμού του *Αριστοφάνη* από τον *Κλέωνα* (Παππάς 2019, 44).

⁸⁸ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μετά τον πνιγμό του *Ευπόλιδος* σε ναυμαχία το 411 π.Χ, οι Αθηναίοι ψήφισαν νόμο που απαγόρευε τη συμμετοχή των ποιητών στον πόλεμο.

Το έτος γέννησης του *Αριστοφάνη*, δεν μπορεί να οριστεί με ακρίβεια. Γεννήθηκε το 452 ή το 445 π.Χ, κατά την περίοδο της ηγεμονίας της Αθηναϊκής Δημοκρατίας υπό τον *Περικλή* και πέθανε γύρω στο 380 π.Χ. Γονείς του ήταν ο *Φίλιππος* και η *Ζηνοδόρα*. Καταγόταν από τον δήμο των *Κηδαθηναίων*, έναν από τους αρχαιότερους της Αθήνας και ανήκε στην *Πανδιονίδα* φυλή. Για τη ζωή του ποιητή δεν έχουμε πολλές πληροφορίες. Αρκετές τις αντλούμε έμμεσα από τις κωμωδίες του. Κατά μία εκδοχή γεννήθηκε στην Αίγινα, όπου ο πατέρας του είχε κτήματα. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι μεγάλο μέρος της παιδικής του ηλικίας, καθώς επίσης και της ζωής του, το πέρασε εκεί. Το γεγονός αυτό, ότι πέρασε τα παιδικά του χρόνια σε ένα ειρηνικό περιβάλλον κοντά στη φύση, καθόρισε την ιδιοσυγκρασία του και αποτυπώθηκε στα έργα του, ως ένθερμος υποστηρικτής της ειρήνης.

Μεγάλωσε με τις ιστορίες και τα ποιήματα για τα κατορθώματα των Ελλήνων κατά τους Περσικούς πολέμους, στον Μαραθώνα, την Σαλαμίνα και τις Θερμοπύλες. Όπως όλοι οι νέοι της εποχής του, διδάχθηκε τα *Ομηρικά Έπη* και τα έργα του *Ησιόδου* που θεωρούνταν θεμέλια της παιδείας τότε. Ήρθε σε επαφή με την χορική και τη λυρική ποίηση (κυρίως δέχθηκε επιδράσεις από τον *Αρχίλοχο*, τον *Σιμωνίδα* και τον *Ιππώνακτα*). Αργότερα ήρθε σε επαφή και με τη δραματική ποίηση του *Αισχύλου* και του *Σοφοκλή*.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΚΩΜΩΔΙΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ

Πριν προχωρήσουμε στην επιμέρους χρονολογική (σε ταύτιση με τη μεθοδολογία του *Θουκυδίδη*) ανάλυση των συναφών με το αντικείμενο της εργασίας, κωμωδιών του *Αριστοφάνη*, θα κάνουμε μια μικρή αναφορά στο συνολικό του έργο, το οποίο έγινε αντικείμενο συστηματικής μελέτης εκατό περίπου χρόνια μετά το θάνατο του⁸⁹.

Οι κωμωδίες του *Αριστοφάνη* αποτελούν τα μοναδικά έργα της *Αρχαίας Κωμωδίας* που σώθηκαν ολόκληρα. Γνωρίζουμε ότι έγραψε 44 κωμωδίες, από τις οποίες έχουν

⁸⁹ Οι μελετητές του ήταν ελληνόφωνοι και είχαν στη διάθεση τους όλη την αρχαία ελληνική γραμματεία που είχε γραφτεί ως τις μέρες τους. Στα σχόλια των αρχαίων αυτών μελετητών ερμηνεύονται σπάνιες και παλαιότερες αρχαϊκές λέξεις καθώς επίσης και επεξηγούνται φιλολογικοί ή πολιτικοί υπαινιγμοί του ποιητή. Η σπουδή και η ερμηνεία του *Αριστοφάνη* αποτελούν έργο που ξεκίνησε τον 3ο π.Χ. αιώνα, διακόπηκε τον 7ο 8ο μ.Χ αιώνα, λόγω γενικότερης αδιαφορίας ως προς τα αρχαία κείμενα και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα (Παππάς 2019, 86/

διασωθεί 11⁹⁰. Το γεγονός ότι οι κωμωδίες αυτές σώθηκαν, διδάχθηκαν, σχολιάστηκαν, μελετήθηκαν και μελετούνται ακόμη, ενώ άλλα έργα γνωστών κωμοδιογράφων, όχι (όπως πχ του *Μενάνδρου*), υποδηλώνει την αξία και τη διαχρονικότητα τους.

Παράλληλα με τη χρονολογική σειρά, οι κωμωδίες κατατάσσονται σύμφωνα με τη δομή και τα χαρακτηριστικά τους σε 3 περιόδους:

α. Στην πρώτη περίοδο (427-421 π.Χ), που ταυτίζεται και με την πρώτη φάση του *Πελοποννησιακού Πολέμου*, συγκαταλέγονται οι: *Αχαρνής*, *Ιππής*, *Νεφέλαι*, *Σφήκες* και *Ειρήνη*. Πρόκειται για κατ' εξοχήν πολιτικά έργα όπου τα ρεαλιστικά στοιχεία αναμειγνύονται με τα φανταστικά. Κυριαρχεί η κριτική και η σάτιρα κατά των δημαγωγών που ελέγχουν την Αθήνα, κατά της δικομανίας των Αθηναίων, των νέων ηθών που κομίζουν οι σοφιστές, καθώς και η θέση για τερματισμό του πολέμου και επιστροφή στην ειρήνη (Παππάς 2019, 50).

β. Στη δεύτερη περίοδο (420-404 π.Χ) που ταυτίζεται με τη δεύτερη φάση του πολέμου (*Νικίειος Ειρήνη* έως την εγκατάσταση των τριάκοντα τυράννων), ανήκουν οι: *Όρνιθες*, *Λυσιστράτη*, *Θεσμοφοριάζουσες* και *Βάτραχοι*. Η σάτιρα και η κριτική εναντίον των πολιτικών υποχωρούν η θεματολογία των έργων, εξακολουθεί να εμπνέεται από την επικαιρότητα της εποχής. Η παρωδία, η φυγή στο ουτοπικό και στο φαντασιακό κυριαρχεί ως αντίδραση, στη σκληρή πραγματικότητα του πολέμου και της καταστροφής (Παππάς 2019, 50).

γ. Στην τρίτη και τελευταία περίοδο (403-385 π.Χ) μετά το τέλος του πολέμου, με τον εμφύλιο⁹¹ στην Αθήνα και την ανατροπή των τριάκοντα, έως την επιβολή της ειρήνης με τους όρους της Σπάρτης από την Περσία. Σε αυτή ανήκουν τα έργα *Εκκλησιάζουσαι* και *Πλούτος*. Η θεματολογία τους αντλείται από κοινωνικά και όχι πολιτικά ζητήματα. Δεν ενδιαφέρει πλέον ο πολιτικός κόσμος στο σύνολο του, αλλά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που επηρεάζουν τις καθημερινές συνθήκες

⁹⁰ Οι εν λόγω κωμωδίες ήταν επιλογή του *Σύμμαχου* (1ος/2ος αιώνας π.Χ.), μελετητή και σχολιαστή του έργου του *Αριστοφάνη*. Η επιλογή των 11 έργων, έγινε με βάση τη γλώσσα και την παιδαγωγική χρήση τους. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα έργα αυτά χρησιμοποιούνταν συνεχώς στην σχολική πράξη μέχρι και τον 5ο αιώνα μ.Χ (Παππάς 2019, 93).

⁹¹ Για τη χρήση του όρου «εμφύλιος» θα επανέλθουμε παρακάτω.

διαβίωσης των πολιτών, αποτέλεσμα της συνέχισης της πολιτικής με άλλα μέσα (πόλεμο). (Παππάς 2019, 51).

Ως πρώτη γενική εντύπωση, κατά την ανάγνωση των κωμωδιών, ο *Αριστοφάνης* φαντάζει συντηρητικός, νοσταλγός της εποχής των *Μαραθωνομάχων*, όπου η παράδοση, οι ηθικές αξίες, ο σεβασμός στα θεία και στους μεγαλύτερους ήταν αδιαπραγμάτευτα.

Πέραν της αντίφασης που διαφαίνεται (*Μαραθωνομάχοι* με ειρήνη) κρατάμε ως προβληματισμό το εξής: εν λόγω υπεράσπιση των αξιών του παρελθόντος ήταν απλά συντηρητισμός ή ο ποιητής διέβλεπε κάτι περισσότερο;

Το σίγουρο είναι ότι, τα έργα του *Αριστοφάνη* καθρεπτίζουν την πραγματικότητα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής στην Αθήνα του 5ου αιώνα. π.Χ⁹². Αποτελούν δηλαδή ένα χρήσιμο εργαλείο για τον οποιοδήποτε μελετητή και αποτελούν μαζί με την ιστορία του *Θουκυδίδη* τις σημαντικότερες ιστορικές πηγές της εποχής. Ο *Αριστοφάνης* μέσω του έργου του φωτίζει τη ζωή των Αθηναίων, τις επιπτώσεις του πολέμου στον τρόπο σκέψης τους, τον τρόπο που λειτουργούσαν και έπαιρναν αποφάσεις (η εκμετάλλευση τους από τους δημαγωγούς ως αδυναμία της δημοκρατίας) καθώς επίσης και τη δικομανία τους. Υποστηρίζει την αξία της ειρήνης ως ανάγκη και προϋπόθεση για ευημερία πρωτίστως των Αθηναίων αλλά και όλων των Ελλήνων. Προτάσσει την ειρήνη και την ομόνοια μεταξύ των Ελλήνων (*πανελληνισμός*).

Αχαρνής⁹³

Ο Πελοποννησιακός πόλεμος βρίσκεται στον έκτο χρόνο. Κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων του Πελοποννησιακού Πολέμου τα χωροταξικά όρια της Αθήνας επαναπροσδιορίζονται. Οι Αθηναίοι έχουν εγκαταλείψει την ύπαιθρο και έχουν εγκατασταθεί εντός της πόλης, σύμφωνα με τις οδηγίες του *Περικλή*. Με άλλα λόγια οι Αθηναίοι (απρόθυμοι) πείθονται να εγκαταλείψουν τους *οίκους* τους, να εγκατασταθούν εντός των τειχών της πόλης, ήτοι το *άστυ* και το λιμάνι του Πειραιά και να αποφύγουν τη

⁹² Η παράδοση λέει ότι, ο τύραννος των Συρακουσών *Διονύσιος* ο νεότερος, ζήτησε από τον *Πλάτωνα*, να του προτείνει ένα λογοτεχνικό κείμενο, από το οποίο θα μπορούσε, διαβάζοντας το, να σχηματίσει εικόνα και άποψη για την πόλη της Αθήνας. Και ο φιλόσοφος του έδωσε τις κωμωδίες του *Αριστοφάνη* (Παππάς 2019, 307).

⁹³ Διδάχθηκε το 425 π.Χ στα *Λήναια* και πήρε το πρώτο βραβείο.

μάχη στη στεριά (μετά-ηρωικότητα;). Αν και πολλοί φιλόσοφοι, ιστορικοί, τραγωδοί, πολιτικοί, πριν και μετά τον *Περικλή* συνέδεσαν την επιτυχημένη διαχείριση *οίκου* και *πόλις*, εκείνος προσπάθησε να διαλύσει τους δεσμούς με τον ένα πόλο και να ενισχύσει τους αντίστοιχους με τον άλλο.

Ο *Δικαιόπολις*⁹⁴ που πρωταγωνιστεί στους *Αχαρνείς* είναι ένας από τους αγρότες της Αττικής ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τον οικό του, την ελευθερία των κινήσεων που είχε στην ύπαιθρο και περιορίστηκε στο *ἄστυ*, το οποίο και μισεί. Νοσταλγεί το σπίτι του, λαχταρά την Ειρήνη και επιθυμεί να επιστρέψει στον δήμο του. Οι συνθήκες διαβίωσης για αυτόν και για την οικογένεια του είναι δύσκολες. Ο ποιητής γνώριζε και βίωνε και ο ίδιος τη διαφθορά και την παρακμή που είχε προκαλέσει ο πόλεμος στην ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών στην πόλη. Μέσω τις δυσλειτουργικής συνέλευσης στην Πνύκα όπου συμμετέχει και ο *Δικαιόπολις*, καταδεικνύει τον ξεπεσμό και τη διαφθορά των θεσμών. Αντί για να εξυπηρετεί τον θεσμικό της ρόλο η συνέλευση παρουσιάζεται σαν ένα διασκεδαστικό θέαμα. Οι άρχοντες φθάνουν καθυστερημένοι γεγονός που υποδηλώνει έλλειψη σεβασμού. Δεν επιτρέπουν σε άτομα τα οποία θέλουν να μιλήσουν υπέρ της ειρήνης να εκφραστούν, ενώ επιτρέπεται σε Έλληνες και ξένους αγύρτες να πάρουν τον λόγο και να εξυπηρετήσουν τους προσωπικούς τους σκοπούς.

Εξοργισμένος ο *Δικαιόπολις* από την απαράδεκτη λειτουργία της συνέλευσης και την άθλια ζωή του στην πόλη, μακριά από τον *οίκο* του, αποφασίζει να συνάψει ιδιωτική ειρήνη με τους Σπαρτιάτες. Επιλέγει τελικά την τριακονταετή συνθήκη, όχι μόνο γιατί έχει τη μεγαλύτερη διάρκεια από της τρεις, αλλά και γιατί επιτρέπει ελευθερία χώρου και κινήσεων: αφορά και τη στεριά και τη θάλασσα⁹⁵. Πράγματι η ειρήνη προσφέρει ελευθερία κινήσεων, χωρική απελευθέρωση και απαλλαγή από τα δεινά του πολέμου⁹⁶. Η γιορτή που ακολουθεί, τα *κατ'αγρούς Διονύσια*⁹⁷, αναδεικνύει το σημαντικό ρόλο των δήμων στη συνοχή της δημοκρατίας. Ωστόσο η συνθήκη ειρήνης και ο εορτασμός εκλαμβάνονται από τους εξορισμένους *Αχαρνείς* ως πράξη προδοσίας. Η επιλογή των

⁹⁴ Δηλαδή ο δίκαιος πολίτης.

⁹⁵ *κατὰ γῆν καὶ θάλατταν* (*Αχαρνείς* στ. 223).

⁹⁶ *καὶ κακῶν ἀπαλλαγείς* (*Αχαρνείς* στ. 230).

⁹⁷ Τα *κατ'αγρούς Διονύσια* ήταν εξ' ορισμού μια δημόσια γιορτή, κατά τη διάρκεια της οποίας κάθε δήμος είχε την ευκαιρία να μιμηθεί την πόλη και να επιβεβαιώσει την ταυτότητα του (Columbia Studies 2020, 170).

Αχαρνέων από τον *Αριστοφάνη* ως μέλη του χορού δεν είναι τυχαία. Οι *Αχαρνείς* ήταν κάτοικοι του μεγάλου, πλούσιου και αγροτικού δήμου των Αχαρνών, ο οποίος βρισκόταν βόρεια του *Άστεως* και στους πρόποδες της Πάρνηθας. Τα χωράφια τους ήταν από τα πρώτα που καταστράφηκαν από τις επιδρομές των Σπαρτιατών, υπό τον βασιλιά *Αρχίδαμο* το 431 π.Χ.⁹⁸. Ήταν γενναίοι πολεμιστές, βετεράνοι του *Μαραθώνα* και ένθερμοι υποστηρικτές του *Περικλή* και της συνέχισης του πολέμου.

Ο *Δικαιόπολις* στρέφεται στον *οίκο* του για να ετοιμάσει την άμυνα του και ο ποιητής με τον πολλαπλό συμβολισμό που έχουν τα κάρβουνα στην προκειμένη περίπτωση⁹⁹, φέρνει στο προσκήνιο για ακόμη μια φορά, τη σημασία του οίκου για την ευημερία κάθε ατόμου.

Στη συνέχεια του έργου ο *Δικαιόπολις* δημιουργεί μία δική του αγορά ,για να μπορεί να έχει εμπορικές σχέσεις με άλλους Έλληνες εκμεταλλευόμενος τη συνθήκη ειρήνης. Τα όρια που διαχωρίζουν την αγορά από τον *οίκο* του δεν είναι σαφή. Η Αγορά ωστόσο λειτουργεί επιτυχώς δίνοντας το μήνυμα ότι η ειρήνη μπορεί να είναι πιο ελκυστική από τον πόλεμο (Columbia Studies 2020, 178). Η επιτυχής λειτουργία της αγοράς έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την δυσλειτουργική συνέλευση στην Πνύκα. Ενθαρρύνει την ελευθερία κινήσεων προσώπων και αγαθών σε αντίθεση με την αποξένωση του ατόμου από τον *οίκο* του και την ευρύτερη ελληνική κοινότητα. Η αγορά εξυπηρετεί όχι μόνο την οικονομική δραστηριότητα του ιδρυτή της αλλά και τις αντίστοιχες άλλων μελών του ευρύτερου ελληνικού χώρου. Η ελευθερία κάνει τους *οίκους*

⁹⁸ Σύμφωνα με τον *Θουκυδίδη* (Β΄ 20),όταν ο *Αρχίδαμος* εισέβαλε στην Αττική για πρώτη φορά το καλοκαίρι του 431π.Χ. κατασκήνωσε στις Αχαρνές. Ο *Αρχίδαμος* πίστευε ότι οι *Αχαρνείς*, που με τους 3000 οπλίτες τους αποτελούσαν ξεχωριστό τμήμα της στρατιωτικής μηχανής της Αθήνας, δεν θα επέτρεπαν να καταστραφούν οι περιουσίες τους και θα ανάγκαζαν το σύνολο των Αθηναίων να βγουν από τα τείχη και να πολεμήσουν εναντίον των Σπαρτιατών στις πεδιάδες. Σε περίπτωση που αυτό δεν συνέβαινε ο *Αρχίδαμος* πίστευε ότι θα ήταν σε πλεονεκτικότερη θέση για να προελάσει στα τείχη της Αθήνας. Σε αυτό το σημείο όμως, οι *Αχαρνείς* με τις περιουσίες τους κατεστραμμένες θα ήταν λιγότερο πρόθυμοι να πολεμήσουν για την Αθήνα. Η στρατηγική των Σπαρτιατών θα δημιουργούσε έλλειμα ενότητας εντός της Αθήνας. Αυτή τη σύγκρουση φέρνει στη σκηνή ο *Αριστοφάνης* επιδεικνύοντας στρατηγική αντίληψη.

⁹⁹ Πρώτο του μέλημα του είναι να πείσει τους *Αχαρνείς* να αφήσουν τις πέτρες που κρατάνε και να τον ακούσουν. Για να το επιτύχει αυτό προφασίζεται ότι κρατά ομήρους κάρβουνα, προϊόντα που προέρχονται από την περιοχή τους και παρομοιάζονται με μέλη του δήμου τους, ή φίλους, ή μέλη των οικογενειών τους. Με την απειλή ότι θα καταστρέψει τα κάρβουνα, οι *Αχαρνείς* τρομοκρατούνται και δέχονται να τον ακούσουν. Η επιμονή τους να σώσουν τα κάρβουνα υποδηλώνει με ένα κωμικό τρόπο ότι τα αντικείμενα αυτά συμβολίζουν τις ανησυχίες που έχει ο κάθε νοικοκύρης για το σπίτι του.

να ευδοκιμήσουν και να αποκτήσουν πόρους για να μπορέσουν να λάβουν μέρος στις εκδηλώσεις της κοινότητας.

Κλείνοντας θα λέγαμε ότι ο *Αριστοφάνης* καταφέρνει να προβληματίσει σχετικά με τις πολιτικές της πόλης. Η χάραξη οποιασδήποτε πολιτικής-στρατηγικής οφείλει να λαμβάνει υπόψη τα ενδιαφέροντα κάθε *οίκου* και κάθε νοικοκύρη. Ο πόλεμος δεν αξίζει να συνεχίζεται αν δεν έχει κάποιο κέρδος, από την στιγμή που μπορεί να υπάρξει ειρήνη χωρίς αρνητικές συνέπειες και δεν διακυβέδονται τα συμφέροντα και η κυριαρχία της πόλης.

Ιππής¹⁰⁰

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος συνεχίζεται. Το καλοκαίρι του 425 π.Χ. ο αθηναϊκός στόλος με επικεφαλής τον *Δημοσθένη* είχε καταλάβει την Πύλο και πολιορκούσε τους περίπου 400 Σπαρτιάτες που βρισκόντουσαν αποκλεισμένοι στη νήσο Σφακτηρία. Η κατάσταση για την Σπάρτη ήταν εξαιρετικά δύσκολη και για τον λόγο αυτό έστειλε πρεσβεία στην Αθήνα για να προτείνει ειρήνη. Οι Αθηναίοι καθοδηγούμενοι από τον *Κλέωνα* αρνήθηκαν να συνθηκολογήσουν. Τον Ιούλιο ο *Κλέων* κατηγορήσε τον *Δημοσθένη* για αναβλητικότητα και έπεισε τον δήμο να στείλει ενισχύσεις στην Πύλο. Στην αρχή πρότεινε να ηγηθεί της επιχείρησης ο *Νικίας*. Ο μετριοπαθής αυτός πολιτικός αρνήθηκε, καθώς ήταν θιασώτης της ειρήνης με τη Σπάρτη. Έτσι, ηγέτης της επιχείρησης εκλέχθηκε ο *Κλέων*, υποσχόμενος ότι σε 20 μέρες θα αιχμαλώτιζε τους Λάκωνες, όπως και έγινε. Τον Αύγουστο επιστρέφει θριαμβευτής στην Αθήνα φέρνοντας μαζί του περίπου 120 αλυσοδεμένους Σπαρτιάτες, γεγονός που προκάλεσε την έκπληξη όχι μόνο των Αθηναίων αλλά και όλων των Ελλήνων. Την περίοδο εκείνη ο *Κλέων* βρίσκεται στο απόγειο της δόξας του.

Το έργο είναι μια ευθεία επίθεση στον *Κλέωνα* κάτω από τον καθρέπτη μιας ευφάνταστης αλληγορίας. Από τον δεύτερο μόλις στίχο εισάγει το όνομα του δούλου *Παφλαγόνας*, ο οποίος είναι βυρσοδέψης. Αυτό που είναι γνωστό από τους αρχαίους σχολιαστές είναι ότι ο πατέρας του *Κλέωνα*, ο *Κλεαίνετος* είχε βιοτεχνία επεξεργασίας δερμάτων στην οποία δούλευαν δούλοι. Ο *Παφλαγόνας* είναι μαζί με δύο άλλους δούλους

¹⁰⁰ Διδάχθηκε το 424 π.Χ. στα *Λήναια* και πήρε το πρώτο βραβείο.

στην υπηρεσία του *Δήμου*, δηλαδή στους πολίτες της Αθήνας. Ο πρώτος δούλος στον μυαλό των θεατών ταυτίζεται με τον στρατηγό *Δημοσθένη*, από τον οποίο έκλεψε τη νίκη ο *Κλέωνας*¹⁰¹. Η λέξη «*Πύλος*» αναφέρεται στο έργο συνολικά 11 φορές¹⁰², ενώ οι δύο δούλοι (ο δεύτερος είναι ο στρατηγός *Νικίας*) καταλήγουν ότι ο μόνος τρόπος για να εξοντώσουν τον δημαγωγό είναι, να τον φέρουν αντιμέτωπο με κάποιον τόσο άθλιο, όσο και εκείνος (έναν αλλαντοπώλη που είναι πονηρός, μεγαλωμένος στην αγορά και θρασύς¹⁰³) και δεν κατάγεται από οικογένεια καλών και αγαθών αλλά από καθάρματα¹⁰⁴. Συνεπώς η δημαγωγία δεν είναι για αυτούς που έχουν μόρφωση και ήθος αλλά για τους αγράμματους και τα καθάρματα. Σύμφωνα με τη μελέτη του Robin Osbourne οι δύο λέξεις που χρησιμοποιεί εδώ ο *Αριστοφάνης*, *πονηρός* και *χρηστός* αναφέρονται σε ένα έργο σύγχρονο των *Ιππέων*, το *Αθηναίων Πολιτεία* του *Ξενοφώντος*. Οι λέξεις αυτές χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν τη «*μάζα*» και την «*ανώτερη τάξη*» αντίστοιχα καθώς και τους ρόλους που καλούνται να παίξουν στη δημοκρατία¹⁰⁵. Η αμάθεια που χαρακτηρίζει τη «*μάζα*» είναι αποτέλεσμα της φτώχειας που στερεί από τους ανθρώπους την εκπαίδευση. Παρόλα αυτά όμως, η αμάθεια των ομιλητών που προέρχονται από τον απλό κόσμο ωφελεί περισσότερο την Αθήνα, καθότι συνοδεύεται από καλή θέληση, σε αντίθεση με τη σοφία του *χρηστού*, εφόσον συνοδεύεται από κακή θέληση. (Columbia Studies 2020, 33)

Η δημαγωγία στηριζόταν (και εξακολουθεί να στηρίζεται) σε μεγάλο βαθμό στην κολακεία του ακροατηρίου και στην ρητορική ικανότητα των πολιτικών καθώς επίσης και στην σχέση που υπήρχε μεταξύ του πολιτικού που συμβούλευε και του κοινού που δεχόταν τη συμβουλή. Οι Αθηναίοι έδιναν μεγάλη σημασία στη χρήση της γλώσσας και απολάμβαναν τις δημόσιες συζητήσεις, αλλά έχαναν την ουσία και δεν έβλεπαν την πραγματική

¹⁰¹ *εἴτ' ἀναρπάσας ὃ τι ἄν τις ἡμῶν σκευάσῃ τῶ δεσπότη Παφλαγῶν κεχάριστα τοῦτο. καὶ πρόην γ' ἐμοῦ μᾶζαν μεμαχότος ἐν Πύλῳ Λακωνικῆν, πανουργοτάτᾳ πως παραδραμῶν ὑφαρπάσας αὐτὸς παρέθηκε τὴν ὑπ' ἐμοῦ μεμαγμένην* (Ιππής ,στ.54-57).

¹⁰² Στους στίχους 55, 76, 355, 702, 742, 846, 1005, 1058, 1059, 1167, 1201.(Columbia Studies 2020,38)

¹⁰³ *δι' αὐτὸ γάρ τοι τοῦτο καὶ γίγναι μέγας, | ὅτι πονηρὸς κὰζ ἀγορᾶς εἶ καὶ θρασύς* (Ιππής 180-181).

¹⁰⁴ *μῶν ἐκ καλῶν εἶ κάγαθῶν; μὰ τοὺς θεοὺς, εἰ μὴ 'κ πονηρῶν* (Ιππής 185-186).

¹⁰⁵ Το ποιες θέσεις πρέπει να κατέχονται από τη *μάζα* και ποιες από την *ανώτερη τάξη*, για να λειτουργεί εύρυθμα η πόλη, είναι ένα από τα θέματα που εξετάζεται στο έργο του *Ξενοφώντος*.

κατάσταση ,τα προβλήματα και τις σοβαρές αποφάσεις που έπρεπε να πάρουν για θέματα που τους αφορούσαν. Έτσι οδηγήθηκαν αρκετές φορές σε λάθος αποφάσεις πειθόμενοι από καλούς ρήτορες όχι καλούς πολιτικούς (άλλη μια αδυναμία της δημοκρατίας;).

Συνεπώς, εφόσον ο *Δήμος* εκμεταλλευτεί τα μέσα που του παρέχει το δημοκρατικό πολίτευμα, δημιουργώντας τους κατάλληλους θεσμούς, δεν έχει ανάγκη τις, συνήθως εμφανιζόμενες ως εγγενής, ικανότητες του προερχόμενου από την ελίτ, άρχοντα, παρά μόνο τις καλές του προθέσεις. Έτσι και ο κίνδυνος να χειροτερέψει η κατάσταση της πόλης με τον ταπεινό αλλά με καλές προθέσεις *αλλαντοπώλη* είναι μικρός.

Κλείνοντας αξίζει να αναφερθούμε στην επιλογή του *Αριστοφάνη* όσον αφορά την επιλογή του Χορού. Επιλέγει τους *Ιππής*. Είναι ο μοναδικός νεανικός ανδρικός χορός στις κωμωδίες του και οι μόνοι εκπρόσωποι της αθηναϊκής νεολαίας για τους οποίους ο ποιητής παρουσιάζει θετική εικόνα. Είναι απόγονοι αριστοκρατικών οικογενειών με υψηλή παιδεία και ενσαρκώνουν για τον *Αριστοφάνη*¹⁰⁶ την ελπίδα για την επιστροφή της Αθήνας στο ένδοξο παρελθόν της. Ωστόσο πιστεύει ότι αυτό από μόνο του δεν είναι αρκετό. Απαιτείται κάποιο είδος ενότητας συναισθηματικής μεταξύ όλων των στρωμάτων της κοινωνίας¹⁰⁷ (Dover 2016, 145).

*Νεφέλαι*¹⁰⁸

Βρισκόμαστε στο όγδοο έτος του πολέμου. Τον Μάρτιο του 423 π.Χ, Αθηναίοι και Σπαρτιάτες υπογράφουν ανακωχή για ένα χρόνο. Σε αυτό το κλίμα προσωρινής αποχής από το πολεμικό κλίμα, ο *Αριστοφάνης* παρουσιάζει τις *Νεφέλες*, έργο με το οποίο στρέφεται εναντίον όλων των νεωτεριστικών τάσεων (συνεπώς και της διδασκαλίας του

¹⁰⁶ Ο *Αριστοφάνης* πιστεύει ότι μόνο μέσω της άντλησης ηγετών από την τάξη των παλαιών οικογενειών της Αθήνας ,θα επιτευχθεί έντιμη και συνετή διακυβέρνηση της πόλης και επιστροφή στην παλιά της δόξα.

¹⁰⁷ Στην παράβαση ο χορός επικαλείται τον *Ποσειδώνα* με δύο διαφορετικά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα: ως θεού προστάτη των αλόγων και των ιππέων (θεό προστάτη των ανώτερων ταξικά πολιτών) και ως θεού αφέντη της θάλασσας (άρα και όσων σχετίζονται με αυτήν ,των κωπηλατών, την κατώτερη κοινωνική τάξη). Κοινός προστάτης θεός για τα δύο άκρα της αθηναϊκής κοινωνίας.

¹⁰⁸ Διδάχθηκε το 423 π.Χ στα *Μεγάλα Διονύσια* και πήρε το τρίτο και τελευταίο βραβείο. Σώζεται η μερικώς αναθεωρημένη μορφή της η οποία γράφτηκε το 417 π.Χ περίπου και δεν παραστάθηκε ποτέ.

*Σωκράτη*¹⁰⁹) που έρχονται σε αντίθεση με την παράδοση και την ηθική, με τις αρχές δηλαδή με τις οποίες μεγάλωναν και εκπαιδεύονταν μέχρι τότε οι Αθηναίοι.

Σε όλη την έκταση του έργου βλέπουμε να κυριαρχεί η αμφισβήτηση των παραδοσιακών μορφών εξουσίας. Εκείνες των παραδοσιακών Θεών (κυρίως μέσω του ισχυρισμού ότι *Δίας* δεν υπάρχει) της πατρικής εξουσίας και των νόμων της πόλης. Αναδεικνύεται λοιπόν ο δυνητικός κίνδυνος της σοφιστικής διδασκαλίας, ως προς την κατεύθυνση εξεύρεσης της μιας και μοναδικής αλήθειας, σε συνδυασμό με τη δημοκρατική ανησυχία του *Αριστοφάνη*, για την αντιδημοκρατική αυθεντία του *Σωκρατικού* διανοητισμού (State University of New York Press 2016,14)¹¹⁰.

Η αρχή της *ισηγορίας* ήταν στο επίκεντρο της δημοκρατικής ιδεολογίας, την οποία και θεωρούσε ως προϋπόθεση για τη δημοκρατία, ο *Ηρόδοτος*¹¹¹. Στη δημοκρατική Αθήνα του πέμπτου αιώνα, οποιοσδήποτε ενήλικος άνδρας πολίτης ήταν σε καλή κατάσταση, είχε το δικαίωμα να μιλήσει στην εκκλησία του Δήμου και να απευθύνει το λόγο στη συνέλευση¹¹². Ωστόσο υπήρχαν διακρίσεις στην εξουσία που ασκούσαν οι Αθηναίοι πολίτες. Όπως εξηγεί ο M.H.Hansen, πιθανότατα λάμβανε χώρα μια διάκριση ανάμεσα σε πολίτες που είχαν ενεργή και σε πολίτες που είχαν παθητική συμμετοχή στην άσκηση της εξουσίας. Στη πράξη μόνο ένας μικρός αριθμός πολιτών απευθυνόταν τακτικά στη συνέλευση, ενώ η πλειοψηφία συμμετείχε στη λήψη αποφάσεων, ακούγοντας και ψηφίζοντας. Ο μικρός αυτός αριθμός προερχόταν από την άρχουσα τάξη, τους επαγγελματίες πολιτικούς της εποχής, δηλαδή τους *ρήτορες*. Μέχρι τις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου για την καθιέρωση ενός ρήτορα απαιτούνταν η πρότερη θητεία

¹⁰⁹ Ο *Σωκράτης* οδηγήθηκε σε δίκη με δύο βασικές κατηγορίες: Ότι εισήγαγε και πίστευε σε νέους θεούς (καινά δαιμόνια), διαφορετικούς από εκείνους που πίστευαν οι Έλληνες εκείνοι την εποχή και ότι με τη διδασκαλία του διέφθειρε τους νέους. Εικάζεται ότι οι *Νεφέλες* συνέβαλαν στο να ενισχυθεί αυτή η δημόσια αντίληψη (Whitmarsh 2018,150)

¹¹⁰ Ένας προβληματισμός που θα μας απασχολήσει παρακάτω σχετικά με τον διαφαινόμενο συντηρητισμό του *Αριστοφάνη*.

¹¹¹ *Αθηναῖοι μὲν νῦν ἠϋξήντο· δηλοῖ δὲ οὐ κατ' ἐν μόνον ἀλλὰ πανταχῇ ἢ ἰσηγορίῃ ὥς ἐστὶ χρῆμα σπουδαῖον, εἰ καὶ Ἀθηναῖοι τυραννεύμενοι μὲν οὐδαμῶν τῶν σφέας περιοικεόντων ἦσαν τὰ πολέμια ἀμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράννων μακρῶ πρώτοι ἐγένοντο. δηλοῖ ὧν ταῦτα ὅτι κατεχόμενοι μὲν ἐβελοκάκεον ὥς δεσπότη ἐργαζόμενοι, ἐλευθερωθέντων δὲ αὐτὸς ἕκαστος ἐωυτῷ προεθυμέετο κατεργάζεσθαι* (Ηρόδοτου *Ιστορία*, 5.78.1).

¹¹² *τίς ἀγορεύειν βούλεται;*

του, ως στρατηγός¹¹³. Μέχρι τότε όλοι οι Αθηναίοι στρατηγοί προέχονταν από ιστορικές αριστοκρατικές οικογένειες¹¹⁴. (State University of New York Press 2016,15). Κατά τη διάρκεια του πολέμου άρχισε να αναπτύσσεται ένας νέος τύπος πολιτικού: εκείνου που είναι μεν πλούσιος αλλά δεν έχει ευγενική καταγωγή¹¹⁵. Έτσι η κοινωνική θέση του ομιλητή ήταν βαρύνουσας σημασίας για την αξιολόγηση της ομιλίας. Αυτό το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους πολίτες που απευθύνονταν στον *δήμο* και τον συμβούλευαν ανήκαν στην *ελίτ* της πόλης, δημιούργησε μία ένταση και μια ανησυχία στους πολίτες αναφορικά με τη λειτουργία της δημοκρατίας.

Η ανησυχία αυτή ενισχύονταν και από το ότι οι επίλεκτοι ομιλητές είχαν εκπαιδευτεί στην τέχνη της πειθούς (*άδικος λόγος*), την οποία ενδεχομένως θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να εξαπατήσουν τους δικαστές ή να διαταράξουν την ικανότητα του *δήμου* για να πάρει σωστές πολιτικές αποφάσεις, προκειμένου να εξυπηρετήσουν δικές τους επιδιώξεις και συμφέροντα. Σύμφωνα όμως με τον Josiah Ober, ο *δήμος* κατάφερνε να ελέγξει τις συμβουλές και την κριτική που του ασκούσαν οι ρήτορες, καλλιεργώντας τον ανταγωνισμό μεταξύ τους¹¹⁶ για το ποιος θα δώσει τα περισσότερα προνόμια στο *δήμο*. Ως εκ τούτου η ισχυρή πίστη στον πυρήνα της δημοκρατίας, δηλαδή στο δίκαιο-σοφία της *μάζας*, με παράλληλη αξιοποίηση των ικανοτήτων-γνώσεων της άρχουσας τάξης, εξασφάλιζαν την ορθότητα των αποφάσεων. (State University of New York Press 2016,16).

Παρόμοια δυναμική υπήρχε και στη λειτουργία των δικαστηρίων. Δεν υπήρχε εισαγγελέας στο Αθηναϊκό δικαστικό σύστημα: οποιοσδήποτε πολίτης θα μπορούσε να φέρει οποιαδήποτε δημόσια υποθεση στα δικαστήρια (*ο βουλόμενος*). Ενώ νομικά

¹¹³ Οι 10 στρατηγοί (ένας από κάθε φυλή, όπως ήταν ορισμένες από τον *Κλεισθένη*) εκλέγονταν με ψηφοφορία. Ήταν το μοναδικό αξίωμα που κατείχε κάποιος με αυτό τον τρόπο εκλογής (μέχρι τα μέσα του τέταρτου αιώνα) και όχι με κλήρωση.

¹¹⁴ Ο *Περικλής* καταγόταν από την ισχυρή οικογένεια των *Αλκμαιονιδών*, όπως και ο *Κλεισθένης*.

¹¹⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο *Κλέων*, διάδοχος του *Περικλή* στην ηγεσία του δημοκρατικού κόμματος, ο οποίος ήταν ένας πλούσιος βυρσοδέψης χωρίς αριστοκρατική καταγωγή.

¹¹⁶ Μέσω του φιλοσοφικού ρεύματος των σοφιστών, η ρητορική τέχνη ξεκίνησε να διδάσκεται έναντι μεγάλης αμοιβής. Έτσι, οι εύποροι νέοι της εποχής, την διδάσκονταν με το σκεπτικό ότι θα τους έκανε ικανούς να αποκτήσουν πολιτική δύναμη, μέσω των αγορεύσεων στην *Εκκλησία του Δήμου* αλλά και θα τους θωράκιζε σε περίπτωση δίκαιης ή άδικης κατηγορίας στα δικαστήρια.

οποιοσδήποτε άνδρας Αθηναίος πολίτης σε καλή κατάσταση μπορούσε να δικάσει τέτοιες υποθέσεις, υπήρχαν σαφή κοινωνικά κριτήρια για να καθοριστεί ποιος θεωρείται νόμιμος δημόσιος κατηγορός (εισαγγελέας). Ο νόμιμος δημόσιος κατηγορός ήταν εκείνος που συνδεόταν άμεσα με το έγκλημα που είχε λάβει χώρα και συνεπώς είχε κάθε λόγο να εξοργιστεί. Αυτός ο κανόνας εξυπηρετούσε στον διαχωρισμό μεταξύ ενός νόμιμου κατηγορού από έναν συκοφάντη το κίνητρο του οποίου ήταν το χρηματικό κέρδος, ο θυμός ή ο συδυασμός των δύο. Έτσι ενώ όλοι οι πολίτες είχαν ίσο δικαίωμα να ασκούν διώξεις δεν είχαν όλοι οι πρόθυμοι κατηγοροί την ίδια νομική βαρύτητα.

Η δημοκρατική ανησυχία του *Αριστοφάνη*, για την αντιδημοκρατική αυθεντία του *Σωκρατικού* διανοητισμού που αναφέραμε στην εισαγωγή της παρούσας ανάλυσης τεκμηριώνεται ως εξής:

α. Όσοι δεν διαθέτουν, την αποκλειστικά παραγόμενη στο *φροντιστήριο* του *Σωκράτη*, γνώση, δεν είναι ικανοί να «ελέγξουν» τις πράξεις (αντιδημοκρατικές) και να αναγκάσουν τους παρανομούντες να λογοδοτήσουν. Αυτό είναι που προκύπτει από τα ακριβή λόγια του *Στρεψιάδη* προς τους πιστωτές του¹¹⁷

β. Αυτομάτως λοιπόν υλοποιείται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στους πολίτες της πόλης και ανατρέπεται η έννοια της ισοτιμίας.

γ. Ο πνευματικά ανώτερος, αποκτά το ηθικό δικαίωμα της περιφρόνησης και του χλευασμού του κατώτερου.

δ. Αυτή λοιπόν η περιφρόνηση στους μη προνομιούχους πολίτες, όσους δηλαδή δεν έχουν αποφοιτήσει από το *φροντιστήριο*, εκλαμβάνεται από τον *Αριστοφάνη* ως απειλή για τη λειτουργία της δημοκρατίας.

Επιπροσθέτως μια επίσης ενδιαφέρουσα ασφαλιστική δικλείδα του δημοκρατικού πολιτεύματος αποτελούσε η έννοια της *ὑβρεως* στην Αρχαία Αθήνα. Η κατηγορία της *ὑβρεως* αφορούσε περιπτώσεις λεκτικής ή σωματικής επίθεσης και η σκόπιμη πρόθεση εκλαμβάνονταν ως *ατιμία* και *ασέβεια* του άλλου. Το να φέρεται κάποιος υβριστικά σε έναν πολίτη ήταν σαν να του αρνείται την ίση αξιοπρέπεια και τον ίσο σεβασμό που αξίζει κάθε πολίτης στη δημοκρατία. Επεκτείνοντας εν λόγω συλλογισμό, μπορούμε να

¹¹⁷ *ἔπειτ' ἀπαιτεῖς τὰργύριον τοιοῦτος ὦν; οὐκ ἂν ἀποδοίην οὐδ' ἂν ὀβολὸν οὐδενί, ὅστις καλέσειε κάρδοπον τὴν καρδόπην* (*Νεφέλαι* στ.1249-1251).

εντοπίσουμε μια αναλογικότητα της υπόψην συμπεριφοράς, με εκείνη ενός ολιγαρχικού ηγεμόνα προς ένα μέλος της κατώτερης τάξης που δεν έχει δικαίωμα ψήφου.

Τέλος, αξίζει να σημειώσουμε ένα ακόμα σημείο σύγκλισης του *Αριστοφάνη* με τον *Θουκυδίδη*, με διαφορετική όμως οπτική, όσον αφορά τη σχετικότητα της απονομής του δικαίου¹¹⁸. Από τα λεγόμενα του *Άδικου λόγου* αναδεικνύεται η σοφιστική αντίληψη πως αντικειμενική δικαιοσύνη δεν υπάρχει. Όπως αποτυπώνεται και στα λόγια του *Πρωταγόρα πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπον*, τα πάντα υπόκεινται στη σχετικότητα και τον υποκειμενισμό. Συνεπώς από τη φιλοσοφική διαπίστωση, ότι αντικειμενικό δίκαιο δεν υπάρχει, καταλήγουμε στη ρεαλιστική διαπίστωση του *Θουκυδίδη*, ότι στη φύση επικρατεί το δίκαιο του ισχυρού.

Σφήκες¹¹⁹

Βρισκόμαστε στο ένατο έτος του Πολέμου. Η κατάσταση έχει δημιουργήσει μια νέα πραγματικότητα για τους κατοίκους της Αττικής. Ένα πολύ μεγάλο τμήμα των αγροτών και των μικροκτηματιών, είχε εγκαταλείψει την ύπαιθρο και είχε εγκατασταθεί εντός των τειχών της πόλης. Αιτία ήταν οι επιδρομές και οι καταστροφές που είχαν προκληθεί από εχθρικά στρατεύματα. Πολλοί Αθηναίοι (κυρίως άτομα μεγάλης ηλικίας, απόμαχοι που δεν είχαν συμμετοχή στις πολεμικές επιχειρήσεις) οι οποίοι ήταν αγρότες, κτηνοτρόφοι ή τεχνίτες έμειναν χωρίς εργασία και αντιμετώπιζαν θέματα επιβίωσης, όχι μονάχα για εκείνους αλλά και για τις οικογένειές τους. Έτσι αναζητούσαν τρόπους για να επιβιώσουν ή ακόμη και να πλουτίσουν αν αυτό ήταν εφικτό.

Και σε αυτή την κωμωδία αναδεικνύονται οι παρενέργειες του πολέμου, τόσο στην ορθή λειτουργία θεσμών της πόλης, όσο και στο επίπεδο διαβίωσης του απλού πολίτη. Συγκεκριμένα έρχεται στο προσκήνιο και σατιρίζεται η δικομανία¹²⁰ που χαρακτήριζε των αθηναϊκό λαό. Προϊόν κατά κύριο λόγο της ανέχειας αλλά και της εκμετάλλευσης της από

¹¹⁸ *ἀλλ' ἀνατρέψω ταῦτ' ἀντιλέγων· οὐδὲ γὰρ εἶναι πάνυ φημί δίκην.* (*Νεφέλαι* στ. 900).

¹¹⁹ Διδάχθηκε το 422 π.Χ. στα *Λήγναια* και πήρε τη δεύτερη θέση.

¹²⁰ Η πολιτεία εκείνη την εποχή είχε θεσπίσει επιχορηγήσεις στους πολίτες, ως αντάλλαγμα για την παροχή υπηρεσιών τους σε αυτήν. Τέτοια ήταν και ο μισθός των δικαστών του λαϊκού δικαστηρίου της *Ηλιαίας*. Η ημερήσια αποζημίωση αρχικά ήταν δύο οβολοί (επί *Περικλή*) και αυξήθηκε από τον *Κλέωνα* σε τρεις (Παπαδάκη 2009, 68).

την άρχουσα τάξη (επί του προκειμένου του *Κλέωνα*). Έρχεται στο προσκήνιο η ευελιξία της εξουσίας στην εκμετάλλευση των καταστάσεων. Με την παροχή επίπλαστης εξουσίας σε μια μερίδα πολιτών καταφέρνει στην ουσία να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της¹²¹.

Η τέχνη του εφικτού σε όλο της το μεγαλείο. Στόχος είναι οι ηλικιωμένοι δικαστές, μια ιδιαίτερη περίπτωση όπως παρουσιάζονται στους *Σφήκες*. Διακατέχονται από ευχαρίστηση, όταν καταδικάζουν κάποιον και από την εμμογή, να μην χάσουν την ευχαρίστηση αυτή. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως μια ψυχολογική αντίδραση στο αίσθημα κατωτερότητας που νιώθουν λόγω της σωματικής τους κατάπτωσης και λόγω του γεγονότος ότι, λόγω ηλικίας δεν μπορούν να έχουν κάποιο άλλο ουσιαστικό ενεργό ρόλο, στα κοινά της πόλης. Αυτή η πλευρά του χαρακτήρα τους, τους καθιστά και εύκολη λεία στα νύχια δημαγωγών, όπως ο *Κλέων*. Πέραν όμως τούτου αναδεικνύεται η αντίφαση των ανθρώπινων σύγχρονων μορφών οργάνωσης σε σχέση με την αντίστοιχη επικρατούσα στη φύση.

Τέλος, για μια ακόμη φορά αναδεικνύεται η φθορά και η παρακμή της αθηναϊκής κοινωνίας, σε σχέση με το παρελθόν. Στο νέο σύστημα αξιών οι *συκοφάντες* υπερκέρασαν τους άξιους *λαμνοκόπους* του παρελθόντος¹²², η δράση και η ηρωικότητα των οποίων, εξασφάλισε την ευημερία, θέτοντας τις βάσεις για τη δημιουργία της αθηναϊκής αυτοκρατορίας.

***Ειρήνη*¹²³**

Βρισκόμαστε στο δέκατο έτος του πολέμου. Είχε προηγηθεί η ανακωχή του 423 π.Χ η οποία όμως δεν κράτησε πολύ. Το καλοκαίρι του 422 π.Χ Αθηναίοι με αρχηγό τον *Κλέωνα* και Σπαρτιάτες με αρχηγό τον *Βρασίδα*, αναμετρώνται στην Αμφίπολη. Ο αθηναϊκός στρατός γνωρίζει μία από τις μεγαλύτερες πανωλεθρίες στην ιστορία του πολέμου. Εκτός αυτού στη μάχη πέφτουν νεκροί και οι δύο αρχηγοί. Έτσι τελειώνει η

¹²¹ οὐ σύ γ', ἀλλ' ὑπηρετεῖς οἰόμενος ἄρχειν· ἐπεὶ δίδαξον ἡμᾶς, ὃ πάτερ, ἥτις ἡ τιμὴ 'στί σοι καρπούμενῳ τὴν Ἑλλάδα (*Σφήκες* στ. 518-520).

¹²² ἄρα δεινὸς ἦν τόθ' ὥστε πάντα μὴ δεδοικέναι· καὶ κατεστρεψάμην τοὺς ἐναντίους, πλέων ἐκεῖσε ταῖς τριήρεσιν. οὐ γὰρ ἦν ἡμῖν ὅπως ρῆσιν εὖ λέξειν ἐμέλλομεν τότε' οὐδὲ συκοφαντήσειν τινὰ φροντίς (*Σφήκες* στ. 1091-97).

¹²³ Διδάχθηκε το 421 π.Χ στα *Μεγάλα Διονύσια* και πήρε το δεύτερο βραβείο.

πρώτη φάση του πολέμου, ο λεγόμενος *Αρχιδάμειος Πόλεμος*. Οι ηγεσίες στην Αθήνα και τη Σπάρτη περνούν στα χέρια των *Νικία* και *Πλειστοάνακτα* αντίστοιχα, οι οποίοι καλούν όλους τους εμπλεκόμενους σε διαπραγματεύσεις για ειρήνη.

Η υπόψη κωμωδία έχει ένα πανηγυρικό χαρακτήρα, έχει ως στόχο να γιορτάσει τη διαφαινόμενη ειρήνη, στιγματίζοντας παράλληλα τα δεινά του πολέμου για όλους τους Έλληνες. Ο *Τρυγαίος*¹²⁴ είναι ο άνθρωπος που έρχεται σε επίπεδο κωμικής φαντασίας να ολοκληρώσει το έργο το οποίο ήδη έχουν ξεκινήσει οι Αθηναίοι στην πραγματική ζωή, με τη σύμφωνη γνώμη της κοινής γνώμης. Για να σώσει την ειρήνη καλεί για βοήθεια όλους τους Έλληνες (οι ίδιοι αυτοχαρακτηρίζονται Πανέλληνες¹²⁵).

Όταν αρχίζουν την προσπάθεια ανάσυρσης της *Ειρήνης* από τη σπηλιά, ο *Τρυγαίος* με τον *Ερμή* παρατηρούν ότι δεν τραβούν (επιθυμούν) όλοι οι Έλληνες το ίδιο. Καταγγέλουν όσους κωλυσιεργούν και δεν βοηθούν στις διαπραγματεύσεις και τους διώχνουν. Τους Βοιωτούς οι οποίοι έδειξαν δυσaráεσκεια για την πρόοδο της ειρηνευτικής διαδικασίας το 422/1 π.Χ. Τον *Λάμαχο* φιλοπόλεμο στρατηγό. Τους αδιάφορους Αργείους οι οποίοι ήταν ουδέτεροι καθόλη τη διάρκεια του πολέμου. Τους Μεγαρείς που είναι εξαντλημένοι από την πείνα, αλλά είναι και οι υπαίτιοι για τον πόλεμο. Παρατηρεί ότι οι Λάκωνες τραβούν σαν άντρες. Στο τέλος για να να ολοκληρωθεί επιτυχώς η διαδικασία καλούνται να αναλάβουν δράση οι *ζωμάχοι* (οι αγρότες της Αττικής).

Από την παραπάνω αλληγορική σκηνή της κωμωδίας προκύπτουν οι παρακάτω διαπιστώσεις:

α. Τα πολλαπλά αντικρουόμενα συμφέροντα σε ένα διεθνές υποσύστημα (Βοιωτοί, Μεγαρείς, Αργείοι κλπ).

β. Η επικράτηση στο μυαλό του αθηναϊκού λαού της αφορμής (Μεγαρικό ψήφισμα) και όχι της πραγματικής αιτίας (ανταγωνισμός της ισχύος) για την έναρξη του

¹²⁴ Ετυμολογικά *Τρυγαίος* σημαίνει αμπελουργός. Στην κωμωδία όμως έχει την μεταφορική σημασία αυτού που θα τρυγήσει τις χαρές και τις χάρεις της *Ειρήνης* και της *Οπώρας* (Παππάς 2019, 182).

¹²⁵ ὦ Πανέλληνες, βοηθήσωμεν, εἴπερ πρόποτε (*Ειρήνη* στ. 302). Άλλη μια ένδειξη της έννοιας του *Πανελληνισμού*.

πολέμου. Φροντίζει όμως ο *Αριστοφάνης* να καταδείξει τη δική του στρατηγική αντίληψη με την προτροπή του *Ερμή* στους Αθηναίους να τραβήξουν προς τη θάλασσα¹²⁶.

γ. Οι πολιτικοί σκοποί της άρχουσας τάξης, ενδεχομένως υποκρύπτοντας προσωπικά συμφέροντα και επιδιώξεις (*Λάμαχος*), ενώ παρουσιάζονται ότι λειτουργούν προς το συμφέρον της πόλης, στην πράξη λειτουργούν εις βάρος των απλών πολιτών (*ζώμαχοι*).

δ. Τη ορθότερη εν τελεί επιλογή (*ειρήνη*), την επιβάλουν οι απλοί πολίτες¹²⁷ (*ζώμαχοι*), σε αντιστοιχία με τη λυτρωτική λειτουργία, του με καλές προθέσεις αλλά περιορισμένων γνώσεων, *αλλαντοπώλη* στους *Ιππής*.

Τέλος, ένας ακόμη στίχος που αξίζει να κρατήσουμε ως προβληματισμό για παρακάτω είναι η διαπίστωση και παράλληλα η αποδοχή, της ματαιότητας της προσπάθειας αλλαγής ή προσαρμογής, βάσει των εξωγενών συμφερόντων, της ιδιοσυγκρασίας ενός λαού (*οὔποτε ποιήσεις τὸν καρκίνον ὀρθὰ βαδίζειν*¹²⁸).

Ὀρνιθες¹²⁹

Βρισκόμαστε στο 17ο έτος του πολέμου. Το καλοκαίρι του 415 π.Χ., οι Αθηναίοι πείθονται από τον φιλόδοξο πολιτικό *Αλκιβιάδη* και στέλνουν μεγάλο εκστρατευτικό σώμα στην Σικελία με σκοπό να την κατακτήσουν. Λίγες μέρες μετά τον ενθουσιώδη και πανηγυρικό απόπλου του Αθηναϊκού στόλου, η πόλη συγκλονίζεται από τον ακρωτηριασμό των Ερμαϊκών στηλών. Οι Αθηναίοι θεωρούν ύποπτο¹³⁰ τον στρατηγό *Αλκιβιάδη* και στέλνουν τη *Σαλαμινία* για να τον ανακαλέσουν. Τα καταστροφικά για τους Αθηναίους αποτελέσματα εκείνης της Εκστρατείας είναι γνωστά. Παράλληλα την ίδια

¹²⁶ *ἀλλ' εἴπερ ἐπιθυμεῖτε τήνδ' ἐξελκύσαι, πρὸς τὴν θάλατταν ὀλίγον ὑποχωρήσατε.* (*Ειρήνη* στ. 506-507).

¹²⁷ Μέχρι τον στίχο 508 ο *Χορός* αποτελείται από Έλληνες από διάφορες πόλεις. Από εκείνο το σημείο και έπειτα, απαρτίζεται μόνο από Αθηναίους *ζωμάχους*.

¹²⁸ Ποτέ δεν θα καταφέρει να κάνει τον κάβουρα να βαδίσει ίσια (*Ειρήνη* στ. 1084).

¹²⁹ Διδάχθηκε το 414 π.Χ. στα *Μεγάλα Διονύσια* και πήρε το δεύτερο βραβείο.

¹³⁰ Παράλληλα το σύνολο των πολιτών κυριεύονται από καχυποψία. Ο ένας κατηγορεί τον άλλο, γίνονται καταγγελίες οι οποίες χωρίς να αξιολογούνται οδηγούν ακόμη και έντιμους πολίτες στη φυλακή. Άλλη μια παρενέργεια του πολέμου στη λειτουργία της πόλης.

εποχή που παιζόταν οι *Όρνιθες*, η Αθήνα είχε στείλει εκστρατευτικό σώμα¹³¹ για να ανακαταλάβει την Αμφίπολη (*Θουκυδίδης* Η΄ 9) με αποτέλεσμα, πολλοί από τους θεατές των *Όρνιθων*, να είχαν πιθανότατα προσωπικές εμπειρίες από τις επιχειρήσεις της πόλης στον βορρά και τη Θράκη¹³²

Με βάση το ιστορικό πλαίσιο, για την προσδιορισμό της πραγματικής ταυτότητας της *Νεφελοκοκκυγίας* και ως εκ τούτου των πραγματικών προθέσεων του ποιητή, ερίζουν δυο διαφορετικές θεωρίες. Σύμφωνα με αυτές εκτιμάται ότι:

α. Οι *Όρνιθες* είναι πρωτίστως μια ειρωνική κριτική στις ιμπεριαλιστικές φιλοδοξίες που διέπουν τη Σικελική εκστρατεία, αντικατοπτρίζοντας μια *Ουτοπία* (Παπάς 2019, 144-45).

β. Οι *Όρνιθες* αναφέρονται στην ιδιαίτερη σχέση της αθηναϊκής ελίτ με την Θράκη και πως αυτή η σχέση διέβαλε τις δημοκρατικές αντιλήψεις των πρώτων (Columbia Studies 2020, 191).

Συνεχίζοντας την προσπάθεια να κατανοήσουμε τις *Όρνιθες* και να προσεγγίσουμε το έργο σύμφωνα με τους σκοπούς της εργασίας, θα υιοθετήσουμε τα σημεία εκείνα που εκτιμάται ότι θα αναδείξουν τους επιθυμητούς προβληματισμούς. Για να το επιτύχουμε αυτό θα επικεντρωθούμε στα κοινά σημεία σύγκλισης, ήτοι στο ρόλο του *Πεισθέταιρου* και το συμβολισμό της *Νεφελοκοκκυγίας*.

Ο *Πεισθέταιρος* στην πρώτη περίπτωση εκτιμάται ότι συμβολίζει τον απογοητευμένο από την παρακμή του δημοκρατικού πολιτεύματος, Αθηναίο πολίτη ο οποίος αποφασίζει να εγκαταλείψει την πόλη που αγαπά για να βρει-δημιουργήσει μια νέα ιδανική πολιτεία, την *Νεφελοκοκκυγία*. Η τελευταία έχει διπλό συμβολισμό: Πρόκειται για τη γη της επαγγελίας που αναζητούσαν στη Σικελία, οι ταλαιπωρημένοι από τις συνέπειες

¹³¹ Από το 415 ως το 413 οι Αθηναίοι έχουν ακόμη τη δύναμη να υποστηρίξουν ναυτικές επιχειρήσεις στο βόρειο Αιγαίο και τον Ελλαδικό χώρο και παράλληλα να στείλουν τον πρώτο στόλο και επιπλέον ενισχύσεις στη Σικελία (Dover 2016, 205).

¹³² Για τους Αθηναίους του ύστερου πέμπτου αιώνα η Θράκη είχε πολλές απηχίσεις. Περιελάμβανε πολλές περιοχές στα προβληματικά βορειοδυτικά και βορειοανατολικά σύνορα χωρίζοντας Έλληνες και Μακεδόνες από βάρβαρα φύλα (Τριβάλιους, Ιλλυριούς, Σκύθες, Φρύγες και Πέρσες). Ήταν η κύρια πηγή μισθοφόρων και σκλάβων για την Αθήνα. Ακόμη και οι ελληνικές πόλεις στην περιοχή αυτή, που ήταν τμήμα της Αθηναϊκής αυτοκρατορίας ήταν αξιοσημείωτα ανυπότακτες και ενοχλητικές. Οι κάτοικοι τους ήταν πολεμοχαρείς, πρωτόγονοι απολίτιστοι επιθετικοί και αναξιόπιστοι (Columbia Studies 2020, 191).

του πολέμου πολίτες. Ο δεύτερος συμβολισμός έχει να κάνει με την ιδανική πολιτεία του Πλάτωνα, η οποία όμως δεν υφίσταται επί της γης, υφίσταται σε φανταστικό κόσμο, αποτελεί μία *Ουτοπία*.

Στην δεύτερη περίπτωση ο *Πεισθέταιρος*, συμβολίζει τον Αθήναιο πολίτη ο οποίος αποποιείται των ευθυνών και των υποχρεώσεων του απέναντι στην πόλη (δεν υποφέρει άλλο την πολυπραγμοσύνη της), στις δύσκολες καταστάσεις που αυτή βιώνει και διαφεύγει προς αναζήτηση και δημιουργία μιας νέας πολιτείας. Εδώ όμως τώρα η *Νεφελοκοκκυγία* αντικατοπτρίζει μια αποικιακή και εμπορική πόλη στη Θράκη η οποία εξακολουθεί να βρίσκεται υπό τον έλεγχο (Αθηναίων καιροσκόπων επίδοξων τυράννων;) και την εκμετάλλευση της Αθήνας. (Columbia Studies 2020,210)

Όπως και να έχει όμως και στις δύο περιπτώσεις ο *Πεισθέταιρος* ενώ διαφεύγει λόγω του εκφυλισμού της δημοκρατίας, καταλήγει να συμπεριφέρεται ως τύραννος στη νέα πολιτεία, είτε πρόκειται για τη Σικελία είτε για τη Θράκη. Και ενδεχομένως αυτή ήταν και η αντίφαση που ήθελε να αναδείξει ο ποιητής. Η Αθήνα, το κόσμημα της δημοκρατίας κατέληγε να συμπεριφέρεται τυραννικά στους συμμάχους της. Η δημοκρατία δημιούργησε τις συνθήκες που καθόρισαν την καινοτόμο και παράτολμη ιδιοσυγκρασία των Αθηναίων και έθεσε τις βάσεις για την εξέλιξη της Αθήνας σε αυτοκρατορία και κατ' επέκταση την ευημερία της πόλης. Η διατήρηση όμως της αυτοκρατορίας απαιτούσε την τυραννική συμπεριφορά κατά των συμμάχων, γεγονός που εντοπίζεται και από το *Θουκυδίδη*.

Ένα άλλο στοιχείο που αναδεικνύεται από τη συγκεκριμένη κωμωδία, αφορά τη διαδικασία δημιουργίας μιας νέας πολιτείας-αποικίας. Η *Νεφελοκοκκυγία* χαρακτηρίζεται από εθνική υβριδικότητα και πολιτιστική συγχώνευση, μια κατάσταση που βίωναν οι Έλληνες άποικοι στις παρυφές του ελληνόφωνου κόσμου. Το έργο φροντίζει να μας προσφέρει μια λεπτομερή περιγραφή για το τι συνέβαινε από τη στιγμή που ιδρύονταν μια νέα αποικία. Η σκηνή κατά την οποία ο *Πεισθέταιρος* μαγειρεύει το κρέας στασιαστών πουλιών, συμβολίζει την εξόντωση των στασιαστών ή αρνητών της νέας αρχής, που συνήθως λάμβανε χώρα στις νεοσύστατες πόλεις. Η εκτεταμένη ακολουθία επισκεπτών στη σκηνή ίδρυσης της πόλης, πριν και μετά τη θυσία, η ωδή αλλά και οι πάπυροι με τους νόμους και τις προφητείες της πόλης, παρέχουν μια ζωντανή εικόνα για τον ενθουσιασμό που περιβάλλει την ίδρυση και ιδιαίτερα τις ευκαιρίες που προσφέρονται για επιχειρηματική αυτοανέλιξη και πλουτισμό.

Οι ευκαιρίες που παρουσιάζονται γίνονται πόλος έλξης για όλες εκείνους που είτε αναζητούν μια νέα αρχή ή εκδιώχθηκαν από την προηγούμενη τους πόλη. Η *Νεφελοκοκκυγία* στο έργο γίνεται αποδέκτης κατώτερης ποιότητας ανθρώπων. Είναι ένας μαγνήτης για εγκληματίες και για διεφθαρμένους γραφειοκράτες¹³³ (Columbia Studies 2020,204). Το παραγόμενο μίγμα είναι εκρηκτικό. Η εισροή των τυχοδιωκτών και των κατατρεγμένων, έρχεται αντιμέτωπη με τη ποικιλομορφία και τη διαφορετικότητα του γηγενή πληθυσμού¹³⁴. Το πιο πρόσφορο πολίτευμα σε τέτοιες καταστάσεις είναι η τυραννία. Πόσο μάλλον όταν οι επήλυδες είναι ήδη απογοητευμένοι από τις αδυναμίες της δημοκρατίας. Πάρα τις οποίες ικανότητες του νέου άχοντα, επί του προκειμένου του *Πεισθέτερου*¹³⁵, η ροπή του προς την εγκαθίδρυση τυραννίας ή η προσκόληση¹³⁶ του σε ήδη προυπάρχουσα, εκτιμάται ως δεδομένη (Columbia Studies 2020, 205).

Κλείνοντας θα λέγαμε πως ο ποιητής καταφέρνει να περιγράψει αριστοτεχνικά μια διαδικασία, αυτή της αποικιοποίησης, την οποία εύκολα μπορούμε να την προβάλλουμε στη σύγχρονη εποχή, με πιο πρόσφατα παραδείγματα την αποίκηση της Αμερικής, της Αυστραλίας και της Νοτίου Αφρικής από Ευρωπαίους, με διακριτές όμως διαφοροποιήσεις.

¹³³ Ο πατροκτόνος βρίσκει την πόλη ως καταφύγιο και το ίδιο και ο *Μέτων* ο γεωμέτρης. Ο επόπτης έρχεται στη συνέχεια για να ιδρύσει δικαστήρια ως πρώτο βήμα για τη διοίκηση της πόλης, αλλά γρήγορα καταλαβαίνει ότι τα πουλιά δεν τα έχουν ανάγκη διότι δεν απαιτείται ούτε καθαρό ποινικό μητρώο ούτε ορθή συμπεριφορά για να πάρει κανείς την ιθαγένεια. Ρητά καλούν όποιον θέλει να χτυπήσει τον πατέρα του να έρθει να ζήσει στη *Νεφελοκοκκυγία* (*Ορνιθες* στ. 753-759).

¹³⁴ Η ποικιλομορφία των πουλιών υποδηλώνει την διαφορετικότητα των φυλών που συναντούσαν οι Αθηναίοι όταν ίδρυσαν αποικίες. Ιδιαίτερα στα βόρεια του ελληνικού χώρου, στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης υπήρχαν πολλά βαρβαρικά φύλα (Columbia Studies 2020,202)

¹³⁵ Έτσι δικαιώνει και το όνομα του: *Πεισθέταιρος*, αυτός που πείθει τους άλλους. Πολλοί μελετητές του έργου του *Αριστοφάνη* συνδέουν την πρώτη συλλαβή του ονόματος του *Πεισθέταιρου* («Πεισ») με δύο γνωστούς τυράννους της Αθήνας: Τον *Πεισίστρατο* και τον *Πείσανδρο*. Ο δεύτερος έγινε τύραννος το 411π.Χ, λίγο αργότερα από την παρουσίαση των *Ορνίθων*. Είχε λάβει μέρος στην καταστροφική εκστρατεία στη Χαλκιδική και στη μάχη του Σπάρταλου στη Θράκη. Ίσως ο *Αριστοφάνης* να είχε διαισθανθεί ή προβλέψει την πορεία του. (Columbia Studies 2020,207).

¹³⁶ Αθηναίοι αριστοκράτες και τυχοδιώκτες είχαν συνάψει γάμους με κόρες τυράννων για να έχουν πρόσβαση στην εξουσία. Ο *Πεισίστρατος* είχε παντρευτεί την κόρη του *Μεγακλή*, *Κοισύρα* όπως αναφέρει ο *Ηρόδοτος* και ο *Μιλτιάδης* είχε παντρευτεί την κόρη του βασιλιά *Ολορού* της Θράκης *Ηγισπύλη*.

*Λυσιστράτη*¹³⁷

Βρισκόμαστε ενάμισυ χρόνο μετά την πανωλεθρία που υπέστη η Αθήνα με την Σικελική εκστρατεία (413 π.Χ). Η Αθήνα έχει χάσει τη δύναμη και την κυρίαρχη θέση που είχε στον Ελλαδικό χώρο. Δεν διαθέτει πλέον την πολεμική μηχανή του παρελθόντος και είναι εξαντλημένη οικονομικά. Οι συμμαχικές πόλεις στο ανατολικό Αιγαίο και την Ιωνία αποστατούν η μία μετά την άλλη, οι Σπαρτιάτες εξακολουθούν να απειλούν την πόλη από την Δεκέλεια, στόλος σταλμένος από τις Συρακούσες έρχεται προς βοήθεια των Πελοποννησίων στο Αιγαίο και το κυριότερο, στον πόλεμο εμπλέκονται πλέον και οι Πέρσες. Οι Σπαρτιάτες συνάπτουν ειρήνη το 412 π.Χ με τον βασιλιά της Περσίας.

Ο *Αριστοφάνης* ανησυχεί για την πόλη του. Τόσο εκείνος όσο και κανείς άλλος Αθηναίος δεν θα ήθελε να πετύχει το τέλος του πολέμου, αν το τίμημα θα ήταν να βρεθεί σε μεγάλο κίνδυνο η Αθήνα. Όταν κάποια πόλη είναι ισχυρή, έχει το πλεονέκτημα και τη δύναμη να επιτύχει την ειρήνη με τους όρους που την ευνοούν και να εκμεταλλεύεται την ειρήνη για την ευημερία των πολιτών της (Dover 2016, 226). Στην περίπτωση που δεν βρίσκεται η πόλη σε θέση ισχύος πρέπει να γίνουν υποχωρήσεις και παραχωρήσεις από τις αντιμαχόμενες πλευρές σε μεγαλύτερο βαθμό από την πλευρά του ασθενέστερου. Οι Αθηναίοι γνωρίζουν ότι βρίσκονται σε πολύ δυσμενή θέση και ότι η διαπραγματευτική τους ικανότητα είναι περιορισμένη (*Λυσιστράτη* στ. 1162-1186).

Ο *Αριστοφάνης* ανησυχεί και για την εμπλοκή του Περσικού παράγοντα. Πιστεύει ότι οι Πέρσες αποτελούν τη μόνιμη απειλή για όλους τους Έλληνες¹³⁸. Στη *Λυσιστράτη*¹³⁹ μιλάει για τους κοινούς αγώνες των Ελλήνων εναντίον τους και για τις ένδοξες στιγμές ηρωισμού στις μάχες που έδωσαν εναντίον τους ενωμένοι. Επικαλείται το συναίσθημα των ακροατών του, μιλώντας για τις κοινές γιορτές που τους ενώνουν, την λατρεία των ίδιων θεών. Ειδικά αναφορικά με τις σχέσεις Αθήνας και Σπάρτης αναφέρει στιγμές στη ιστορία που η μία πόλη έσπευσε να βοηθήσει την άλλη.

Πέραν της συνεχώς επαναλαμβανόμενης έννοιας του *Πανελληνισμού*, στα έργα του *Αριστοφάνη*, αξίζει στη συγκεκριμένη κωμωδία να σταθούμε λίγο περισσότερο στο ρόλο

¹³⁷ Διδάχθηκε το 411 π.Χ στα *Λήνια* και είναι άγνωστο αν βραβεύθηκε.

¹³⁸ *έχθρῶν παρόντων βαρβάρῳ στρατεύματι* (*Λυσιστράτη* στ. 1133).

¹³⁹ Δηλαδή, αυτή που καταλύει τους στρατούς.

των γυναικών¹⁴⁰. Η πρόθεση του ποιητή ενδεχομένως ήταν να περιπαίξει τους τυράννους, βάζοντας τις γυναίκες να καταλαμβάνουν την Ακρόπολη και τον θησαυρό της Αθήνας, πραγματοποιώντας στην ουσία ένα πραξικόπημα, από την οποία όμως προκύπτουν οι παρακάτω προβληματισμοί:

α. Σύγκλιση με την οπτική του Σωκράτη, σύμφωνα με την οποία, σε ένα τιμοκρατικό (ολιγαρχικό) πολίτευμα, οι γυναίκες μέσω των αρχόντων, έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα επιρροής στη λήψη των αποφάσεων, σε σχέση με μια δημοκρατία (State University of New York 2014,311)

β. Οι γυναίκες εφόσον μπορούν και διοικούν, κατ' ουσία, τον *οίκο* γιατί να μην έχουν λόγο και στη λειτουργία της *πόλης*;

Στο μυαλό των Αθηναίων η ήττα στον πόλεμο και η κατάλυση της δημοκρατίας σίγουρα προκαλούσε έντονη αυτοκριτική. Γιατί τελικά νίκησε η Σπάρτη; Μήπως το ολιγαρχικό σύστημα και ο ρόλος των γυναικών σε αυτό, οφείλουν να επανεξεταστούν;

Δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για κάτι από όλα αυτά. Μπορούμε όμως να ισχυριστούμε ότι η δράση της *Λυσιστράτης* και των υπόλοιπων πρωταγωνιστριών της κωμωδίας, αποτέλεσαν ίσως την πρώτη έκφανση φεμινισμού.

***Θεσμοφοριάζουσαι*¹⁴¹**

Την αρχή του 411 π.Χ το δημοκρατικό πολίτευμα στην Αθήνα βρισκόταν σε κίνδυνο. Οι στρατηγοί που διοικούσαν τις αθηναϊκές δυνάμεις στη Σάμο είχαν ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τον *Αλκιβιάδη*, ο οποίος από το 415 π.Χ ήταν εξόριστος και από το 412 π.Χ είχε καταφύγει στην περσική αυλή. Ο *Αλκιβιάδης* υποστήριζε ότι μπορούσε να εξασφαλίσει χρηματική βοήθεια για την Αθήνα από τους Πέρσες, με αντάλλαγμα την αναστολή του δημοκρατικού πολιτεύματος και την εγκαθίδρυση μιας τυρρανίας. Οι στρατηγοί πείστηκαν και μέσω του απεσταλμένου τους στην Αθήνα άρχισαν να οργανώνουν συνωμοσία για να προωθήσουν το σχέδιο αυτό. Οι Αθηναίοι δεν άργησαν να μάθουν τι συνέβαινε και άρχισαν να τρομοκρατούνται στη σκέψη ότι κινδυνεύει η

¹⁴⁰ Η κωμωδία παίρνει το όνομα της ηρωίδας και παράλληλα είναι η πρώτη φορά όπου εμφανίζεται *Χορός* γυναικών (State University of New York 2014,310)

¹⁴¹ Διδάχθηκε το 411 π.Χ στα *Μεγάλα Διονύσια*. Άγνωστη η θέση που πήρε.

δημοκρατία (Dover 2016, 237). Σε αυτό το κλίμα παρουσιάζει ο *Αριστοφάνης* την κωμωδία αυτή στα *Διονύσια*. Εκφράζει τον φόβο του για την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Στους στίχους 356-367 ο *Χορός* αναθεματίζει όλους όσους, για δικό τους όφελος, ξεγελούν και ζημιώνουν τους συμπολίτες τους, προδίδοντας την πατρίδα και το πατροπαράδοτο πολίτευμα της και επιδιώκουν συνεργασίες με τους παντοτινούς εχθρούς, Πέρσες. Αναφέρεται στην συνωμοσία που έχει αρχίσει να οργανώνεται. Στους στίχους 1143-1147 ο *Χορός* των γυναικών προσεύχεται για την ειρήνη που αγαπά τις γιορτές. Επικαλείται όμως και την *Αθηνά* προστάτιδα της πόλης που μισεί τους τυράννους. Συνδέει την ειρηνική ζωή της πόλης και την ευημερία της με το δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο ήταν θεμέλιος λίθος για την ευημερία και την κυριαρχία της Αθήνας.

Πέραν της επαναλαμβανόμενης ανάδειξης των θετικών επιπτώσεων της ειρήνης και της δημοκρατίας, επανέρχεται στο προσκήνιο η αξία και ο ρόλος των γυναικών. Συγκεκριμένα στην παράβαση εγκωμιάζεται ο ρόλος της γυναίκας για τη ομαλή λειτουργία του *οίκου* και κατά συνέπεια της πόλης και κατηγορούνται οι άνδρες για τα δεινά που έχουν φέρει στην πόλη εξαιτίας των επιλογών τους. Επιλογές που οφείλονται κατά κύριο λόγο στη φύση του ανδρικού φύλου.

Παρόλα αυτά αποφεύγεται μια εξιδανίκευση της γυναίκας και τελικά το μυστικό κρύβεται, στην κατανόηση της διαφορετικότητας, της λειτουργίας και των αναγκών των δύο φύλων. Συνδυαστικά με τα ανωτέρω ανακύπτει η άποψη ότι για τη βέλτιστη λειτουργία της πόλης απαιτείται η αξιοποίηση των θετικών και ο σεβασμός των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δυο φύλων.

Τέλος, ένα άλλο σημεία άξιο προσοχής, είναι η διαπίστωση ότι τελικά η υποδούλωση της Αθήνας και η κατάλυση της δημοκρατίας, δεν έγινε με όπλα αλλά με εξαγορά. Η προβολή του στο σήμερα είναι προφανής.

***Βάτραχοι*¹⁴²**

Τον Μάρτιο του 406 πεθαίνει ο *Ευρυπίδης* και λίγους μήνες αργότερα πεθαίνει και ο *Σοφοκλής*. Ο πρώτος των τριών κορυφαίων τραγικών ποιητών ο *Αισχύλος* έχει πεθάνει πενήντα και πλέον χρόνια πριν. Οι απώλειες αυτές είναι σημαντικές για την Αθήνα. Το γόητρο της πόλης και η ακμή της ήταν συνδεδεμένη με την ακμή της τραγωδίας. Τα *Μεγάλα Διονύσια*, στα οποία γινόταν παρουσίαση και διαγωνισμός των τραγωδιών ήταν για τους Αθηναίους η ευκαιρία να επιδείξουν την δύναμη και τον πλούτο της πόλης τους, στους συμμάχους πρωτίστως, αλλά και στους υπόλοιπους Έλληνες. Ταυτόχρονα η Αθήνα ζούσε την πτώση της θαλάσσιας κυριαρχίας της. Ο αθηναϊκός στόλος κατάφερε να νικήσει τον αντίστοιχο πελοποννησιακό στη ναυμαχία των Αργινουσών. Η νίκη αυτή, αναπτέρωσε για λίγο το ηθικό των Αθηναίων. Οδήγησε επίσης στην απελευθέρωση όσων δούλων αγωνίστηκαν στο πλευρό τους. Απέκτησαν δικαιώματα Αθηναίου πολίτη. Η Σπάρτη πρότεινε συνθηκολόγηση στην Αθήνα η οποία απορρίφθηκε, διότι είχε ως όρο να παραμείνουν στην πελοποννησιακή συμμαχία νησιά του Αιγαίου και πόλεις της Ιωνίας που είχαν αποστατήσει από την Αθηναϊκή συμμαχία και είχαν προσχωρήσει στην Πελοποννησιακή. Ένα γεγονός που αμαύρωσε τη νίκη αυτή, ήταν η καταδίκη σε θάνατο και η εκτέλεση των 8 Αθηναίων στρατηγών, οι οποίοι μετά το πέρας της ναυμαχίας δεν κατάφεραν να σώσουν τους ναυαγούς και να περισυλλέξουν τις σορούς των 5000 πεσόντων συμπολεμιστών τους.

Στου *Βατράχους* η προβληματική της ειρήνης έρχεται σε δεύτερο ρόλο. Η δημοκρατία και η *πόλη* όμως παραμένουν. Αυτό που επιδιώκει ο ποιητής είναι διαχείριση της ήττας και η ανάδειξη και αναγνώριση των αντιφάσεων της ανθρώπινης φύσης. Συνδυάζοντας στοιχεία τραγωδίας και κωμωδίας και δεισιδύοντας στα χωράφια της φιλοσοφίας καταφέρνει να αναδείξει τη μεταξύ τους συνεργασία σε ένα κοινό στόχο. Την ελευθέρωση του άνθρωπου από την άγνοια του για τον κόσμο στον οποίο ζει και των φόβων που αυτή η άγνοια επιφέρει.

Η διαχείριση της ήττας αποτυπώνεται στην παράβαση του έργου (*Βάτραχοι* στ. 686-737). Η Αθήνα πρέπει να κάνει μια νέα αρχή διαγράφοντας τις άνομες συμπεριφορές, τις αδικίες και τις λάθος αποφάσεις αυτών που τις διέπραξαν ή/και πήραν.

¹⁴² Διδάχθηκε το 405 π.Χ στα *Λήναια* και πήρε το πρώτο βραβείο.

Ευθυγραμμίζεται εδώ με την άποψη του Clausewitz περί *αμιγή* πολέμου, ο οποίος με την αυτοτροφοδοτούμενη δυναμική του, αλλοτριώνει τις ανθρώπινες συμπεριφορές.

Επιπροσθέτως αυτό που αναδεικνύει η κάθοδος του *Διόνυσου* στον Άδη, είναι η συνειδητοποίηση της Αθήνας ότι, ο μεγαλύτερος εχθρός της, ήταν στην πραγματικότητα ο ίδιος της ο εαυτός (State University of New York 2014,193). Μια διαπίστωση η οποία έχει άμεση προβολή στο σύγχρονο άναρχο και ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα προκρίνοντας την αρχή της αυτοβοήθειας.

Τέλος, ο Αριστοφάνης επανέρχεται στην αξία της *πόλης*. Παρόλο που η *πόλη*, με τους περιορισμούς, που ίδια επιβάλλει στην πολυσχιδή ανθρώπινη φύση, παραμένει η βέλτιστη μορφή οργάνωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ ΣΤΗ ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΚΔΟΧΗ ΤΗΣ

ΓΕΝΙΚΑ

Η ένταξη των έργων του *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη*, στα κλασικά¹⁴³ συγγράμματα της παγκόσμιας γραμματείας είναι αδιαμφισβήτητη. Οι προβολές των έργων τους στο σήμερα, όπως τις αναδείξαμε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, συνηγορούν σε αυτό. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τόσο ο *Θουκυδίδης* όσο και ο *Αριστοφάνης*, επηρεάστηκαν και δημιούργησαν τα έργα τους στο περιβάλλον της πνευματικής προκοπής του αρχαιοελληνικού κόσμου, έτσι και οι σύγχρονοι μελετητές, έχοντας πρόσβαση στο έργο τους, το προσάρμοσαν στα εκάστοτε δεδομένα της εποχής τους και ανέπτυξαν περαιτέρω την πολιτική θεωρία.

Επιπροσθέτως, το σύνολο της παραγόμενης γνώσης εκάστοτε εποχής νομοτελειακά επηρεάζει τις πνευματικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα κατά την αέναη διαδικασία εμπλουτισμού της ανθρώπινης γνώσης. Η κυριαρχία του *διαλόγου*¹⁴⁴ στην πνευματική ζωή της αρχαίας Ελλάδας, την οποία βρήκαν ο *Θουκυδίδης* και ο *Αριστοφάνης*, δεν αναιρεί τη δεξιοτεχνία με την οποία τον αξιοποίησαν στα έργα τους. Αντιστοίχως, η πρόσβαση των μεταγενέστερων μελετητών στα έργα των προηγούμενων, δεν αναιρεί τον πρωτογενή χαρακτήρα των δικών τους προσεγγίσεων.

Συνεπώς η συμβολή των δυο αρχαίων δημιουργών, στη σκέψη των μεταγενέστερων εκτιμάται ως δεδομένη. Ενδεικτικά για το *Θουκυδίδη*, ως τον πρώτο θεωρητικό των

¹⁴³ Το επίθετο κλασικός προέρχεται από το λατινικό *classicus*, που αρχικά σήμαινε: *εξαιρετικός, πρώτης (κοινωνικής) τάξεως*. Αργότερα, στα λατινικά χρησιμοποιήθηκε για τους εξοχότερους συγγραφείς και μετά την Αναγέννηση στις νεότερες γλώσσες για ολόκληρη την εποχή της μεγάλης ακμής του αρχαιοελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου, τους συγγραφείς, τους καλλιτέχνες και τα έργα τους. Διατυπωμένο διαφορετικά, με το ίδιο επίθετο μπορούμε να χαρακτηρίσουμε οποιοδήποτε έργο συγγραφέα ή καλλιτέχνη αποκτά τα χαρακτηριστικά της διαχρονικότητας και της οικουμενικότητας (Κακριδής 2013, 82).

¹⁴⁴ Λόγος και αντίλογος, πρόταση και αντιπρόταση, επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα. Η διαλογική μορφή κυριαρχούσε στα λογοτεχνικά είδη και στην πνευματική ζωή του αρχαιοελληνικού κόσμου (Κακριδής 2013, 90).

Διεθνών Σχέσεων, θα παραθέσουμε τα λόγια του Robert Gilpin στο έργο του *War and Change in World Politics*, όπου αναφέρει χαρακτηριστικά: «Με εντιμότητα απαιτείται να αναρωτηθούμε κατά πόσο στον 20ό αιώνα οι μελετητές των διεθνών σχέσεων γνωρίζουν κάτι που ο Θουκυδίδης και οι συμπατριώτες του του 5ου π.Χ. αιώνα δεν ήξεραν για τη συμπεριφορά των κρατών» (Gilpin 1981, 227). Αντιστοίχως για τον Αριστοφάνη θα παραθέσουμε την άποψη, του γενικώς αποδεκτού θεωρητικού στο επίπεδο της έσω-πολιτικής, Πλάτωνα. Αποδίδεται λοιπόν στον τελευταίο, η απόδοση τιμών στο θάνατο του Αριστοφάνη, όπου παράλληλα προφήτεψε και την αθανασία του, με το επίγραμμα: «αἰ χάριτες τέμενός τι λαβεῖν ὄπερ οὐχὶ πεσεῖται ζητοῦσαι ψυχὴν εὖρον Ἀριστοφάνους» (Παππάς 2019, 36).

Παραμένοντας όμως πιστοί στον σκοπό της παρούσης εργασίας θα συνεχίσουμε την αναστοχαστική μας προσέγγιση. Στην ανάλυση λοιπόν, των δύο προηγούμενων κεφαλαίων επεκταθήκαμε πέραν των ορίων, που θα έθετε μια προσέγγιση, απόλυτα συναφής με τις προβληματικές του πόλεμου και της ειρήνης. Εν λόγω επέκταση αποτέλεσε συνειδητή επιλογή και σκοπό είχε να εναρμονιστεί με την ευρύτητα της συλλογιστικής των δυο σπουδαίων δημιουργών. Μια ευρύτητα, που όπως διεφάνη από τις διαπιστώσεις και τους προβληματισμούς που ανέκυψαν κατά την εισέτι ανάλυση των έργων, εισχώρησε στη σφαίρα της πολιτικής.

Αυτό λοιπόν θα είναι και το αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου. Να απαντήσουμε δηλαδή, στο κατά πόσο τα έργα ενός κατά βάση ιστορικού και ενός κωμωδιογράφου, υπερέβησαν τις προβληματικές του πολέμου και της ειρήνης αντίστοιχα και συνέθεσαν το *όλον*, δηλαδή την πολιτική. Και αν τελικά το συνθέτουν, ποια είναι η διεθνολογική τους διάσταση; Η συνδυαστική προσέγγιση των δυο αυτών ερωτημάτων αποτελεί συνειδητή επιλογή. Όπως θα τεκμηριώσουμε στη συνέχεια, εκτιμάται ότι η έσω-πολιτική και η έξω-πολιτική πρέπει να προσεγγίζονται ολιστικά. Μέσω λοιπόν, αυτής της προσέγγισης θα οδηγηθούμε και στο ζητούμενο, που δεν είναι άλλο από το κεντρικό ερώτημα που θέτει το τίτλος της παρούσας εργασίας: Ποια είναι λοιπόν, η συμβολή της παραγόμενης, από τους Θουκυδίδη και Αριστοφάνη, γραμματείας, στη Διεθνή Πολιτική Θεωρία;

Λόγοι οικονομίας κειμένου, αλλά και κυρίως λόγοι μεθοδολογικοί, μας οδηγούν να εξειδικεύσουμε περαιτέρω το ζητούμενο. Αποφασίσαμε λοιπόν να ακολουθήσουμε μια

βασική αρχή της μαθηματικής επιστήμης, τη σύγκριση δηλαδή, όμοιων καταστάσεων. Η μία προς εξέταση κατάσταση είναι ξεκάθαρη και συγκεκριμένη καθότι αφορά τα έργα των αρχαίων δημιουργών. Η δεύτερη όμως κατάσταση απαιτείται να κατηγοριοποιηθεί περαιτέρω.

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η πολιτική καλείται να διαχειριστεί καταστάσεις εξισορρόπησης συμφερόντων και συγκρούσεων από τότε που ο άνθρωπος οργανώθηκε, σε κάποια μορφή, κοινωνική οργάνωση. Ως εκ τούτου και η παραγόμενη θεωρία και γραμματεία γύρω από την πολιτική δεν σταμάτησε ποτέ. Εμείς όμως αναζητούμε στη παραγόμενη θεωρία πολιτικής και μια διεθνολογική διάσταση. Συνεπώς θα πρέπει πέραν των γραμματειών εκάστοτε εποχής, να εξεταστούν παράλληλα και τα «διεθνή» συστήματα μέσα στα οποία αυτές παράχθηκαν.

Συναθροίζοντας τα ανωτέρω καταλήξαμε στην επιλογή που δηλώνει ο τίτλος του κεφαλαίου. Ως εκ τούτου, επιλέχθηκαν να εξεταστούν ως συναφείς καταστάσεις, η γραμματεία των Θουκυδίδη και Αριστοφάνη με τη γραμματεία της διεθνούς πολιτικής θεωρίας στη νεωτερική και σύγχρονη εκδοχής της, λαμβάνοντας υπόψη και τα συστήματα, μέσα στα οποία, αυτές παράχθηκαν.

Πελοποννησιακός Πόλεμος ως Case Study-Η «Συστημική» Προβολή του στο Σήμερα

Όπως έχει αποδειχθεί πολλάκις, τα ανθρώπινα συστήματα, ανεξαρτήτως της μορφής οργάνωσης που αυτά έχουν, απεχθάνονται τα κενά ισχύος. Ως εκ τούτου το κενό ισχύος μετά την αποχώρηση των Περσών, έσπευσαν να καλύψουν δύο μεγαλύτερες δυνάμεις. Δυο συμμαχίες στην ουσία, οι οποίες είχαν έως τότε συνεργαστεί για να διώξουν τον βάρβαρο κατακτητή. Αποτέλεσμα ήταν οι Ελλάδα να χωριστεί σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα.

Ο διχασμός ήταν επί της ουσίας (όπως είναι πάντα) σύγκρουση συμφερόντων, ο οποίος όμως, στο μυαλό των αντιμαχόμενων πλευρών, αντιπροσώπευε τη σύγκρουση δυο διαφορετικών κόσμων: η Αθήνα τους προοδευτικούς *Ιωνες* και τη δημοκρατία και η Σπάρτη τους συντηρητικούς *Δωριείς* και την ολιγαρχία. Το πολιτικό διχαστικό αφήγημα είχε σκοπό να συσπειρώσει τους πολίτες στα εκάστοτε κρατικά συμφέροντα, παράλληλα όμως εισχωρούσε και στα εσωτερικά της κάθε *πόλης-κράτους*, μιας και δεν έλειψαν ποτέ

να υφίστανται δημοκρατικοί πολίτες στις δωρικές πολιτείες και ολιγαρχικοί στις ιωνικές (Κακριδής 2013, 86).

Ανοίγουμε μια μικρή παρένθεση για να σημειώσουμε το εξής. Τα πολιτικά διχαστικά αφηγήματα οδηγούν σε πολιτικά πάθη, τα οποία σε συνδυασμό με τη δυναμική που αναπτύσσεται από τα «αμιγή» χαρακτηριστικά της πολεμικής σύγκρουσης, καταλήγουν σε καταστροφικές συνέπειες.¹⁴⁵ Η ειρωνική κυνικότητα των ανθρώπινων πραγμάτων και πάλι στο προσκήνιο. Οι Έλληνες υπέστησαν καταστροφές αμυνόμενοι *περί πάτρης* και ακόμα μεγαλύτερες πολεμώντας μεταξύ τους.¹⁴⁶

Επιστρέφοντας στο πολιτικό αποτύπωμα των δύο αντίπαλων συμμαχιών, παρατηρούμε ότι επρόκειτο για μία σύγκρουση μιας αυτοκρατορίας με μια ηγεμονία. Υπό σημερινό συστημικό πρίσμα, ο τότε ελλαδικός χώρος αποτελούνταν από δύο ισχυρότερους πόλους (Αθήνα και Σπάρτη) όπου ο ένας είχε αναθεωρητικές τάσεις, θέλοντας να ανατρέψει το *status quo*, μια κατάσταση δηλαδή, που όσο παρέμενε η ίδια, λειτουργούσε υπέρ του αντιπάλου. Παράλληλα ο τρίτος ισχυρός πόλος (Πέρσες) τηρούσε στάση αναμονής καθώς η φθορά από τη σύγκρουση αυτή καθαυτή τον ευνοούσε..

Η οργανωτική διαφορά των δυο συμμαχιών ήταν ουσιώδης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διαφοροποιούνται οι συστημικές πιέσεις που αισθάνονταν οι υπόλοιποι δρώντες. Συγκεκριμένα στην αθηναϊκή συμμαχία, οι μικρότερες δυνάμεις, κατά βάση πλήρωναν την επιλογή της εξαγοράς ασφάλειας, αμελώντας όμως την αρχή της αυτοβοήθειας που ισχύει σε όλα τα ανταγωνιστικά συστήματα. Αυτή η δομικού χαρακτήρα διαφορά έθετε μεγαλύτερα προβλήματα συνοχής στην αθηναϊκή συμμαχία και παράλληλα παρείχε την απαραίτητη εξωτερική νομιμοποίηση στην πελοποννησιακή.

¹⁴⁵ *πᾶσά τε ἰδέα κατέστη θανάτου, καὶ οἶον φιλεῖ ἐν τῷ τοιούτῳ γίγνεσθαι, οὐδὲν ὅτι οὐ ξυνέβη καὶ ἔτι περαιτέρω. καὶ γὰρ πατήρ παῖδα ἀπέκτεινε καὶ ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἀπεσπῶντο καὶ πρὸς αὐτοῖς ἐκτείνοντο, οἱ δὲ τινες καὶ περιοικοδομηθέντες ἐν τοῦ Διονύσου τῷ ἱερῷ ἀπέθανον* (Θουκυδίδης Γ' 81.5).

Οὕτως ὡμὴ «ἦ» στάσις προухώρησε, καὶ ἔδοξε μᾶλλον, διότι ἐν τοῖς πρώτῃ ἐγένετο, ἐπεὶ ὕστερόν γε καὶ πᾶν ὡς εἶπεῖν τὸ Ἑλληνικὸν ἐκινήθη, διαφορῶν οὐσῶν ἕκασταχοῦ τοῖς τε τῶν δήμων προστάταις τοὺς Ἀθηναίους ἐπάγεσθαι καὶ τοῖς ὀλίγοις τοὺς Λακεδαιμονίους (Θουκυδίδης Γ' 82.1).

¹⁴⁶ Με ευκολία θα λέγαμε τη φράση «στο ίδιο έργο θεατές»!!! Πέραν τούτου όμως, κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί η διαφορά του ελληνικού όρου «*εμφύλιος*» με τον αντίστοιχο ξένο όρο «*civil war*». Και αυτό γιατί ο πρώτος υπονοεί φυλετικά χαρακτηριστικά, ενώ στην πράξη πρόκειται για σύγκρουση συμφερόντων στο εσωτερικό, όπως δηλώνει ο δεύτερος.

Οι στρατηγικές των δυο μεγάλων δυνάμεων αναλύθηκαν στον *Θουκυδίδη*. Οι υπόλοιποι δρώντες προσαρμόζαν τη στρατηγική τους αναλόγως, της ισχύος που διέθεταν και της θέσης τους στο σύστημα, καθώς και των πολιτικών σκοπών που αυτοί επιδίωκαν. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα αναφέρουμε τη στρατηγική της μεταφοράς των βαρών από την Κόρινθο και της ουδετερότητας που μετετρέπη σε σύμπλευση με την Αθήνα της Κέρκυρας.

Επιπροσθέτως και βάσει της στρατηγικής κουλτούρας έκαστης μεγάλης δύναμης και το πως αυτή μεταφράζονταν σε επιχειρησιακές δυνατότητες, μπορούμε να πούμε ότι είχαμε κατ' ουσίαν την πολεμική αντιπαράθεση μιας θαλάσσιας¹⁴⁷ δύναμης, με μια, κατά κύριο λόγο, ηπειρωτική δύναμη. Ένα μοτίβο που από τότε που άνθρωπος εκμεταλλεύτηκε τη ναυσιπλοΐα και μέχρι την εφεύρεση και ένταξη της αεροπλοΐας, επαναλαμβάνεται συνεχώς.

Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, θα λέγαμε πως είναι σχετικά προφανής η λειτουργία του συστήματος που οδήγησε στον *Πελοποννησιακό Πόλεμο*, ως μοντέλο αναφοράς για τα σύγχρονα βεσπφιαλιανού τύπου συστήματα. Αρκεί να αντικαταστήσουμε τις πόλεις με τα έθνη-κράτη, να εντοπίσουμε την πολικότητα (πολυπολικό, μονοπολικό, διπολικό κλπ) και να διακρίνουμε το κυρίαρχο διχαστικό αφήγημα. Απαιτείται βέβαια στην όποια προσομοίωση να λάβουμε υπόψη και τις εκάστοτε τεχνολογικές δυνατότητες, σε μεταφορά και υποστήριξη στρατευμάτων, σε απομακρυσμένη διοίκηση και έλεγχο, σε επικοινωνίες και πληροφορίες.

Τέλος, ένα ακόμα χαρακτηριστικό του αρχαιοελληνικού συστήματος των πόλεων-κρατών που το καθιστά ως χρήσιμο μοντέλο αναφοράς, είναι η «συστημικότητα» του παραγόμενου πολέμου και του διεθνολογικού φαινομένου που επακολούθησε. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος αποτέλεσε την αρχή του τέλους, για την πόλη-κράτος και την εμφάνιση του *πανελληνισμού*, τον οποίο και θα αναλύσουμε παρακάτω.

¹⁴⁷ Η θαλάσσια δύναμη της Αθήνας ήταν το μέσο για την εγκαθίδρυση της αυτοκρατορίας της. Από την άλλη βέβαια η θάλασσα αποτελεί σήμερα το εμπόδιο για την εγκαθίδρυση ενός πλανητικού ηγεμόνα σύμφωνα με τον J. Mearsheimer.

Η Εξέλιξη της Πολιτικής Θεωρίας από την Κλασική Ελλάδα στη Σύγχρονη Επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων

Η πραγμάτωση των σκοπών της πολιτικής υλοποιείται σε δύο διακριτά επίπεδα. Το εξωτερικό (διεθνολογική διάσταση) και το εσωτερικό (πολιτειακή οργάνωση). Αντιστοίχως και η παραγόμενη θεωρία και γραμματεία εστιάζει κατά περίπτωση σε ένα από τα δύο επίπεδα και σύμφωνα με τις ανθρώπινες ανησυχίες και αγωνίες της κάθε εποχής.

Στον αρχαιοελληνικό κόσμο η πολιτικές διεργασίες ήταν έντονες προάγοντας την πολιτική σκέψη. Η κυριαρχία του διαλόγου στην πνευματική ζωή, η ανάπτυξη και ο παιδευτικός ρόλος της ρητορείας και η αρχή της ισηγορίας στις δημοκρατικές πόλεις¹⁴⁸ εκπαίδευαν την έσω-πολιτική σκέψη τόσο των πολιτειακών αρχόντων όσο και των πολιτών. Αντιστοίχως ο συνεχής ανταγωνισμός μεταξύ των πόλεων και η κινητικότητα στον ελλαδικό χώρο, εκπαίδευε τις εκάστοτε ηγεσίες ή/και τους εκπροσώπους αυτής, στην έξω-πολιτική σκέψη¹⁴⁹. Η σχετική γραμματεία αναπτύχθηκε με την πολιτική φιλοσοφία του *Πλάτωνα* και του *Αριστοτέλη* και αφορούσε την εσωτερική διάσταση της. Η διεθνολογική διάσταση αφορούσε την ιδέα του *πανελληνισμού* και διατυπώθηκε στον *Ολυμπικόν* και τον *Πυθικόν λόγο* του *Γοργία*¹⁵⁰ και στους επιδεικτικούς λόγους του μαθητή του *Ισοκράτη* (Κακριδής 2013, 100/142).

Γενεσιουργό αίτιο για την ανωτέρω γραμματεία αποτέλεσε, πέραν της γενικότερης πνευματικής αναζήτησης και ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Οι καταστροφικές συνέπειες του και η διαφαινόμενη κατάρρευση, του αδιαφιλονίκητου μέχρι τότε μοντέλου πολιτειακής οργάνωσης, γέννησαν και τις αντίστοιχες αγωνίες. Τον εντοπισμό της ιδανικής πολιτείας η οποία θα εξασφάλιζε ταυτόχρονα την εσωτερική και την εξωτερική ειρήνη. Όπως και να έχει όμως, το τέλος της κλασικής Ελλάδας και η μετάβαση στις επόμενες μορφές οργάνωσης, απέσυρε τη συμμετοχή του πολίτη από τις πολιτικές διεργασίες.

¹⁴⁸ Και στις ολιγαρχικές πόλεις είχαμε ανεπτυγμένη πολιτική λειτουργία (δημοκρατικοί πολίτες και θεσμοί).

¹⁴⁹ Οι δημηγορίες των ανώνυμων πρέσβων στον Θουκυδίδη, το καταδεικνύουν,

¹⁵⁰ Ο *Γοργίας* επέκτεινε την έννοια του της φιλίας του *Πρωταγόρα* για το εσωτερικό των πόλεων και στις διακρατικές σχέσεις (Μακρής 2007, 41).

Γενικότερα, θα λέγαμε ότι, τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει κάθε περίοδος αποτελούν την προσπάθεια επίλυσης των αδιεξόδων της προηγούμενης, ενώ παράλληλα συνθέτουν τα γενεσιουργά αίτια της επόμενης. Από τη στιγμή που δεν είναι εφικτή μια ιδανική πολιτεία-διεθνής κοινωνία, χωρίς πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές και ιδεολογικές διαφορές (παρά μόνο ίσως στην *Πολιτεία-Ουτοπία* του Πλάτωνα ή μέσω υλοποίησης της *civitas maxima*) η ανθρωπότητα θα βρίσκεται σε μια αέναη αναζήτηση, ενίοτε εγκλωβισμένη στα κυρίαρχα αφηγήματα της κάθε εποχής. Όπως λοιπόν τα αδιέξοδα της θεόδοτης αυταρχικής βασιλείας οδήγησαν στη σταδιακή της αντικατάσταση από την πιο υπεύθυνη μορφή διακυβέρνησης της πόλης-κράτους, έτσι και τα αδιέξοδα της τελευταίας οδήγησαν στις συμπολιτείες με κεντρική αρχή της ελληνιστικής περιόδου και στις αυτοκρατορίες από τη ρωμαϊκή περίοδο και μετέπειτα.

Παράλληλα όμως με αυτήν την πολιτειακού τύπου αλλαγή, έλαβε μέρος και μία σημαντική δομικού χαρακτήρα κοινωνική αλλαγή. Η επαναφορά του κέντρου βάρους των αξιών από τον άνθρωπο στον Θεό. Όχι όμως πίσω από εκεί που άνθρωπος τις παρέλαβε, δηλαδή από την πολύπλευρη και διακριτή υπόσταση των θεών της κλασικής εποχής, αλλά στον ένα και μοναδικό Θεό του Μεσαίωνα, όπως αυτός εκφράστηκε στις αντίστοιχες μονοθεϊστικές θρησκείες. Η διεύρυνση του πλήθους των μελών (υπηκόων πλέον και όχι πολιτών) στα επακόλουθα μοντέλα οργάνωσης και η αναγκαστική συνύπαρξή τους, υπό την εξουσία του με θεϊκή υπόσταση μονάρχη-βασιλιά, νομιμοποίησαν την εξουσία και οδήγησαν αναπόφευκτα στην «αδρανοποίηση» της πολιτικής και της σχετικής γραμματείας. Αυτή η αδρανοποίηση της πολιτικής μας οδήγησε στο χρονολογικό άλμα δύο περίπου χιλιετιών¹⁵¹, όταν άρχισε να διαμορφώνεται η νεωτερική εκδοχή της πολιτικής θεωρίας και η σταδιακή μετατροπή της σε πολιτική επιστήμη¹⁵².

Ανοίγουμε μια μικρή παρένθεση, για να σημειώσουμε ότι, η πολιτική επιστήμη, όπως και κάθε άλλη επιστήμη προσπαθεί να απαντήσει στις ανθρώπινες αγωνίες επί του αντικειμένου της, με αποτέλεσμα η παραγόμενη γραμματεία να εστιάζει ακριβώς σε αυτές.

¹⁵¹ Ο *Ηγεμόνας* του Μακιαβέλι είναι το πρώτο διεθνώς αναγνωρισμένο κείμενο μετά την γραμματειακή εποχή της κλασικής Ελλάδας που ασχολήθηκε με θέματα εσωτερικής και διεθνούς πολιτικής χωρίς όμως να ανήκει τυπικά στην εποχή της νεωτερικότητας. (Κουσκουβέλης 2010, 38).

¹⁵² Μετεξέλιξη της οποίας είναι η Επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων (Κουσκουβέλης 2010, 22). Προς τεκμηρίωση όμως της συλλογιστικής μας για την επίτευξη του σκοπού της εργασίας, θα συνεχίσουμε να τις προσεγγίζουμε ολιστικά, ως μέρη δηλαδή της ευρύτερης πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας.

Όσο λοιπόν η πολιτειακή οργάνωση δεν ικανοποιούσε το το σύνολο των κοινωνικών τάξεων, η σχετική γραμματεία εστίαζε προς τα εκεί¹⁵³ και όταν το μοντέλο του πολιτεύματος¹⁵⁴ επέφερε την επιθυμητή κοινωνική ειρήνη στο εσωτερικό, αλλά δημιουργούσε αναταραχή στο εξωτερικό επίπεδο, τότε και η παραγόμενη γραμματεία εστίαζε στο τελευταίο.

Επανερχόμαστε στην εξέλιξη της πολιτικής επιστήμης. Η πολιτική, λοιπόν καλούμενη να διαχειριστεί καταστάσεις συγκρούσεων και εξισορρόπησης συμφερόντων, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, διεισδύει και εκμεταλλεύεται το σύνολο των πνευματικών αναζητήσεων του ανθρώπου, είτε αυτό λέγεται θρησκεία, είτε πολιτισμός, είτε μεταφράζεται και εξειδικεύεται σε διαφορετικούς κλάδους της επιστήμης. Μετουσιώνει, με άλλα λόγια, τη συνεχώς αναπτυσσόμενη θεωρία που παράγεται από το σύνολο της πνευματικής αναζήτησης, στην απαραίτητη λειτουργικότητα που πρέπει να εμφανίζει οποιαδήποτε μορφή κοινωνικής συνύπαρξης, διατηρώντας όμως (η πολιτική) πάντα την αυτονομία της (<https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/morg6.htm> , Πρόσβαση Δεκ 21).

Ως εκ τούτου και η πολιτική φιλοσοφία και θεωρία, κατά την εξέλιξη της από την Αναγέννηση και μετέπειτα στη σύγχρονη εκδοχή της, ως επιστήμη¹⁵⁵, ενσωμάτωσε στοιχεία και από άλλες, συναφείς ή μη, και παράλληλα αναπτυσσόμενες επιστήμες. Συγκεκριμένα ενσωμάτωσε στοιχεία από: Οικονομική Επιστήμη, Πολιτική Ανθρωπολογία, Πολιτική Ψυχολογία/Ψυχανάλυση, Ιστορία και Νομική (Κουσκουβέλης 2010, 41-56). Η συνεισφορά της κάθε μιας από τις παραπάνω επιστήμες, οι επιρροές της παραγόμενης, βάσει των ραγδαίων κοινωνικών μεταβολών, γραμματείας πολιτικής θεωρίας και η καταλυτική λειτουργία των συστημικών πόλεμων¹⁵⁶, οδήγησαν στη σύγχρονη

¹⁵³ Η εστίαση στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου (Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant κ.α.).

¹⁵⁴ Το μοντέλο τους έθνους-κράτους είναι πλέον σήμερα υπεράνω κριτικής και αμφισβήτησης ως προς το εσωτερικό επίπεδο της πολιτικής.

¹⁵⁵ Η επιστημονική μεθοδολογία είχε ήδη καθοριστεί από της θετικές επιστήμες την οποία δανείστηκε η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, παρόλο που στερείται μια βασική δυνατότητα. Αυτήν της υλοποίησης πειράματος υπό ελεγχόμενες συνθήκες εργαστηρίου.

¹⁵⁶ Το πρώτο διεθνολογικό πανεπιστημιακό τμήμα ιδρύθηκε στη Μεγάλη Βρετανία ακριβώς μετά τη λήξη του Α' ΠΠ. Αντίστοιχα μετά το Β' ΠΠ, ο κλάδος των Διεθνών Σχέσεων απόκτησε όλα τα γνωρίσματα μιας ολοκληρωμένης πολιτικής επιστήμης (Μάκρης 2007, 21).

διεθνολογική εστίαση. Με λυμένο θεωρητικά το κοινωνικό συμβόλαιο σε παγκόσμιο επίπεδο, από το μοντέλο του έθνους-κράτους, η ανθρωπότητα εστίασε στον επόμενο μακροχρόνιο ουτοπικό στόχο, την *civitas maxima*.

Σύγχρονη Γραμματεία της Επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων

Η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων παρατηρεί και παρακολουθεί τα διεθνή φαινόμενα με σκοπό να εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα, αν όχι να διαπιστώσει τους φυσικούς νόμους που τα διέπουν. Διατυπωμένο διαφορετικά, αντικείμενο της επιστήμης των διεθνών σχέσεων αποτελούν τα «γιατί» των διεθνών φαινομένων (Κουσκουβέλης 2010, 23).

Η γραμματεία των Διεθνών Σχέσεων έχει μέχρι σήμερα να επιδείξει πληθώρα σημαντικών έργων, τα οποία ακολουθούν συνήθως τις αντίστοιχες διεθνείς εξελίξεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε την *Εικοσαετή Κρίση* του E. H. Carr, τη *Διεθνή Θεωρία* του Martin Wight, την *Πολιτική μεταξύ των Εθνών* του Hans Morgenthau, την *Αναρχή Κοινωνία* του Hedley Bull, τα *Ο Άνθρωπος, το Κράτος και ο Πόλεμος* και *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής* του Kenneth Waltz, το *Πόλεμος και Αλλαγή στη Διεθνή Πολιτική* του Robert Gilpin, την *Τραγωδία των Μεγάλων Δυνάμεων* του John Mersheimer κ.α. Μια γραμματεία που εμπλουτίζεται και εξειδικεύεται συνεχώς (πολιτικές μικρών κρατών), ακολουθώντας πάντα τις διεθνείς εξελίξεις και φαινόμενα (τρομοκρατία, υβριδικός πόλεμος, μετά-ηρωϊκότητα, πανδημία κλπ)

Αναλόγως το πώς εκλαμβάνεται η λειτουργία της διεθνούς πολιτικής και οι σχέσεις μεταξύ των δρώντων του διεθνούς συστήματος, δημιουργήθηκαν και οι αντίστοιχες θεωρήσεις (ή/και επιστημονικές προσεγγίσεις και προτάσεις βελτίωσης αυτών) της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων: Κλασικός ρεαλισμός, δομικός (αμυντικός /επιθετικός/ τροποποιημένος,) ρεαλισμός, πλουραλισμός, θεσμικός διακυβερνητισμός, σύγκρουση πολιτισμών, μαρξισμός και κονστρουκτιβισμός (Κουσκουβέλης 2010, 58-95).

Η πλειονότητα των κλασικών θεωρήσεων συγκλίνουν¹⁵⁷ στο γεγονός ότι στο διεθνές σύστημα δεν υφίσταται κάποια κοινά αποδεκτή Αρχή, υφίσταται ανταγωνισμός, τα

¹⁵⁷ Από την εν λόγω σχηματοποίηση του Διεθνούς Συστήματος διαφοροποιούνται ο Μαρξισμός και η Σύγκρουση των Πολιτισμών.

κράτη είναι οι κυριότεροι (αν όχι οι βασικοί δρώντες) και λειτουργούν ορθολογικά βάσει εθνικού συμφέροντος. Διαφοροποιούνται¹⁵⁸, ως προς την ύπαρξη επιπλέον δρώντων (διεθνείς οργανισμοί), την ύπαρξη ή μη: εσωτερικών διεργασιών στα κράτη, συστημικών πιέσεων, διεθνών συνεργασιών καθώς και στο περιεχόμενο του εθνικού συμφέροντος και του ρόλου των κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Στην παραγόμενη γραμματεία των διεθνών σχέσεων ο κάθε μελετητής επιλέγει τη θεώρηση βάσει της οποίας θα προσεγγίσει ένα συγκεκριμένο φαινόμενο ή μια κατάσταση και βάση των αποτελεσμάτων που θα εξάγει θα προσπαθήσει να σχηματοποιήσει μια γενική ερμηνευτική θεωρία των διεθνών φαινομένων. Παραφράζοντας το έργο του Mearsheimer θα λέγαμε ότι στην πραγματικότητα, επαληθεύεται η Τραγωδία των Μεγάλων Μελετητών, όπως πολύ εύστοχα έχει διατυπώσει ο K.J Holsti στο έργο του *The Necrologists of International Relations* «Οι μελετητές στον τομέα των διεθνών σχέσεων θα πρέπει να αναγνωρίσουν ότι, είναι αδύνατο από μια και μόνη ορθή διάγνωση, να αναπτυχθεί μια ενιαία διεθνής θεωρία, μια ενιαία αιτιολογία πολέμου, άρα και ένα ενιαίο προδιαγραφικό σχέδιο. Ως εκ τούτου, οι μελετητές των διεθνών σχέσεων είναι καταδικασμένοι να ζουν μια ζωή πνευματικού πλουραλισμού, όσο το σύστημα των κρατών θα συνεχίσει να χαρακτηρίζεται από πολιτικό κατακερματισμό» (Holsti 1985, 694-95).

Παρατηρώντας όμως τον πραγματικό κόσμο, ένα είναι σίγουρο, ανεξαρτήτως ποια μεθοδολογική προσέγγιση επιλέγουμε. Στο σύγχρονο κόσμο υφίστανται και αλληλεπιδρούν ο άνθρωπος, τα κράτη και το παραγόμενο από αυτά διεθνές σύστημα. Μια τριαδική σχέση με κέντρο ισορροπίας τα κράτη. Η πολιτική, ως η τέχνη του εφικτού, επινοείται στο μυαλό του ανθρώπου και ασκείται από το κέντρο της τριαδικής σχέσης προς το εσωτερικό (άνθρωπος) και το εξωτερικό (σύστημα κρατών), ιδανικά επιδιώκοντας την ισορροπία αυτής της σχέσης. Η δράση προς τη μια κατεύθυνση οφείλει να είναι αλληλένδετη με την άλλη, διαφορετικά διαταράσσεται η ισορροπία. Βάσει αυτής τη συλλογιστικής επιλέξαμε, όπως ήδη αναφέραμε παραπάνω, μια ολιστική προσέγγιση στην πολιτική θεωρία και προς τα δύο επίπεδα.

¹⁵⁸ Σημαντικοί διαφοροποίηση από τα κλασικά κριτήρια και αρχές αποτελεί το έργο του Martin Wight όπου αναφέρεται στα τρία πολιτικά ρεύματα απόψεων: Ρεαλιστές, Ρασιοναλιστές, Επαναστατικοί (Wight 2011, 10-16-19).

Η τριαδική σχέση άνθρωπος-κράτος-σύστημα έχει καταγραφεί στη γραμματεία των διεθνών σχέσεων, από τις τρεις εικόνες/επίπεδα ανάλυσης του Kenneth Waltz, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας. Η επιλογή αυτής της κατηγοριοποίησης, αυτών των *τριών εικόνων*, από τον ίδιο, έγινε λόγω του ότι κάθε πρόταση πολιτικής για περισσότερη ειρήνη στον κόσμο συνδέεται με μια από αυτές τις τρεις εικόνες ή κάποιο συνδυασμό τους.

Συνεπώς τα έργα των *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη* φωτίζουν επαρκώς τις συγκεκριμένες εικόνες, ώστε να μπορεί να βασιστεί πάνω τους μια πολιτική θεωρία; Λαμβάνοντας υπόψη τις αναλύσεις των δύο προηγούμενων κεφαλαίων, καταθέτουμε ως πρώτη εντύπωση-εκτίμηση, ότι συνδυαστικά τα δύο έργα, κατάφεραν να συνθέσουν και τις τρεις εικόνες (με μια μικρή τροποποίηση στη διάσταση της τρίτης εικόνας). Πρόσθεσαν όμως και μια τέταρτη. Οι εικόνες πλέον έχουν ως εξής: *άνθρωπος, οίκος, πόλη, διεθνής κοινωνία*. Από τη στιγμή που έχουμε ήδη τεκμηριώσει (ή πιστεύουμε ότι έχουμε τεκμηριώσει) τη συνάφεια των εξωτερικών εικόνων, τη λειτουργία δηλαδή, της διεθνούς κοινωνίας του τότε ελληνικού κόσμου, ως μοντέλο αναφοράς για το σύγχρονο διεθνές σύστημα και αποδεχόμενοι την ολιστική λειτουργία της πολιτικής, τότε θεωρούμε ότι βρισκόμαστε κοντά στο ζητούμενο. Εκτιμάται δηλαδή ότι τα έργα των δύο αρχαίων δημιουργών συμβάλουν στην κατανόηση των αναλυτικών όρων της κάθε εικόνας για την αποδοχή ή απόρριψη μιας πολιτικής πρότασης. Σε αυτό θα βασιστούμε και εμείς για να εξάγουμε στο επόμενο κεφάλαιο τις προτάσεις μας.

Οι τέσσερις εικόνες των Θουκυδίδη και Αριστοφάνη και η Συμβολή τους στη Διεθνή Πολιτική Θεωρία

Ας δούμε λοιπόν τη σύνθεση των τεσσάρων εικόνων και πως αυτές μπορούν να αποτελέσουν επίπεδα ανάλυσης

α. Άνθρωπος: Η πρώτη εντύπωση είναι ότι ο *Θουκυδίδης* αναγνωρίζει ως κακή και ανταγωνιστική τη φύση του ανθρώπου, καθότι προβλέπει ότι τα καταστροφικά γεγονότα του Πελοποννησιακού Πολέμου θα επαναληφθούν και στο μέλλον. Διαβάζοντας όμως κάποιος προσεκτικά το έργο του, διαπιστώνει ότι παρουσιάζει μια πιο συνθέτη και πολύπλευρη εικόνα.

Πολλά από τα δεινά που συμβαίνουν οφείλονται στην αδυναμία του ανθρώπου να ελέγξει το παραγόμενο μίσος και τα φαινόμενα ωμής βίας, από την αυτόνομη δυναμική του πολέμου (αμιγής πόλεμος). Μια άποψη που επαναδιατύπωσε και ο *Clausewitz* «Όσο απρόσωπα κι αν είναι τα κίνητρα των πολέμων και όσες μεταμορφώσεις ή εξιδανικεύσεις και αν επιδέχονται τα αρχέγονα αισθήματα της έχθρας, η φωνή της ωμής, γυμνής φύσης δεν βουβαίνεται ποτέ μέσα στον πόλεμο» (Κονδύλης 1999, 23).

Παράλληλα, όσο και αν ο άνθρωπος εμφανίζεται ως ορθολογιστής, εντούτοις είναι επιρρεπής και δέσμιος σε δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις (μίασμα *Κύλων*, μίασμα *Ταινάρου*, ερμαϊκές στήλες, διστακτικότητα *Νικία* κλπ)

Από την άλλη όμως, προκύπτουν και θετικές εκφάνσεις της ανθρώπινης φύσης, όπως η σύνεση, ο σεβασμός των πατρογονικών κεκτημένων και η λατρεία της πατρίδας. Επιπροσθέτως, με τις αντικρουόμενες δημηγορίες αναδεικνύεται η πολιτική φύση και σκέψη του ανθρώπου, ενώ παράλληλα φροντίζει ο ίδιος ο ιστορικός, να ξεχωρίσει τους πρωταγωνιστές που διακρίνονται για το ήθος, την τιμιότητα και τα ηγετικά τους χαρακτηριστικά.

Ο άνθρωπος του *Θουκυδίδη* δεν είναι μονόπλευρος. Παίρνει τη μορφή των *Θεμιστοκλή*, *Περικλή*, *Νικία*, *Αρχίδαμου*, *Διόδοτου* αλλά και των *Κλέωνα*, *Παυσανία*, *Αλκιβιάδη*, λειτουργώντας άλλοτε για το κοινό καλό (την ευημερία της πόλης) και άλλοτε για το προσωπικό του όφελος.

Αντιστοίχως, ο *Αριστοφάνης* φωτίζοντας την καθημερινότητα της δημοκρατικής Αθήνας, μας παρέχει μέσω των πρωταγωνιστών του, σχεδόν όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης φύσης και της πολιτικοκοινωνικής του κυρίως συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα μας παρέχει όλο το εύρος των πολιτικών συμπεριφορών και κοινωνικών σχέσεων (πατέρας με υιό, άνδρας με γυναίκα, δάσκαλος με μαθητή, αφέντης με δούλου, πολιτικός με πολίτη).

Ο άνθρωπος στο περιβάλλον της ειρήνης ξεδιπλώνει θετικές πτυχές της ανθρώπινης φύσης. Ο άνθρωπος δημιουργεί, κοινωνικοποιείται, διευρύνει το πνεύμα του, ασκεί τα πολιτικά του καθήκοντα και γενικά απολαμβάνει τις χαρές της ζωής. Όπως και στον *Θουκυδίδη* εμφανίζεται πολύπλευρος, παίρνοντας τη πολυσχιδή μορφή εκάστοτε πρωταγωνιστή. Όμως και σε αντιδιαστολή με τους πρωταγωνιστές του *Θουκυδίδη*, όπου

κυριαρχεί η ενόρμηση του θανάτου, στους πρωταγωνιστές του *Αριστοφάνη* αναδεικνύεται η ενόρμηση της λήπινο, όπως ορίζονται κατά Φρόιντ. .

Συναθροίζοντας τα ανωτέρω αντιλαμβανόμαστε ότι από τη συνδυαστική μελέτη των δύο έργων σχηματοποιείται μια λεπτομερής εικόνα του ανθρώπου.

β. Οίκος: Τον πέμπτο και τέταρτο αιώνα π.Χ κυριαρχούσε η αντίληψη ότι η ευημερία του *οίκου* αντανakλούσε στην ευημερία και την πρόοδο της πόλης. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι: Η αξία του *οίκου*¹⁵⁹ και η σημασία του, είναι το επίκεντρο στα ομηρικά έπη τα οποία ήταν θεμελιώδη για την μόρφωση και την εκπαίδευση όλων των Ελλήνων από τον 8ο 7ο αιώνα π.Χ (Whitmarsh 2018, 43). Ο *Ηρόδοτος* μας δίνει ένα εντυπωσιακό παράδειγμα συνδέοντας την ικανότητα του να διοικήσει κάποιος το σπίτι του σωστά, με το να διοικήσει την πόλη του. Μας λέει ότι για να λύσουν την διαμάχη για το ποιος θα διοικήσει τη Μίλητο οι Παριανοί επέλεξαν τους ανθρώπους με τα καλύτερα καλλιεργημένα αγροκτήματα (Ηροδότου Ιστορία, 5.29). Ο *Πλούταρχος* αναφέρει ότι αναγνωρίζοντας την ανάγκη και την αξία του οίκου, ο *Κίμωνας* επέτρεπε στους πολίτες να αφιερώνουν χρόνο στις εργασίες που αφορούσαν τον οίκο τους (Columbia Studies 2020, 166). Κατά τον *Αριστοτέλη* ο *οίκος* είναι ο πυρήνας της *πόλεως* καθώς θεωρείται η αρχική και θεμελιώδης κοινωνική μονάδα (Κόλλια 1997 , 29).

Η αξία του *οίκου* και η σύνδεση του με την εύρυθμη λειτουργία της *πόλης* εντοπίζεται στα έργα του *Αριστοφάνη*. Ο άνθρωπος στον *Αριστοφάνη* είναι ευτυχισμένος και δημιουργικός, μπορεί να ασκήσει τα καθήκοντα του με σύνεση ως πολίτης όταν βρίσκεται εντός του οίκου και όταν έχει τακτοποιήσει ότι προβλήματα μπορούν να προκύψουν από τυχόν δυσλειτουργία αυτού. Ο *Αριστοφάνης* ταυτίζει και εξομοιώνει την σωστή διοίκηση του οίκου με τη σωστή διοίκηση της πόλης, αναδεικνύοντας έτσι την αλληλεξάρτηση τους στα πλαίσια λειτουργίας του πολιτεύματος.

Στον *Θουκυδίδη* αντίθετα, βλέπουμε τα αποτελέσματα της διάρρηξης αυτού του δεσμού. Ο *Περικλής* θεωρώντας ότι αυτό θα βοηθούσε την Αθήνα στην έκβαση του πολέμου κάλεσε τους Αθηναίους της υπαίθρου να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να κλειστούν εντός του *άστεος* για να υπερασπιστούν την πόλη τους. Βλέπουμε ότι ο

¹⁵⁹ Στην έννοια του *οίκου* δεν περιλαμβάνονται μόνο τα μέλη της οικογένειας αλλά και οι οικονομικοί πόροι που διασφαλίζουν την οικονομική ευημερία και την άνετη διαβίωση των μελών του.(Κόλλια 1997, 2)

Περικλής διατάραξε την ισορροπία στη σχέση *οίκου-πόλεως*, γέρνοντας την ζυγαριά προς την μία πλευρά, εκείνη της *πόλης*. Η διατάραξη αυτής της ισορροπίας, προκάλεσε διατάραξη της ενότητας των πολιτών¹⁶⁰, φαινόμενα εξαθλίωσης και μη αξιοπρεπούς διαβίωσης των πολιτών, ζητήματα επιβίωσης που τελικά οδήγησαν στον λοιμό ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του πολέμου.

γ. *Πόλις*: Ο *Θουκυδίδης* μέσω του *Περικλή* στον επιτάφιο λόγο του τελευταίου αναγάγει το συμφέρον της πόλης πάνω από το ατομικό συμφέρον. Η πόλη αντιπροσωπεύει τις δημοκρατικές αξίες της Αθήνας, τον τρόπο ζωής και γενικότερα αποτέλεσε το θεμέλιο για την οικονομική, στρατιωτική (θάλασσα) και πνευματική υπεροχή έναντι των υπόλοιπων ελληνικών πόλεων. Η επιλογή όμως αυτή στην ουσία διατάραξε την ισορροπία των δύο προηγούμενων εικόνων: του *ανθρώπου* και του *οίκου*

Ο *Αριστοφάνης* στα έργα του μας δίνει μια αξιόπιστη εικόνα για τον εκφυλισμό των δημοκρατικών θεσμών και τη γενικότερη λειτουργία της πόλης, λόγω των αρνητικών επιπτώσεων του πολέμου. Οι πολίτες παρασύρονται εύκολα από δημαγωγούς-ρήτορες, οι οποίοι έχοντας μάθει την τέχνη του *άδικου λόγου* τους οδηγούν σε λάθος αποφάσεις για το μέλλον της πόλης. Ο Αθηναίος πολίτης στον *Αριστοφάνη* κρίνεται και παρουσιάζεται να παίρνει λανθασμένες αποφάσεις, με το ελαφρυντικό ότι παρασύρθηκε από δημαγωγούς και καιροσκόπους. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο *Αριστοφάνης* στα έργα του δεν προτείνει δομικές αλλαγές στους θεσμούς και στη δομή του δημοκρατικού πολιτεύματος. Εστιάζει στην αλλαγή της συμπεριφοράς των πολιτών, προς την κατεύθυνση της ηθικής, της επιστροφής στις πατροπαράδοτες αξίες και της ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ όλων των ελληνικών πόλεων.

δ. *Διεθνής Κοινωνία*: Η κοινή λέξη στα λόγια των *Ερμή* και *Μελίσσηπου*, με τα οποία επιλέξαμε να ξεκινήσουμε την εργασία είναι ο αρχαίος τύπος *Ἕλλησιν* (τοῖς Ἕλλησι) και αποτελεί τη δοτική πτώση πληθυντικού αριθμού του *Ἕλλην*. Διατυπώνεται σε μια περίοδο που είναι προαποφασισμένη η προσφυγή σε πόλεμο. Οι Λακεδαιμόνιοι με τους Αθηναίους ετοιμάζονται να αναμετρηθούν συμπαρασύροντας τις υπόλοιπες πόλεις σε ένα καταστροφικό πόλεμο. Η αυθεντική *έχθρα* του Clausewitz έχει αρχίσει ήδη να καλλιεργείται. Παράλληλα όμως αντιλαμβάνονται ότι συνδέονται μεταξύ τους, ότι

¹⁶⁰ Υποσημείωση 98 παρούσης εργασίας.

ανήκουν δηλαδή στην ίδια διεθνή κοινωνία των Ελλήνων, που τους διαχωρίζει από τους βαρβάρους. Ήταν αυτή η φανταστική αίσθηση του *συνανείκην* που τους είχε συνασπίσει μερικά χρόνια πριν και τους οδήγησε στη μεγάλη νίκη.

Μια διεθνής κοινωνία όμως προϋποθέτει κοινές αξίες και κοινά συμφέροντα. Επιπλέον ο Hedley Bull συμπεριέλαβε την ισορροπία ισχύος, στους θεσμούς που διασφαλίζουν τη διεθνή τάξη, σε μια διεθνή κοινωνία (Bull 2001, 147). Στα μηδικά ικανοποιήθηκαν και οι τρεις προϋποθέσεις, με αποτέλεσμα η ελληνική διεθνής κοινωνία να θριαμβεύσει. Εύστοχα λοιπόν ο *Θουκυδίδης* ξεκινάει το έργο του σημειώνοντας την ανισοροπία ισχύος και την απουσία κοινών συμφερόντων (τα οποία αποτελούν για τον ίδιο τον ισχυρότερο δεσμό). Ως εκ τούτου η ελληνική διεθνής κοινωνία οδηγείτο στην κατάρρευση, συμπαρασύροντας μαζί της και τη συστατική της πολιτική οντότητα, την πόλη.

Αντιστοίχως ο *Αριστοφάνης* μέσα από τις κωμωδίες προκρίνει την ειρήνη ως κοινό συμφέρον για το σύνολο της διεθνούς κοινωνίας. Αντιλαμβάνεται και ο ίδιος ότι ο εν λόγω πόλεμος απειλεί όχι μόνο την Αθήνα, αλλά το σύνολο των ελληνικών πόλεων. Απειλεί την πολιτική οντότητα της πόλης-κράτους και για αυτό μέσα από τις κωμωδίες του προκρίνει την ιδέα του *πανελληνισμού* την οποία και θα εισαγάγει ο *Γοργίας*, μετά το τέλος του πολέμου, εκφωνώντας τον επειδικτικό του λόγο στη 97η Ολυμπιάδα, πιθανότατα το 392 π.Χ. (Μάκρης 2007, 41).

Ολοκληρώνοντας τη σύνθεση των τεσσάρων εικόνων εκμεταλλευόμενοι τα έργα των *Θουκυδίδη* και *Αριστοφάνη* γίνεται η προφανής η συμβολή τους στην κατανόηση των αναλυτικών όρων της κάθε μίας από αυτές. Γεγονός που τις καθιστά ικανές για την αποδοχή, απόρριψη, η κατάθεση μια πολιτικής πρότασης από ένα σύγχρονο μελετητή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ολοκληρώνοντας τις προσεγγίσεις των προβληματικών του πολέμου και της ειρήνης μέσω των έργων του *Θουκυδίδη* και του *Αριστοφάνη* καθώς και τη συμβολή τους στην κατανόηση των αναλυτικών όρων της κάθε εικόνας θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε ορισμένες διαπιστώσεις και συμπεράσματα.

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος υπήρξε για τον τότε ελληνικό κόσμο καταλυτικός, σε αντιστοιχία με την λειτουργία του Β΄ΠΠ στο σύγχρονο κόσμο. Σηματοδότησε το τέλος της κλασικής εποχής και το πέρασμα σε μια άλλη. Η κυρίαρχη πολιτική οντότητα της πόλης-κράτους παραχώρησε τη θέση της στις ελληνιστικές συμπολιτείες και εντέλει στις αυτοκρατορίες. Ο πολίτης-οπλίτης αντικαταστάθηκε από τον υπήκοο-μισθοφόρο.

Κάθε όμως συστημικός πόλεμος που φέρνει μια νέα τάξη πραγμάτων, εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα ενώ παράλληλα παράγει και διεθνολογικά φαινόμενα, που σκοπό έχουν να απαντήσουν στις δυσλειτουργίες του παλαιού συστήματος

Στρατηγικές Κρατών

Στο έργο του *Θουκυδίδη* καταγράφεται μια ολοκληρωμένη θεωρία στρατηγικής, η οποία και εξηγεί πως τα κράτη παράγουν ασφάλεια για τους εαυτούς τους. Συγκεκριμένα η θεωρία του *Θουκυδίδη* ενσωματώνει τους διπλωματικούς, στρατιωτικούς, οικονομικούς, ψυχολογικούς, τεχνολογικούς, δημογραφικούς, ψυχολογικούς και άλλους παράγοντες, οι οποίοι μεμονωμένα ή/και συνδυαστικά επηρεάζουν την ασφάλεια ενός κράτους (Πλατιάς 2020, 79).

Το σύνολο των στρατηγικών που καταγράφονται στο έργο, από τις στρατηγικές της εκμηδένισης και εξουθένωσης των μεγάλων δυνάμεων μέχρι τις στρατηγικές των μεσαίων ή μικρών δυνάμεων της εποχής, επανεμφανίζονται μέχρι και σήμερα. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος ότι το βιβλίο της ιστορίας είναι γεμάτο από επιτυχημένες ή αποτυχημένες στρατηγικές, με αποτέλεσμα ο σύγχρονος πολιτικός-στρατηγός να έχει εύκολο έργο.

Στην πραγματικότητα όμως κάθε περίπτωση είναι διαφορετική. Πέραν της έννοιας της *τριβής*¹⁶¹ του Clausewitz, η στρατηγική δεν χαράσσεται *εν κενώ*. Κάθε περιφερειακό υποσύνολο κρατών στο σύγχρονο διεθνές σύστημα έχει τις δικές του ιδιαιτερότητες (συστημικές πιέσεις). Η στρατηγική των πολλαπλών κατευθύνσεων των δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας (Contessi 2015) και η στρατηγική της ολικής άμυνας της Σιγκαπούρης (Matthews & Nellie 2007) αποτελούν παραδείγματα τέτοιων προσαρμογών και τίποτα δεν εξασφαλίζει ότι θα ήταν επιτυχείς σε άλλα συστήματα.

Παράλληλα και ο/οι αντίπαλος/οι έχουν τα δικά τους χαρακτηριστικά και παρά την όποια επεξεργασία έχει προηγηθεί, τότε δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι ποια απόφαση θα πάρει/ουν σε μια κατάσταση μια δεδομένη στιγμή.

Από τη στιγμή όμως, που δεν μπορούμε να ελέγξουμε τους αστάθμητους παράγοντες, τουλάχιστον πρέπει να προσαρμόσουμε τη στρατηγική στον εαυτό μας, στον δικό μας στρατηγικό πολιτισμό. Στην παράδοση δηλαδή ενός έθνους, όπως οι αξίες, οι στάσεις, οι συνήθειες, τα σύμβολα, τα επιτεύγματα, το πρότυπο συμπεριφοράς και ο ιδιαίτερος τρόπος προσαρμογής στο περιβάλλον (Rickli 2008, 311) Το στρατηγικό στυλ όμως, ενώ διαμορφώνεται στο πέρασμα των χρόνων, απαιτεί επικαιροποίηση αναφορικά με την έστω και μικρή προσαρμογή των ιδιαίτερων εθνικών χαρακτηριστικών στα δεδομένα της εκάστοτε εποχής.

Η υψηλή στρατηγική του *Περικλή* ενδεχομένως συνυπολόγισε τα ανωτέρω και επέλεξε τη νικηφόρα στρατηγική των μηδικών, με τη διαφορά ότι οι Αθηναίοι δεν εγκατέλειψαν την πόλη όπως τότε αλλά την ύπαιθρο. Στην ανάλυση που κάναμε στο 2ο κεφάλαιο υποστηρίξαμε ότι οι Αθηναίοι αγνοώντας την αρχική χάραξη από τον *Περικλή* και τις ενστάσεις του *Νικία*, παρασυρόμενοι από τις πολιτικές φιλοδοξίες κάποιων, αρνήθηκαν την ειρήνη και επέλεξαν με ενθουσιασμό την καταστροφική, όπως αποδείχτηκε για αυτούς, Σικελική εκστρατεία. Γιατί όμως οι Αθηναίοι εντέλει τους αγνόησαν;

Πενήντα χρόνια μετά τα μηδικά η Αθήνα είναι πλέον ο ηγεμόνας του χώρου. Η πόλη είναι πλούσια, ευημερεί και η ιδιοσυγκρασία των θαρραλέων θαλασσοπόρων έχει

¹⁶¹ Ανατρέχοντας πίσω στην ιστορία θα βρούμε πάμπολλα καθαρά τυχαία περιστατικά. Όπως αυτό της ναυμαχίας του Μίντγουεϊ, όταν ο Υποπλοίαρχος Γουέιντ Μακλάσκυ επιστρέφοντας άπραγος με τα βομβαρδιστικά του Έντερπράϊζ διέκρινε τα απόνερα ενός καταδρομικού.

μεταλλαχθεί έστω και λίγο. Ο ηγεμονισμός της Αθήνας είχε ενδεχομένως διαβάλλει το χαρακτήρα των πολιτών. Μετά λοιπόν, την καινοτόμο για την εποχή, εισαγωγή, της κυρίαρχης σήμερα, μετά-ηρωϊκότητας, ποιες ήταν οι πιθανότητες ο αθηναϊκός λαός να επιλέξει την ειρήνη και να αποφύγει τη Σικελική εκστρατεία; Μήπως ο συνδυασμός της διατάραξης των δύο πρώτων εικόνων, ήτοι του *ανθρώπου* (εναντίον στη θέληση για μάχη εκτός των τειχών) και του *οίκου* (καταστροφή εστιών, συνθήκες διαβίωσης) οδήγησαν στην διατάραξη της *πόλεως* (λανθασμένες πολιτικές αποφάσεις) αλλά και της *διεθνούς κοινωνίας* (κατάρρευση της πόλης-κράτους);

Συνέργεια Εξωτερικής και Εσωτερικής Πολιτικής

Παρότι ο θεσμός της πόλης-κράτους δεν εντοπίζεται στο σύγχρονο διεθνές σύστημα, και γενικότερα σε κανένα άλλο χρονικό σημείο της παγκόσμιας ιστορίας, μπορεί να αντιμετωπισθεί ως εργαλείο για τη μελέτη του έθνους-κράτους της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικής εποχής. Κατ' αναλογία οι σχέσεις μεταξύ των πολέων-κρατών εντός του Ελλαδικού χώρου, μπορούν να καθρεφτιστούν στις σχέσεις των εθνών κρατών στο διεθνές σύστημα. Άλλωστε, ο λόγος που συμπεριλαμβάνουμε τον *Θουκυδίδη* και τον *Αριστοφάνη* στη σύγχρονη διεθνή πολιτική θεωρία, ως επί το πλείστον είναι η προφανής αυτή αναλογία.

Υπό το πρίσμα αυτό, αναγνωρίζουμε ότι η εσωτερική πολιτική που ασκείται από την εκάστοτε πολιτική εξουσία εντός του έθνους-κράτους ή της πόλης-κράτους δεν μπορεί να λογίζεται ανεξαρτήτως από την εξωτερική πολιτική που ασκείται για λογαριασμό οποιασδήποτε πολιτικής οντότητας. Εδώ, συνδέεται το ζήτημα του οίκου και του ανθρώπου-πολίτη που βάλλεται από τις αποφάσεις της εσωτερικής πολιτικής και αντιδρώντας, κυρίως εντός των δημοκρατικών πολιτευμάτων, επηρεάζει την εξωτερική πολιτική. Επεξηγηματικά, η εξωτερική πολιτική, με στόχο την επιβίωση της κρατικής οντότητας στο διεθνές σύστημα, επηρεάζει την εσωτερική πολιτική. Με τη σειρά της η εσωτερική πολιτική επηρεάζει τον οίκο και τον άνθρωπο-πολίτη. Με τη σειρά του, ο άνθρωπος-πολίτης που δυσφορεί εντός του οίκου του αντιδρά. Ως αποτέλεσμα, η εσωτερική πολιτική τροποποιείται και κατά συνέπεια η εξωτερική πολιτική αποτυγχάνει.

Το παράδοξο αυτό βρίσκει έρεισμα στην ίδια την ιστορία. Η δυσαρέσκεια των Αθηναίων από τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου και την εσωτερική πολιτική που

ασκήθηκε, επηρέασε την εξωτερική πολιτική με τη συμμετοχή στη Σικελική εκστρατεία. Ο Β΄ΠΠ, ως σύγχρονο παράδειγμα πάλης μεταξύ των εθνών-κρατών, βρίθκει παραδειγμάτων τροποποίησης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών λόγω αντιδράσεων των λαών. Η ίδια η ιστορία, όπως αυτή καταγράφηκε μεταξύ άλλων και από το *Θουκυδίδη*, δείχνει πως η ζωή των ανθρώπων, όπως την περιγράφει ο *Αριστοφάνης*, μπορεί να επηρεάσει τη ζωή και την ευημερία των κρατικών οντοτήτων και των διακρατικών σχέσεων. Στο κοινωνικό συμβόλαιο υπογράφουν και τα δύο μέρη.

Οποιαδήποτε επιλογή στο ένα επίπεδο πολιτικής αργά ή γρήγορα θα επηρεάσει το άλλο και το αντίστροφο. Η Σπάρτη του 7ου π.Χ. αιώνα ήταν διαφορετική από την κατοπινή αυστηρή και στρατοκρατούμενη πόλη. Η αλλαγή αυτή αποτέλεσε πολιτική επιλογή προσαρμογής στις απειλές του εξωτερικού περιβάλλοντός. Υλοποιήθηκε μετά το τέλος του δεύτερου Μεσσηνιακού πολέμου το 600 π.Χ. όταν και πρωτοεφαρμόστηκαν τα αυστηρά νομοθετικά μέτρα του *Λυκούργου* (Κακριδής 2013, 55). Εν λόγω επιλογή εσωτερικής πολιτικής παρήγαγε ασφάλεια για τα επόμενα 200 χρόνια διαμορφώνοντας παράλληλα την ιδιοσυγκρασία των Λακεδαιμονίων. Τα ιδιαίτερα αυτά όμως χαρακτηριστικά είναι που κρατούσαν τη Σπάρτη περιορισμένη στον ηγεμονικό ρόλο μέσα στην πελοποννησιακή συμμαχία χωρίς περαιτέρω δυνατότητες ενδυνάμωσης και άρα χωρίς δυνατότητες επιρροής και διαμόρφωσης του εξωτερικού περιβάλλοντος.

Οι Αντιφάσεις του Πελοποννησιακού Πολέμου

Σύμφωνα με την προσέγγιση του *Θουκυδίδη* η έναρξη του πολέμου εντάσσεται στη θεωρία της συνέχισης της πολιτικής με άλλα μέσα. Η προσφυγή σε πόλεμο βάσει αποτελεί μια ορθολογική απόφαση, κατόπιν ανάλυσης του σχετικού λόγου μεταξύ κόστους/οφέλους. Ποιοι ήταν όμως οι πραγματικοί στόχοι των δύο μεγάλων αντιπάλων; Χαρακτηρίζονται από ορθολογισμό ή διαπιστώνονται αντιφάσεις;

Η σημαντικότερη αντίφαση διαπιστώνεται αν προσεγγίσουμε τη διεθνή κοινωνία του ελληνικού κόσμου, ως εξωτερικοί παρατηρητές αγνοώντας τη φύση των μονάδων. Εντοπίζουμε δηλαδή ότι πρόκειται για ένα σύνολο (διεθνή κοινωνία) που αποτελείται από υποσύνολα (κράτη) και μονάδες (πολίτες).

Η Αθήνα επαίρετο για το δημοκρατικό της πολίτευμα, το οποίο εξασφαλίζοντας την ισηγορία, ισονομία και ισοτιμία των πολιτών, οδήγησε στην ανάπτυξη και την ευημερία της πόλης. Σύμφωνα με τα λόγια του πολιτικού της ηγέτη, το μέλος (πολίτης) ευημερεί μόνο όταν ευημερεί το υποσύνολο (πόλη).

Από την άλλη όμως, ο ηγεμονισμός της εντός της αθηναϊκής συμμαχίας αξίωνε τους λιγότερους ισχυρούς, να υποχωρούν και να προσαρμόζονται στα δικά της θέλω. Ως εκ τούτου ελλείπει των ανωτέρω αρχών της δημοκρατίας, το σύνολο (συμμαχία) δεν θα μπορούσε να ευημερήσει. Και όταν το σύνολο δεν ευημερεί τότε ούτε τα μέλη ευημερούν (άρα και η ίδια η Αθήνα). Η αντίφαση λοιπόν που προκύπτει είναι η διαφοροποίηση του λειτουργικού συστήματος μεταξύ των δομών του συνόλου.

Η Σπάρτη από την άλλη δεν πίστευε στα αξιώματα της δημοκρατίας, εξού και η εφαρμογή στο εσωτερικό της ολιγαρχικού πολιτεύματος. Το κυριότερο όμως αφήγημα και παράλληλα η εξωτερική της νομιμοποίηση ήταν η απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων. Μετά την απελευθέρωση τους όμως ποια θα ήταν η θέση της κάθε πόλης στο νέο σύστημα; Θα υπήρχε ισοτιμία; Ερωτήματα τα οποία θα έπρεπε να απαντήσουν οι μικρότερες δυνάμεις. Πόσο μάλλον όταν ο πιο πρόσφατος ελευθερωτής τους (Αθήνα) είχε μετατραπεί στο νέο ηγεμόνα-κατακτητή.

Η παγκόσμια ιστορία διαχρονικά, είναι γεμάτη από τέτοιες αντιφάσεις με αποτέλεσμα η *civitas maxima* να παραμένει μια ουτοπία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μετά από κάθε μεγάλη καταστροφή, η ανθρωπότητα διερωτάται πως θα μπορούσε αυτή να αποφευχθεί. Ο *Θουκυδίδης* περιγράφει την ισορροπία ισχύος μεταξύ Αθήνας και Σπαρτής μετά τα Μηδικά, ως ένα φυσικό κανόνα κανόνα της πολιτικής τάξης και της διεθνούς ασφάλειας (Μάκρης 2007, 86). Αντιστοίχως ο *Αριστοφάνης* στα έργα του *Ειρήνη* και *Λυσιστράτη* προκρίνει τον πανελληνισμό.

Θα μπορούσε με έναν από τους δύο παραπάνω τρόπους να αποφευχθεί ή σύγκρουση; Σύμφωνα με τον Machiavelli η επιθυμία να κατακτάς είναι στην πραγματικότητα πολύ φυσική και συνηθισμένη. Με βάση εν λόγω ισχυρισμό, θα μπορούσε η Αθήνα να απαλλαγεί από το μικρόβιο του ηγεμονισμού;

Η απάντηση έρχεται ενδεχομένως από τους δύο λόγους¹⁶² του *Δημοσθένη*, όπου θεωρητικοποιούνται κατά βάση οι αρχές της ισορροπίας δυνάμεων και της δημοκρατικής ειρήνης. Η απάντηση του λοιπόν στο μικρόβιο του ηγεμονισμού συνοψίζεται στο αξίωμα ότι πρέπει να πράττουμε τα δίκαια, αλλά να προσέχουμε τα δίκαιο αυτά να είναι συγχρόνως και τα πλέον συμφέροντα (Μάκρης 2007, 90).

Ολοκληρώνοντας παρούσα εργασία, πιστεύουμε ότι η σύνθεση των τεσσάρων εικόνων από τους δύο σπουδαίους δημιουργούς παραμένουν ένα σημαντικό εργαλείο για το σύγχρονο μελετητή.

Όπως και να έχει όμως, από τη στιγμή που η ανθρώπινη φύση είναι δύσκολο να διαφοροποιηθεί, η αέναη αναζήτησή της Πλατωνικής Ουτοπίας και της παγκόσμιας κοινωνίας θα συνεχιστεί, δίνοντας το έναυσμα για περαιτέρω αναστοχαστικές προσεγγίσεις.

¹⁶² Υπέρ Μεγαλοπολιτών και Υπέρ της Ροδίων Ελευθερίας (Μάκρης 2007, 84-92).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

Βιβλία

-
- Gilpin, Robert. 1981. *War and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ξενοφών. 1993. *Απαντα*. Μεταφρασμένο από τη Φιλολογική Ομάδα Κάκτου. Αθήνα. Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1992. *Νεφέλαι*. Μεταφρασμένο από Βασίλειο Μανδηλαρά. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1992. *Σφήκες*. Μεταφρασμένο από Τάσο Ρούσσο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1992. *Αχαρνής*. Μεταφρασμένο από Τάσο Ρούσσο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1993. *Λυσιστράτη*. Μεταφρασμένο από Κ. Γεωργουσόπουλο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1993. *Βάτραχοι*. Μεταφρασμένο από Τάσο Ρούσσο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1993. *Όρνιθες*. Μεταφρασμένο από Τάσο Ρούσσο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1994. *Ειρήνη*. Μεταφρασμένο από Τάσο Ρούσσο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Αριστοφάνης. 1994. *Ιππής*. Μεταφρασμένο από Τάσο Ρούσσο. Αθήνα: Εκδόσεις Κάκτος.
- Waltz, Kenneth. 2001. *Man, the State and War*. New York: Columbia University Press.
- Bull, Hedley. 2001. *Η Αναρχική Κοινωνία*. Μεταφρασμένο από την Στρούκου Ηρακλεία. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Κονδύλης, Παναγιώτης. 2004. *Θεωρία του πολέμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο.

- Κουσκουβέλης, Ηλίας. 2004. *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Kerényi, Karl. 2006. *Die Mythologie der Griechen*. Μεταφρασμένο από Δημήτρη Σταθόπουλο. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Μακρής, Σπύρος. 2007. *Πολιτική Ηγεσία και Άσκηση Εξωτερικής Πολιτικής «Το Δημοκρατικό Μοντέλο Διακυβέρνησης»*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κουσκουβέλης, Ηλίας. 2007. *Θεωρία Διεθνών Σχέσεων στον Ψυχρό Πόλεμο. Αποτροπή και Πυρηνική Στρατηγική*. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Παπαδάκη, Γεωργία. 2009. *Ο δικός μας Αριστοφάνης*. Αθήνα: Εκδόσεις Περίπλους.
- Γεωργούλης, Κωνσταντίνος, επιμ. 2009. *Πλάτωνος Πολιτεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη.
- Mearsheimer, John. 2011. *The Tragedy of Great Power Politics*. Μεταφρασμένο από Κωνσταντίνο Κολιόπουλο. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Waltz, Kenneth. 2011. *Theory of International Politics*. Μεταφρασμένο από Κωνσταντίνο Κολιόπουλο. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Wight, Martin. 2011. *International Theory, the three Traditions*. Μεταφρασμένο από την Στροϊκού Ηρακλεία. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα.
- Γιαννόπουλος, Θεόδωρος. 2013. *Πόθεν και Πότε οι Έλληνες; Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης*.
- Σκουτερόπουλος, Νικόλαος. Παναγιώτου, Ευτυχία, επιμ. 2013. *Θουκυδίδης: Ιστορία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις.
- Κακριδής, Φάνης. 2013. *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*. Αθήνα. Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη.
- Mhire, Jeremy & Frost, Bryan-Paul. 2014. *The Political Theory of Aristophanes*. State University of New York Press.
- Όμηρος. 2015. *Ιλιάδα*. Μεταφρασμένο από τον Νίκο Καζαντζάκη και τον Ιωάννη Κακριδή. Αθήνα: Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη.
- Dover, Kenneth James. 2016. *The Aristophanic Comedy*. Μεταφρασμένο από Φάνη Ι. Κακριδή. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας.

- Whitmarsh, Tim. 2018. *Battling the Gods, Atheism in the Ancient World*. Μεταφρασμένο από Γεώργιο Καζαντζίδη. Αθήνα: Εκδόσεις Polaris.
- Machiavelli, Niccolò. 2018. *Ο Ηγεμόνας*. Μεταφρασμένο από τον Θάνο Καραγιαννόπουλο. Αθήνα: Brainfood Εκδοτική.
- Παππάς, Θεόδωρος. 2019. *Αριστοφάνης «Ο ποιητής και το έργο του»*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Πλατιάς, Παναγιώτης. 2020. *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της «Εστίας».
- Rosen, Ralph & Foley, Helene. 2020. *Aristophanes and Politics*. Columbia Studies in the Classical Tradition

Ηλεκτρονικά Βιβλία

- Δημητρούλης, Δημήτριος. 2015. *Στρατιωτικό Ήθος και Ηγεσία*. Αθήνα: ΓΕΕΘΑ. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: https://geetha.mil.gr/wp-content/uploads/2019/11/Srt_hthos.pdf (Πρόσβαση στις 10 Σεπτεμβρίου 2021).
- Ηρακλείδης, Αλέξιος. 2015. *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <http://hdl.handle.net/11419/6150> (Πρόσβαση στις 26 Σεπτεμβρίου 2021).

Διδακτορικές Διατριβές

- Κόλλια, Ελένη. 1997. *Οίκος και Πόλις στα ομηρικά*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/12279> (Πρόσβαση στις 07 Οκτωβρίου 2021).
- Σταμούλος, Ι. Ν. 2014. *Το ζήτημα του πολέμου στο φιλοσοφικό στοχασμό και στην ιστορική πραγματικότητα*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/37790> (Πρόσβαση στις 25 Οκτωβρίου 2021).
- Αλεξανδρή, Γ. Ε. 2014. “Αρχαϊκές ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αττική ρητορεία: Ισοκράτης.” Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμο

στο διαδικτυακό τόπο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/41029> (Πρόσβαση στις 23 Αυγούστου 2021).

Επιστημονικά Άρθρα

- Matthews, Ron & Yan, Nellie. 2007. *Small Country 'Total Defence': A Case Study of Singapore* Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.tandfonline.com/doi/full/> (Πρόσβαση στις 08 Δεκεμβρίου 2021)
- Rickli, Jean-Marc. 2008. *European small states' military policies after the Cold War: from territorial to niche strategies*. University of Oxford
- Contessi, Nicola. 2015. *Foreign and Security Policy Diversification in Eurasia: Issue Splitting, Co-alignment, and Relational Power*. Columbia University

Ηλεκτρονικές Πηγές

- Hans J. Morgenthau. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Fifth Edition, Revised, (New York: Alfred A. Knopf, 1978, pp. 4-15). *SIX PRINCIPLES OF POLITICAL REALISM*. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/morg6.htm> (Πρόσβαση στις 07 Νοεμβρίου 2021).
- *Μνημοσύνη*. Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας. Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.greek-language.gr/digitalResources/index.html>. Από το συγκεκριμένο ιστότοπο αντλήθηκαν σε ηλεκτρονική μορφή, το σύνολο των αποσπασμάτων κειμένου στα αρχαία ελληνικά, που περιλαμβάνονται στην παρούσα εργασία